

MADjournal

Mekânda adalet çalışmaları dergisi

TÜRKÇE

#02 — 2020

ISSN

2717-6762

Yayımlayan / Publisher

Mekanda Adalet Derneği

Sorumlu Müdür / Managing Editor

Yaşar Adnan Adanalı

Dergi Editörü / Journal Editor

Sinan Erensü

Yayın Koordinatörü / Editorial Coordinator

Selin Yazıcı

Editörler / Editors

Ceren Yartan

Eylem Can

Danışma Kurulu / Advisory BoardErdem Evren, *Bağımsız Araştırmacı / Independent Researcher*Merve Bedir,
*The University of Hong Kong*Sezai Ozan Zeybek,
*Freie Universität*Yunus Doğan Telli,
*Worcester Polytechnic Institute*Zeynep Gülru Göker,
*Sabancı Üniversitesi*Zeynep Oğuz,
*UNIL Université de Lausanne***Tasarım / Design**

Volkan Ölmez

Gizem Oduncu

Fol | fol.com.tr

Adres / AddressMekanda Adalet Derneği / Center for
Spatial JusticeKemankeş Karamustafa Paşa Mah.
Halil Paşa Sok. Ömer Abed Han No.23

Kat: 4 No: 416 Beyoğlu 34425 İstanbul

+90 (545) 358 9581

mekandaadalet.org

info@mekandaadalet.org

Sayı: 2 / Issue: 2

Ekim 2021 / October 2021

Baskı / Print

PrintCenter

Sertifika No: 46616

Sultan Selim Mah. Libadiye Sok.

No:3 4.Levent 34416 İstanbul

+90 (212) 371 0300

info@printcenter.com.tr

MADjournal, Mekanda Adalet Derneği'nin MADaraştırma desteğini alan alışmalara yer veren bir dergidir. Bütün hakları saklıdır. Bilimsel alışmalar, tanıtım amalı ve kaynak gstererek yapılacak alıntılar dışında Mekanda Adalet Derneği'nin yazılı izni olmadan kısmen yada tamamen oğaltılamaz.

MADjournal is a journal featuring research produced in MADfellowship program of the Center for Spatial Justice. No part of this journal may be reproduced or utilized in any form without the prior written permission of the publisher, except for small quotations cited properly with the purpose of scientific research and publicity.

Sunuş	6
Cihan UZUNÇARŞILI BAYSAL	8
Kuzey Ormanları Yerleşimlerinde Sözlü Tarih: Kimin Toprakları, Kimin Köyleri? Ağaçlı, Yeniköy, Karaburun, Durusu, Balaban, Tayakadın, Baklalı, Dursunköy / Oral History Research in the Settlements of the Northern Forests: Whose Lands? Whose Villages? Ağaçlı, Yeniköy, Karaburun, Durusu, Balaban, Tayakadın, Baklalı, Dursunköy	
Gözde GÜLDAL, Özlem YALÇINKAYA	34
Bilimin Yurtsuzluğu: Ankara'da Üniversitede Barınma Sorunu / Homelessness of Science: Accommodation Problems in University Education in Ankara	
Beyza HATUN KIZILTEPE	62
Kuzey Kıbrıs Hafıza Mekânları: Kuşaksal Hatırlama ve Mekân Deneyimleri / Places of Memory in Northern Part of Cyprus: Generational Remembering and Sense of Place	
Esra ARSLAN	84
Hafızayı Viranşehir'de Yeniden Kurmak: Göç Ve Mekân İlişkisinde Suriyeli Mülteci Kadınlar / Reconstructing the Memory in Viranşehir: Syrian Refugee Women in the Relationship of Migration and Space	
Pınar KARABABA DEMİRCAN	110
Yeni Tüketim İlişkileri İçinde İpek Hereke Halısının Dönüşümü / The Transformation of Silk Hereke Carpet through the New Consumption Relations	

124	Burak TAŞDİZEN
	İnsandan Öte Bir İstanbul Düşlemek: Sakat Şehrin Kedi Evleri / Imagining a More-Than-Human Istanbul: Cat Houses of the Crip City
134	Sena KARAHAN
	Karaköy İskelesi ve Yakın Çevresi Ses Haritası / Sound Map of Karakoy Pier and Its Surroundings
142	Bekir AVCI
	Mimariden Hafızaya, Muş'ta Ermeni Yapıların İzini Sürmek / From Architecture to Memory – Tracing the Armenian Buildings in Muş
158	Nilüfer KARANFİL BÜYÜKYILDIRIM
	Duvarları Olmayan Bir İç Kent Olarak Erdemir Lojmanları'nda Toplumsal Mekân / Social Space in Erdemir Lodgings as an Inner City Without Walls
170	Erdil Onur KOCATÜRK
	Ailem Sahakyan: Samatya Sahakyan Korosu / Sahakyan, My Family: Samatya Sahakyan Choir

Sunuş

Mekanda Adalet Derneği (MAD) olarak 2019'da, MADakademi Programı'nın projelerinden MADaraştırma Destek Programı'nın bir ürünü olan, mekânsal adalet çalışmalarını odağına alan hakemli akademik dergimiz *MADjournal*'ın ilk sayısı ile merhaba demiştik. Geleneksel kurumlar ve programlarca göz ardı edilen araştırmalara, araştırmacılara destek vermeyi, böylece ülkenin daralan akademik ve entelektüel iklimine yeni bir soluk getirmeyi, derneğimizin faaliyetlerinin odağını oluşturan mekân ve toplumsal adalet çalışmalarının gelişimine katkı sunmayı amaçlamaya *MADjournal*'ın ikinci sayısı ile devam ediyoruz. Dergimizin yeni sayısını yayımlamanın heyecan ve gururunu yaşıyoruz.

2019'da açık çağrı yaptığımız MADaraştırma Destek Programı'na 56 nitelikli başvuru yapıldı. Hakem heyetince değerlendirilen, aralarında makale, araştırmacı gazetecilik dosyası, video-belgesel, harita gibi farklı formatlarda çalışmalar bulunan on bir araştırma özellikle desteğe değer görüldü. Araştırma ekibi / araştırmacılar altı ay süren araştırma süreçleri sonucunda üretimlerini MADaraştırma Çalıştay'ında sunarak geribildirim aldı. Aralık 2019 itibarıyla tamamlanıp derlenen makaleler yeniden hakem sürecine tabi tutuldu; nihayetinde *MADjournal*'ın ikinci sayısını şekillendirdi. Makalelerin yayıma hazırlanma sürecinde Eylem Can ve Ceren Yartan'ın sayesinde *MADjournal* son hâlini aldı.

İkinci sayımızda, mega projeler, dönüşüm, barınma, hafıza ve emek konularıyla kesişen makalelerin yanı sıra, ilk sayıdan farklı olarak, iki belgesel, bir kitapçık, bir hareketli kitap ve bir araştırmacı gazetecilik dosyası da yer alıyor. Üçüncü sayımız *MADjournal* 2020'de ise mekân ve toplumsal adalet çalışmalarının COVID-19 gündemiyle ortaklaştığı araştırma ve üretimleri göreceksiniz. Makaleler, belgesel, haritalama çalışması ve podcast serisinin yer alacağı yayınumuzda halk sağlığı, afet, güvenlik, bilim ve teknoloji, doğa temalarına odaklanarak salgının yarattığı belirsizlik ve dönüşüm potansiyelini anlamaya çalışacağız.

Önümüzdeki dönemlerde MADaraştırma Destek Programı çağrısına ek olarak *MADjournal*'da yayımlanmak üzere bildiri çağrısı da yapmayı planlıyoruz. Bu sayede *MADjournal*'da, MADaraştırma'dan faydalanan araştırmacıların üretimlerinin yanı sıra daha geniş bir çevreden de araştırma ve üretilere yer vermeyi hedefliyoruz. *MADjournal*'ın hem yeni teorik ve ampirik analiz imkânlarına hem de alternatif toplumsal ve siyasal ufuklara işaret etmesini diliyoruz.

Sinan Erensü ve Selin Yazıcı

Özet

Bu sözlü tarih araştırması¹, kimi onlarca, kimi yüzlerce yıl yerleşik nüfusların hem yaşam alanları hem de geçim kaynakları olan atadan dededen kalma topraklarının, iradeleri dışında, tepeden inme mega projelerle yeniden işlevlendirilmeleriyle yerlerinden sürülecekleri, özgün geçmiş ve kültürleriyle kentin kolektif hafızasından silinecekleri kaygısından yola çıktı. Adaletsiz, vicdansız bir kentsel gidişat karşısındaki Kuzey Ormanları yerleşimlerini tanımayı, anlamayı, anlatmayı dert edindi. Zaman ve metin kısıtlarından sadece üç konuya odaklandı: 1) Yerleşimlerin kuruluşları, kolektif hafızanın önemli kayıtları 2) Tarihçelerdeki kırılma noktaları 3) Yerel halkın köylerine, topraklarına bağlılıkları.

Anahtar kelimeler: Kuzey Ormanları yerleşimleri, Kanal İstanbul, Yenişehir, 3. Havalimanı, Balkan Savaşları, mübadele.

Oral History Research in the Settlements of the Northern Forests: Whose Lands? Whose Villages? Ağaçlı, Yeniköy, Karaburun, Durusu, Balaban, Tayakadın, Baklalı, Dursunköy

Abstract

This oral history research has been started as a response to the possible displacement of Northern Forests communities, some of whom have been there for decades, some of whom for centuries, as a result of top-down mega projects targeting their habitats. These communities may be displaced from their ancestral lands and be erased from the collective memory of the city forever, along with their authentic history and culture. Consequently, against an unjust and ruthless urban transformation process, the main concern of the study is to learn more about the Northern Forests communities, the Istanbulites, who live so close yet are so distant, and to share and record their narratives. Due to time and space constraints, the study focuses on three topics: 1) The beginning of these settlements, milestones in the collective memory 2) Turning points in their histories 3) Locals' attachment to their lands.

Keywords: Northern Forests settlements, Canalistanbul, Yenişehir, the Third/ Istanbul Airport, Balkan Wars, the 1923 population exchange between Greece and Turkey.

Kuzey Ormanları Yerleşimlerinde Sözlü Tarih: Kimin Toprakları, Kimin Köyleri? Ağaçlı, Yeniköy, Karaburun, Durusu, Balaban, Tayakadın, Baklalı, Dursunköy

Cihan Uzunçarşılı Baysal*

* Bağımsız araştırmacı, cihanbaysal@yahoo.com

¹ Metin boyunca referans verilmeyen alıntılar, ilgili yerleşimlerdeki kahve sohbetlerinde isimlerini beyan etmeyenlerindir. İsimlerini söyleyenler ilk alıntıda tam isimle, sonrakilerde kısaltılarak geçmektedir.

Hayvanlarımız gitti; meralarımız gitti. Hazine yerleri gitti; kendi arazilerimiz gitti. Kendimi nasıl hissediyorum biliyor musun? Hani bir lodos eser de, kum tanelerini alır savurur da, o kum tanesi nereye düştüğünü bilmediği gibi; ben de oradayım.

(3. Havalimanı İnşaatı, İmre Azem)

Benim, bu köyün kurucusu dedem. Beşinci nesil yetişiyor; yani bizden beşinci nesil. Ormanımızı bitirdiler; plajımızı bitirdiler; meramızı bitirdiler. “Yaşayın” diyorlar. Nasıl yaşayacağız acaba, onu söyler misiniz?

Ağaçlı Muhtarı Cemil Yiğit Hekimoğlu

Giriş

Aracımız, Kuzey Ormanları'nı insafsızca yaran ve bölgede börtü böcekten yabancıla, flora faunaya ne kadar canlı varsa habitatlarını tarumar eden otobanda onlarca hafriyat kamyonu arasında ilerlerken, kırsalı sömürgeleştirmiş, ele geçirdikleri peyzajı çölleştirmiş sürü sepet işletmeyle tesis ardı ardına sağlı sollu akıyor: 3. Havalimanı metro şantiyesi, taş ocakları, beton santralleri, silolar, prefabrik, asfalt vb. üretim tesisleri, havalimanının inşaatları süren üniteleri, jet yakıt depoları, vinçler, inşaat makineleri, yüksek gerilim hatları, rüzgâr elektrik santralleri... Güzergâhın sonuna doğru mega havalimanı sahne alacak! Girişimcilerinin katlettikleri orman ekosistemlerine karşı “dâhiyane” çözümleri otoban kenarlarındaki fidanlar kurumuş. Mega kentin kustuğu sokak köpekleri ile göletleriyle beraber kovulan mandalar, çorak topraklar üzerinde dolanıyorlar. Lefebvre'in “dışa doğru patlamalar üzerinden kentleşme” olarak tanımladığı (Brenner, 2014, s. 14-29) kentin kırsalını yutması ve kendi ihtiyaçlarına yönelik sömürgeleştirmesi, cismani olarak güzergâh boyunca aksetmekte. İlk durak Ağaçlı'da isyanla dile getirilen “Köyümüz şantiye oldu” gerçekliği sonraki yolculuklarda da eşlik edecek. 3. Havalimanı ve Kanal İstanbul projelerinin etki alanlarındaki Kuzey Ormanları yerleşimlerinin öykülerini ilk ağızdan dinlemek üzere yollardayım.

Kanal İstanbul Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) raporunda itiraf edildiği üzere, Arnavutköy'ün kuzeyindeki yerleşimler projeden daha fazla etkileneceklerinden iç ve dış göç hareketleri buralarda yoğunlaşacaktır (Çınar Mühendislik Müşavirlik A.Ş., 2019, s. 189).

Şekil 1. Dışarıya doğru patlayan kentleşme: Tayakadın'a yayılan 3. Havalimanı.

Bu yerleşimlerde, zorla tahliyelerle yerinden edilmelerin beklendiği söylenebilir. Mega projelerin baskısı altındaki yerel halk, nasıl bir paradokstur ki seneler sonra atalarıyla aynı kaderi paylaşmakta, kök saldıkları topraklardan göçe zorlanmaktadır. Onlar, şimdi, yeni bir savaşın ve göçün çocuklarıdır², ama bu kez karşılarındaki düşmanın askeri, topu tüfeği yoktur. Küresel sermaye, birikimin son aşaması mega projeleri gerçekleştirmek için iktidarın sağladığı yasal araçları kuşanmış, yaşam alanlarını yok etmeye durmuştur.

Bu sözlü tarih çalışmasının yola çıkış nedeni tam da budur. Kanal ve Yenişehir imar planlarıyla ivme kazanan kentkırımın 3. Havalimanı Projesi'yle el attığı özgün kent-kırsal çözümlenmeden, nüfusları dağıtılmadan önce dinlemek ve kaydetmek. Çalışma, mega kentin sakinlerinin, hatta mega projelere muhalefet edenlerin ve karşı raporlar yazanların dahi dert etmediği yöre insanının tarihçesini, tarihçenin dönüm noktalarını, bu kadar yakın, bu kadar uzak İstanbulluları anlama gayretidir. Bu nedenle, 3. Havalimanı bölgesinde yer alıp aynı zamanda Kanal'dan en fazla etkilenecek Kuzey Ormanları'nın Karadeniz kıyıları ve Terkos Gölü çevresindeki yerleşimler seçilmiştir. Zaman ve metin kısıtlarından sadece üç konuya odaklanılabilmektedir: 1) Yerleşimlerin kuruluşları, kolektif hafızanın önemli kayıtları; 2) Tarihçelerdeki kırılma noktaları 3) Yerel halkın köylerine, topraklarına bağlılıkları.

Kuruluş Öyküleri, Kırılma Noktaları

Tarihçe ve Demografik Yapıya Genel Bakış

Sur içi kadar sur dışının iskânına da önem veren Fatih Sultan Mehmet'in bir amacı bölgenin boş kalmasından doğacak güvenlik zafiyetini ortadan kaldırmak ise, konumuzu ilgilendiren ikinci amacı buralardaki verimli arazilerin İstanbul'un iâsesi için değerlendirilmesidir (Bozlağan ve Yılmaz, 2015, s. 20). İstanbul'un tarım ürünleriyle et, süt, peynir, kaymak gibi hayvansal gıdalarını sağlayan bölge, aynı zamanda odun ve ağaç kömürü teminiyle yakacak ihtiyacını da karşılamaktaydı. 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyıl başlarından itibaren bölgede özellikle askeri sınıftan kişilere ait çiftlik ve mandıraların arttığını, bu özel çiftlikler dışında Hazine-i Hassa'nın ve saray mensuplarının çiftliklerinin bulunduğu belgelerden öğrenmekteyiz (Koltuk ve Sağlamçubukçu, 2013, s. 19-20).

Küçük Kaynarca Antlaşması'yla (1774) Kırım'dan Anadolu'ya başlayan göç dalgaları, Osmanlı-Rus Savaşları, Balkan Savaşları ve daha sonra Bulgaristan ve Yunanistan ile yapılan mübadele antlaşmalarıyla devam ederek bölgenin fiziki ve demografik yapısını değiştirmiştir. Devlet ve özel çiftlik arazilerine yeniden iskân edilen göçmenler, bugünün Kuzey Ormanları yerleşimlerinin çoğunun atalarıdır (Koltuk ve Sağlamçubukçu, 2013, s. 23). Savaşın ve göçün çocukları, memleketlerinde öğrendikleri tarım ve hayvancılığı bu bereketli topraklarda sürdürmüş, bilgi ve birikimlerini kuşaktan kuşağa aktarmışlardır.

Ağırlıklı olarak Balkan kökenlilerin ikamet ettiği bölge, 1950'lerde Anadolu'dan gelen üçüncü göç dalgasıyla farklı kültürlere ev sahipliği yapmaya başlamış, heterojen bir nüfus oluşmuştur. Demografik yapıdaki değişim, Arnavutköy'ün 1987'de belde, 2008'de ilçe olmasıyla hızlanmıştır. İlçenin nüfusu 282.488 kişi olup (2019) kırsal ağırlıklıdır. Gacallarla³ Balkan göçmenlerini içeren İstanbul kayıtlılar başı çekmekte (30.751) ardından Erzurumlular (28.627) gelmektedir (Çınar Mühendislik Müşavirlik A.Ş., 2019, s. 189).

2 Nail Yılmaz ve Akif Pamuk'un kaleme aldıkları Arnavutköy Belediyesi Yayınları'ndan Geçmişin Sesinden Arnavutköy: Savaşın ve Göçün Çocukları (2017) başlıklı çalışmadan ilhamla.

3 Yerli/yerleşik, göçle gelmemiş olarak tanımlanan gacal yerleşimlerin kökenleri Fatih devrine hatta öncelerine uzanmaktadır.

Kurucu Atalar, Dedeler: Kuruluş Öyküleri ve Tarihçeler

Tarım Hayvancılık Köyleri: Ağaçlı, Yeniköy, Balaban, Tayakadın, Dursunköy, Baklalı. Yerleşimlerin kuruluş öyküleri, kurucu bir ata, dede, yatır veya aileye referansla, detaylarıyla anlatıldı; öykülerin ortak noktaları çoktu. Bazı köylerde, hikâyeyi bizzat kurucuların torunları aktardılar.

İlk ziyaretin yapıldığı Ağaçlı, diğerleri gibi Arnavutköy'e bağlı olmayıp Eyüp Sultan'a bağlıdır.⁴ Altıncı kuşaktan Sabahattin Çalışır, köyün kuruluşunu anlattı:

Babam burada, doğma büyüme, 1910 doğumlu. Babası burada. Hacı Şakir (babasının dedesi), buradan ilk hacca giden. Tapular onun üzerine. Aydos'ta diyorlar ki Osmanlı bozulacak Plevne Savaşları'nda.⁵ Şimdi Boğazköy olmuş galiba; ismi değişmiş. Oradan geliyorlar, yirmi araba, köyü kuruyorlar. İlkten aşağı gidiyorlar deniz boyuna, sahile. O sahilde barınmamışlar. Aşağı Ağaçlı yok o zaman; orası sonradan, esas burası. Ormanı açıyorlar, köyü buraya kuruyorlar. Ağaçlı değil köyün ismi, ilk ismi Kömürçüpanarı, ama doğduğumda Ağaçlı idi. Hatta bizim caminin yanında çeşme var. Çeşmede Kömürçüpanarı yazıyor.

Daha sonra kurulan Aşağı Ağaçlı'ya gelince:

93 Harbi'yle gelen de var; bir de işte Cumhuriyet döneminde mübadeleyle gelen var. Birkaç aile Yunanistan kökenli, birkaç aile Arnavutluk, ama ağırlık Bulgaristan muhaciri. Genelde köy ikinci durak. Önce bir noktaya gelinmiş, oradan işte bir şekilde. Buranın esas ismi Mesudiye. 1920 doğumlu bir büyüğümüz var, hâlâ hayatta. Onun kimliğinde Mesudiye yazıyor (Ağaçlı Muhtarı).

Savaşlar ve çatışmalar nedeniyle Balkanlar'dan göç etmek zorunda kalan ya da zorla göç ettirilen nüfusların yolculukları acılar, kayıplar ve çilelerin öyküsüdür. Nitekim 1923-24 nüfus mübadelesiyle Selanik'ten Yeniköy'e yerleştirilen Patriyotlar⁶ "çok savaş görmüşler, bozguna uğramışlar. Zeril zeril geldiler, bir sürü çoluk çocuk, öyle. Çiftçilikte çalıştılar; çok yıprandılar. Babaannemle annemin bir amcası vardı, onlarla konuşanlar, derlerdi ki 'Siz çift dünya yaşamış insanlarsınız' " (Yeniköylü Aile). 1924'te, Selanik'e 160 kilometre mesafedeki Kozana'dan toplu göçün acılar yüklü hikâyesini Yeniköylü çiftçi Mustafa Bozkurt paylaştı: "Biz köy olarak 500 kişiyiz, en az 150-200 kişi yolda ölüyor. Gelmişler Selanik'e; iki, üç ay gemi beklemişler. Açlık, sefalet! İngiliz gemileri, o günün şartlarında yük gemileri gelmiş. Koyun sürüsü gibi insanları koyup... Korkunç acılar yaşandı."

Detaylarını bilmesek de Türkiye'den göç ettirilenlerin, köklerinden edilenlerin öykülerinin çok farklı olmadığını söylemek mümkün. Nitekim Rum ailelerle çocukları, son senelere kadar her sene Yeniköy'e ziyarete gelmiş, evlerini (bugün sadece iki Rum evi duruyor) aramış, anılarının peşine düşmüşler: "Ben Yunanistan'a gittim, Yunanistan'daki

4 Tek muhtarlık altında 40 haneli Yukarı Ağaçlı ile 150 haneli Aşağı Ağaçlı.

5 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında 8 Temmuz-10 Aralık 1877 Plevne Savunma Savaşları.

6 Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesiyle ülkeler yurttaşlarını din esaslı bir zorla göçe tabi tutmuştur. Kıstas din olduğundan Yunanistan'dan gelen Müslümanların arasında Türklerin yanı sıra Pomaklar, Ulahlar, Arnavutlar, Patriyotlar vardır.

Yeniköy'ü soruyor. Dedeleri, zamanında burada yaşamışlar. Buraya Yunanistan'dan falan çok gezmeye gelirler. Dedelerinin atalarının yerini görmeye" (Balaban Muhtarı Harun Demir). Ağaçlı'daki kahve sohbetinde de, çevredeki Rum köylerinden bahsedildi, ki muhtemelen 1923-24 mübadelesiyle göç ettirilmişlerdir: "Dedemler buraya geldiği, köyü kurduğu zaman Rumlar varmış ama burada değil, başka köylerde, bu etrafta. Mangal kömürünü Rumlardan öğreniyorlarmış. Mesela Kemerburgaz Rum köyüymüş, Pargos. Torluk⁷ yaparlardı. Benim çocukluğumda saraya mangal kömürü götürüyorlarmış" (Sabahattin). Osmanlı tapu kayıtlarında ağırlıklı olarak Bulgarlar, Ermeniler ve Yahudilerin (ikamet etmiyorlarmış) görüldüğü Tayakadın'daki Bulgarlar ise "1908 mübadelesiyle takas ediliyorlar."

Tayakadın'a Bulgaristan'dan yeniden iskân edilen aileler, sanki memleketlerine geri dönecekmiş gibi ayrılmışlar: "Tavukların yemini, hayvanların otlarını hepsini hazırladık, yandaki komşuya teslim ettik anahtarları. Bu hayvanlara bakın aç kalmasınlar. Gelirken sanki döneceğiz gibi. Öyle bıraktık, birkaç eşyamızı aldık, arabayla Varna'ya oradan limandan İstanbul'a" (Halit Demir). Yeniköy'ün hikâyesi farklı değildir: "Biz hayvanlarımızı, hatta askıda ceketlerimizi bile bıraktık, dediler, bizimkiler." Bu tarafta da ol hikâye aynıdır: "Şimdi oturduğumuz ev Frenk Çiftliği⁸ idi. İtalyan asıllı bir Rum'a aitti. Dedem Vize'den geliyor. Bunun yanında kâhyalık yapıyor. Çok hayvan var, her şeyi varmış adamın. 'Mehmet Ağa, Atatürk geldi, biz buralarda duramayız, gelirsem mal benim,' diyor. Gidiş o gidiş" (Necmettin Atasoy, Aşağı Ağaçlı). Göç etmek zorunda kalanların mallarını, mülklerini, hayvanlarını geri dönecekmişçesine güvendikleri komşularına emanet etmeleri, her iki yön için geçerli olup bölge coğrafyasının kaderi olarak görünüyor.

Aşağı Ağaçlı'nın kuruluşunda dikkat çekilen "ikinci durak" ziyaret edilen yerleşimlerin önemli kesimi için geçerlidir. Göçmenler ilk yerleştirildikleri yerleri beğenmeyerek bölgeye gelmiş ve yaşamlarına burada devam etmişlerdir. Bunun sebebi, Kuzey Ormanları'nın göç ettikleri yerlerde yaptıkları tarım, hayvancılık, ormancılık, avcılık gibi geçim kaynaklarını sağlayabilmesidir. Yeniköylü aileye tekrar kulak verirsek:

Ben şimdi atalarımızdan, babaannemden dedemden dinledim. Söylediklerinden ben de sana söyleyeyim. Bizimkileri getirmişler Adana'ya. Demişler ki biz burada yaşayamayız; çok sıcak olur. Orman yok, otlak yok. İzmir'e mi Antalya'ya mı getiriyorlar. Orayı da beğenmiyorlar. Getirmişler sonra buraya, Yeniköy'e. Bütün aileler bir köyden. Hiç yabancı yok. Hepimiz birbirimize bağlıyız. Buraya getirmişler bakmışlar orman. Tamam dediler, beğendik. Biz hayvan, keçi, koyun, tavuk böyle şeyler yetiştirecez ondan. Çünkü öyle görmüşler.

Benzer bir öykü Balaban'da da anlatıldı. İstanbul'un örnek köyü seçilen Balaban, muhteşem manzarasıyla Terkos Gölü'ne uzanan bir burun üzerindeki tepeye kurulmuştur: "Önce Kapaklı'ya geliyorlar. Demişler ki su olması lazım bizim olduğumuz yerde, avcılık yani doğayla iç içe olması lazım ve çukurda olmaması lazım. Burası tepe. Bizde 'balta ucu' derler. Dağmış burası, aça, aça, herkes ne kadar açarsa tapusunu almış" (Kesire). Osmanlı'nın çöküşüyle 1876-77'de göç eden nüfuslar Balaban'a geldiklerinde, bölge, Terkos Gölü dahil, Valide Sultan Vakıf arazisiymiş:

7 Torluk, mangal kömürü üretimi için kurulan üzeri toprakla örtülü ocak.

8 Kayıtlara göre köyün kurulduğu yerde Mesudiye diye bir yerleşim ile Tophane ve Frenk Çiftliği adında iki çiftlik bulunmaktadır (Bilgin ve Yarış, 2011 s. 86).

O zaman yer talep etmişler büyüklerimizden. Şurada mezarlıkta yatan Solak Ağa diye bir zat, ilk o gelmiş, o talepte bulunmuş. Sonra bizim dedeler gelmiş Bulgaristan'dan; padişahın vezirinden talepte bulunmuş. Onlar da şu kadar hane olun verelim demişler, sonra vermişler dedelere. Onlar da işte bu ormanı açarak, açık alanlarına yerleşerek köyü kurmuşlar. Baba tarafım Bulgaristan'dan gelme. Anne tarafım da, babaları dört kardeş, onlar da Romanya bölgesinden, Tuna boyundan. Ama o zaman, onların olduğu bölge Bulgaristan'daymış. Solak Ağa dediğimiz zat Arnavutluk'tan gelme. %90'ı Bulgaristan bölgesinden (Balaban Muhtarı).

Kayıtlara göreyse, vakıf arazisine kendiliklerinden yerleşerek muhacir köyü kuran Balabanlılar, yıllık 35 altın kirayla yükümlü kılınmışlar (Bozlağan ve Yılmaz, 2015, s. 26). Kahvenin yer aldığı ana cadde, kurucu Solak Ağa'nın adını taşımaktadır.

Osmanlı döneminde vakıf arazisi olan Tayakadın'ın eski adı Daye Hatun'dur. Tayakadın da diğer yerleşimler gibi Balkanlar'daki savaş ve çatışma ortamından kaçanların yeni memleketi olmuştur: "Hesaplarıma göre, babaannemden aldım, 1907-8 arası gelinmiş. Bulgaristan bağımsızlığını ilan edince, babaannem diyor ki, babası demiş onun da, bunlar bağımsızlıklarını ilan ettiler, bizi burada yaşatmazlar, anavatana gidelim. Bu köy ağırlıklı Şumnu ve Aydos. Aydos kaza, Şumnu şehir. Ordan bırakıp gelmişler"(Halit). Diğerleri gibi Tayakadın da ikinci durak:

Osmanlı o zaman yer gösteriyor bizimkilere, önce Safraköy, şimdi Sefaköy oldu, Sefaköy'e gidin demişler. Bugün en değerli İstanbul içinde, ama buğday olmaz, verimli değil. Şimdi görmüyorsunuz ama bu köyün geçimi orman. Buraya gelmişler bakmışlar, Bulgaristan'a uyuyor, işte tarla var, orman da var, odun kömürü yapılabiliyor. Burası bize uygun demişler ve yerleşmişler (Halit).

Ziyaret edilenler içinde en heterojen nüfus Tayakadın'dadır. Anadolu'nun çeşitli yerlerinden göç almıştır. Yeni gelen nüfusların Tayakadın'ı seçme nedenleri tıpkı öncekiler gibi tarım ve hayvancılıktır: "Tayakadın'da öyle bir alan olmuş ki, sağ tarafımız Sinop Mahallesi, aşağı taraf Beşmahal diyoruz, Van Mahallesi, hemen köyün alt tarafı, caminin altı Muş Mahallesi, yukarda tepede Malatya Mahallesi, yanında Erzurum Mahallesi var" (Tayakadın Muhtarı Solmaz Bozdemir).

Balaban'ın Solak Ağası gibi ziyaret edilen gacal yerleşimleri Dursunköy ve Baklalı'nın da adlarıyla anılan kurucuları vardır. Dursunköy'ün kurucu babası Tosun Baba'dır. Bin dönüm arazisinde, tüm zorluklara karşı, inatla çiftçilik yaparak atadan kalma topraklarına sahip çıkan 70 yaşındaki Mehmet Bey, köyün köklü ailelerinden:

Gacal, yani buraya en eski gelen, yerli demek. Mesela Orta Asya'dan gelmiş, yerleşmiş. Dursunköy, Baklalı, Boyalık, Yassıören gacal köyleri. Burada üç-beş hane varmış kurulu. Sonra Orta Asya'dan gelmiş, benim dedemler gelmiş. Yani gacallaşmışlar, çok eski. Tosun Baba var burada. Caminin içinde yadır var, orada Tosun Baba. Tosunköy, sonra Tursunköy, 60'larda Dursunköy olmuş, babamın muhtarlığında. 70 yaşımı doldurdum, buradayım. Dedem burada, babam burada. Burada yatıyorlar, camide işte benim sülalem. Geldiklerinden beri tarım hayvancılık. Manda gene vardı, ama bizim çocukluğumuzda arabaya koşarlardı. İstanbul'da hayvan çok olduğu için İstanbul'a saman taşırlardı, at arabalarında, öküz arabalarında o zamanlar. Gece çıkarlardı. Rami'de han varmış. Oraya giderlermiş. Buğday da olsa, bir-

Şekil 2.
Baklalı'dan
Tayakadın'a
araziler.

iki çuval da buğday. Götürüp işte öyle geçinirlermiş. Geçim zor. Çalı satar, ağaç keserlerdi, odun satarlarmış. Giderdik deniz boyundaki köylere satardık. Yoktu para hiç. Biz böyle yetiştik.

Dursunköy Muhtarı Güngör Özer, köyü 15-20 ailenin kurduğunu, yaşlılardan duyduklarına göre köyün 480 senelik olduğunu, ama eski mezar taşlarını inceleyen bir İngiliz araştırmacının köyün 620 yıllık olduğunu söylediğini aktarıyor. Bahsedilen mezar taşları, caminin bahçesindeki çoğu harap Osmanlı mezar taşlarıdır. Kurucu Tosun Baba'nın mezarı da buradadır. Caminin arka kapısından çıkınca, birkaç eski ev ile tarihi bir çeşme bizi karşıyor. Çeşme, yanı başındaki nalburun malzeme deposuna dönüşmüş!

Diğer gacal yerleşimi Baklalı, tahminlere göre 500-600 yıllık. Evliyâ Çelebi, "Hasılı bu İstanbul'un Batı tarafında 70 parça bakımlı ormanlı, avgâhlı, bağlı ve bahçeli köyler vardır" derken Türkeşe,⁹ Kitele ve Baklalı'yı sayıyor (Kahraman ve Dağlı, 2017, s. 445). 1662'de Durusu'ya giderken Baklalı'da iki gün kalmış; at binmiş, avlanmış, cirit oynamış: "Bir vadi içinde bağlı bahçeli avyeri, bir hamam ve mesiregâh yerdir. Baklası çok olduğundan Baklalı denir" (Kahraman, 2017, s. 182). Baklalı'nın adına, "Keylun Ali Paşa Camisi'ne İmam ve Hatip Tayini" başlığı altında 1712 ve 1751 tarihli Osmanlı belgelerinde de rastlıyoruz (Koltuk ve Sağlamçubukçu, 2013, s. 194-7). Caminin bulunduğu yerde büyük bir kervansaray varmış:

Burada çok büyük bir külliye vardı. Sadece han değil, okul, cami, misafirhane, hayvanların kalacağı yer, aklınıza gelebilecek her şey yani. Çok büyük bir yapı. Bir kısmı taş, bir kısmı ahşap bir yapı. Bunun aslında vakfiyesi varmış Kırım'da. Osmanlı'nın güçlü döneminde yapan kişi orayı vakfiye etmiş, ama Kırım elden gittikten sonra buraya vakfiye gelmemiş. Köyün geliriyle o binaların tamir edilme şansı kalmadı. Dışarıdan da malum, 60'lı 70'li yıllarda hiç destek alınmıyor. Bilinç de yok. Tabii yıkıldı. 70'li yıllarda yıkıldı. Sonra orasını komple yıktık, yerine camiyi yaptık. Minaresi eski (Baklalı İmamı).

Kervansarayın hamamının çatısı, saz / kamış kaplı köy evlerinden farklı, kiremitten

9 Bugünkü Türkköşe. TOKİ'nin (Toplu Konut İdaresi Başkanlığı) burada THY (Türk Hava Yolları) çalışanlarına yönelik projesi vardır.

olduğundan Evliyâ Çelebi'nin dikkatini çekmiş. Yerel mimaride Terkos'un etkisini görüyoruz:

Terkos Gölü, baraj değil o zaman. Önünde bent yok. Kışın doluyor, yazın çekiliyor. Çekildiğinde orada kamış çıkıyor. Biz saz diyoruz. Güz mevsimi gidiyoruz, biçip deste hâline getiriyoruz ve daha sonra binaların üzerine çatıların üzerine kullanıyoruz. Hem ekonomik hem soğuğu sıcak geçirmiyor; hem de kendi imkânlarımızla yapıyoruz. O zaman, dikkatini çekmiş adamın demek ki, sadece o bina, tek bina kiremit olduğu için onu yazmış (İmam).

Köyün köklü ailelerinden emlakçı Aynur Şen, Fatih'in lalalarından Molla Tahir'in çocuklarının Baklalı'yı kurduğuna dair söylentileri aktarıp ekliyor: "Gacal köyüyüz biz. Bizlere gacal derler, buranın yerlisi aslında. Muhacir yok, varsa da gelin gelmiştir. Benim babaannemin babaannesinin dedesi, Hacı Ali diye geçer. Zeyrek Cami imamıymış. Ordan kalkıyor Hacımaşlı köyüne geliyor yerleşiyor. Ordan buraya." Evliyâ Çelebi de Fatih Sultan Han Vakfı olduğunu söylemektedir (Kahraman, 2017, s. 182). Kahvede, köyün en

Şekil 3. Tarım ve hayvancılık bölgesi.

Şekil 4. Baklalı'da koyunlar.

yaşlılarından Ali Bey Baklalı'nın 600 yıllık olduğundan bahsediyor. Yerleşim, istihdam olanakları bol komşu Durusu'ya ve İstanbul'a göç verdiğinden nüfusu azalmış: "Burası uzun yıllar dışarıya göç vermiş. Köy çok eski. Tüm nüfusunu toplasanız on binlerle ifade eder, ama bulma şansımız yok, çünkü bunlar İstanbul'un içine göç etmişler, diyelim ki 200 yıl önce" (Ersin Gürlek). Bugün Baklalı'nın içi gacal ağırlıklı olsa da Karadeniz'den gelip çevresine yerleşenlerle demografik yapı değişmiştir: "Bizde Karadeniz göçü çok var. Trabzon, Of, Rize, Sinop. Buradan arazi aldılar yerleştiler. Bizden az ileride Germe mahallesi olduğu gibi Karadeniz göçü, Çınardere mahallesi Karadeniz göçü. 740-750 seçmen. Yarı yarıyayız. Yerlide en fazla on dönüm" (Aynur).

Bölgenin kolektif hafızasında önemli yer tutan Çanakkale Savaşları'yla yerleşimlerin anılarında ve/ya anıtlarında karşılaşmamak neredeyse olanaksız. Romalılara ait bir sütun başı ile eski Osmanlı mezar taşlarının bulunduğu Baklalı Cami haziresinde, Çanakkale şehitlerinden birinin anıt mezarı da var. Balaban'ın mezarlığında ise devasa boyutlardaki Çanakkale Şehitleri Anıtı görenleri şaşırıyor. Köyün en yaşlısı Yusuf Sağlam "Şehit olmaz mı! Çanakkale'de bizim buradan çok şehit var. Buradan 66 kişi gidiyor, beş kişi geliyor" diye anlattı. Balaban Muhtar, Çanakkale'ye gidenlerden sadece üç-dört kişinin döndüğünden bahsetti. Çanakkale, Ağaçlı'daki mülakatta da anıldı: "Dedem Çanakkale'de, annem bir buçuk yaşında, dayım üç yaşında; Hüseyin dedem, annemin babası Çanakkale'de şehit" (Sabahattin). Tayakadın'dan sadece Çanakkale'ye değil, Balkan Savaşları ve Güney Cephesi'ne de çok giden olmuş:

Muhacirlerden eli silah tutanlar Çanakkale ve daha sonra Güney Cephesi'ne gönderilmek üzere askere alınmıştır. Köyde yaşlı erkekler, kadınlar ve çocuklar kalmıştır. Çocukları olanların isimleri bilinmektedir. Ancak bekâr olarak askere gidip şehit olanların kayıtları yoktur. Çeşitli cephelere gönderilen askerlerden sadece bir kişi, Ahmet Yemişken, geri dönebilmiştir. Ali'nin dedesi (Halit).

Mülakatlara dayanarak, Cumhuriyet'in idealist öğretmenlerinin, okulları ve kurumlarının, kolektif hafızanın önemli öğeleri oldukları söylenebilir. Alıntıda "Öğretmen onlardı" serzenişinden anlaşılacağı üzere artık ne o öğretmenler ne de tarım dersi bile yapılan okullar vardır:

Aşağı Ağaçlı'da Köy Enstitüsü vardı. Yetiştirme yurdu, ama içinde köy enstitüsü vardı. Orda üç sene tarım dersi bile gördüm ben. Tarım dersi, bahçe nasıl yapılır. 25 öğretmen vardı. Öğretmen onlardı! Her hafta yurdun salonunda sinema oynatırlardı. Öğretmen bizi sinemaya götürürdü. Kore Harbi başlamış Kore filmlerine (Sabahattin).

Nitekim kahvehanelerin çoğunun duvarlarını eski okullarıyla öğretmenlerinin fotoğrafları süslemektedir. Bu bağlamda Balaban'ın hemen her köşesinden beliren Atatürk heykellerini, büstlerini ve Atatürk rölyefleriyle süslü giriş kapısını zikretmeden olmaz. Muhtara göre, "Balkan Rumeli böyle. Biz o olmadan yapamayız. Rumeli farklı."

Diğer yerleşimler gibi kuruluşları göçlere veya mübadelelere dayanmayan Karaburun ile Durusu birer emek mekânıdır. Civar köylerden çalışmaya gelip buralara yerleşenler nedeniyle bir iç göçten bahsedilebilir. Nitekim nüfusları "dışarlardan toplama" olarak belirtilmektedir. Karaburun'da Fransızların 1860'ta inşa ettikleri Deniz Feneri ile İngilizlerin 1870'te kurdukları Uluslararası Tahlisiye Teşkilatı (gemi kurtarma), Durusu'da ise İstanbul'un su ihtiyacını karşılamak için Fransızların 1883'te kurdukları terfi merkezi ve pompa istasyonu sayesinde bu yerleşimler emek mekânlarına dönüşmüşlerdir. Görüldüğü üzere dönüşüm, içerden, devlet ya da yerli girişimcilerce değil, dışardan, Osmanlı Devleti

ile iş yapan Avrupalıların yerleşik temsilcilerinin elleriyle gerçekleşmiştir. Karaburun ile Durusu arasında işleyen ve Karadeniz'den gelen kömürü buharla çalışan pompa istasyonuna nakleden dekovil hattı¹⁰ (1884) bir diğer istihdam kaynağıdır. Fener, tahlisiye teşkilatı, pompa istasyonu ve dekovil hattı, bölge halkına uzun yıllar istihdam sağlamıştır:

Köyümüz eski. İngilizlerden kalma, Fransızlardan. Feneri kuruyor Fransızlar. Türklerden, bekçi mekçi fenerci menerci alıyorlar. Fenerciler hâlâ devam eder; babadan çocuğa, çocuktan çocuğa devam eder. İngilizler tahlisiyeyi kuruyor. Ondan sonra dedelerimiz buraya gelmişler. İşte burası böyle kurulmuş. İnsanlar Kıyı Emniyet Teşkilatı'nda çalışmışlar. 1950'lerden sonra İSKİ (İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi) teşkilatına verilmiş Durusu'daki. Bir de dekovil hattında çalışmışlar; kömür gidiyordu (Hasan Kurt-Karaburun).

Benzer bir süreci Durusu'da görüyoruz:

O zamanlar tabii ulaşım kolay olmadığından yerel halktan almışlar işçiyi. Kendini bilen oraya gitmiş. Orda rahat bir ortam oluşmuş, çünkü hemen hepsi tanıdık. İyi bir ortam; köylü yaşantısına göre daha güzel bir yaşantı var, sosyal hakları var, emekliliği var (Ersin, Baklalı).

Esas Terkos'un içinde büyük bacaları olan bir şey var. Orda su pompaları vardı daha evvel. Biz yetişemedik, kömürle çalışıyormuş. İstanbul'a su basıyormuş. İş sahası olduğu için, oraya toplanmış insanlar. Çoğu karışık, sağdan soldan iş icabı yerleşenler. Ben sana ne diyeyim, 10 sene evveline kadar orada en az 300-350 işçi çalışıyordu (Balaban Muhtar).

Karaburun gibi Durusu'da da istihdam dededen toruna devam etmiştir: "Biz üç kuşak İSKİ'deniz. Ya babanız oradan geçmiştir ya dedeniz. İnsan gücüne dayalı çalıştığı için bu yöreden istihdam çok" (Ali Yemişken,Tayakadın). Bu nedenle, yöre halkı için İSKİ'nin yeri her zaman farklı olmuştur: "Biz Terkos İSKİ'yi kendi malımız gibi gördük. Burada hiç kimse bir çubuğuna, taşına bile dokunmamıştır yıllardır" (Ali).

Kayıtlara göre, ilk önceleri, Karaburun'da Ruslara karşı savunma amaçlı yerleştirilmiş bir askeri birlik varmış (Bozlağan ve Yılmaz, 2015, s. 40). Yerel halk ise birliğin korsanlara karşı yerleştirildiğini, çünkü eskiden Terkos Gölü'nün ağzının Karadeniz'e açık olması nedeniyle yörenin korsanların saklanması elverişli olduğunu söylüyor. Köyün kuruluşu, askeriye köyü terk ettiğinde Karaburun'da kalan Ahmet Yüzbaşı ile Mehmet Çavuş'a dayandırılmakta. Askeriyenin mühimmat deposu 1850'de camiye dönüştürülmüş. Eski Osmanlı topları, muhtarlık binasıyla köy kahvesinin önünde sergilenmektedir.

Durusu'ya gelince, antik su kemerleri, isale hatları, İSKİ Pompa İstasyonu ve emekçileriyle burada suyun İstanbul'a yolculuğunu izlemek mümkün. Geç Roma döneminden itibaren İstanbul'un suyunu sağlayan ana isale hatlarından birinin geçtiği bölgede Vize'den İstanbul'a uzanan 242 kilometrelik antik hattın su kemerleriyle su yolları zamana direnememiş; sadece 40 tane kalmış, onlar da yıkık dökük. Terkos Pompa İstasyonu, İstanbul'un su ihtiyacının tesisin kapasitesini aştığı 1970'ler sonuna kadar önce

Şekil 5. Balaban Terkos Gölü kıyıları.

buhar sonra elektrikle çalıştırılmıştır. Buharlı dev pompa makinelerinden biri, zamanının en büyük yolcu gemisi olan ve 1912'de buzdağına çarparak batan Titanik'in pompalarının dünyadaki sayılı örneklerindedir (Demir, 2013). Yeraltı su kanalları, tarihi binaları ve arşivi ile önemli bir endüstri mirası olan tesis, 2006'da Su Medeniyetleri Müzesi olarak projelendirilir, ancak hâlâ açılmamıştır.

Durusu'da yeşillikler içindeki az katlı konutlarıyla Selanik ve Bulgaristan göçmenlerinin kurdukları bir Roman yerleşimi bulunuyor. Mübadeleyle Selanik'ten gelen aileler ilk yerleştirildikleri yeri beğenmeyip pompa istasyonundaki istihdam olanakları nedeniyle Durusu'yu tercih etmişler. Görüldüğü üzere, göçmenlerin birincil tercihlerinin iş ve aş olması hasebiyle bölge hep ikinci ve son duraktır:

Mübadele olunca, babalarımıza Celaliye tarafından yer vermişler. Onlar orada durmadı. Ordan dediler ki Terkos'ta fabrika var. Biz dediler oraya girelim. O zaman insan da kıt yani. Fabrikaya insan lazımdı. 66 hissedar geldik biz buraya. Köyümüz 66 haneydi. Herkes fabrikalara girdi, çoluk çocuk. Onun parasıyla burada yer aldı (Nuri).

97 yaşındaki Nuri Bey, 17'sinde girdiği pompa istasyonunda 33 yıl çalışıp emekli olmuş. Tesisin yeraltı su kanallarından da bahsetti:

Gölde yedi metre derin, binlik borular var. İçinde oturabilirsin, o kalınlıkta. Ta oradan gölün ortasına kanallar var. Çalıştık orada biz. Böyle kanal aç aça fabrikanın içine kadar. Oradan fabrikanın dışından Kâğıthane'ye kadar. Kömür ısıısıyla istim yapardı; makineler onunla çalışırdı. Tam düşer, fayrap ediyorsun.

10 Karadeniz'den Karaburun'a gemilerle gelen kömür, dekovil hattıyla Durusu'daki Pompa İstasyonu'na aktarılıyormuş. 1967'de kömürle çalışan makineler terk edilince, dekovil hattı, Karaburun plajına gelen gidene taşımak için 1975'e kadar kullanılmış. Daha sonra lokomotif ve vagonları çürümeye terk edilmiş, rayları da sökülülmüş. Daha fazlası için: <http://tayakadinli.blogspot.com/>

Kömür Zonguldak'tan gelirdi. Oradan ameleler alırdı vapurun içerisinden. Tren (dekovil) giderdi Karaburun'dan. Dekovil yedi tane vagon alırdı. Küfelerle dökerlerdi vagonlar içerisine. Bir vagon yedi ton alırdı. Demiryoluyla fabrikanın içerisine. Tekrar gider, tekrar alır. Hiç bitmezdi kömür.

Her Yerleşimin Özgün Kırılma Noktası

Kırılma noktası ile kastedilen, yerel halkın yaşamını ve yaşam alanlarını, olumlu / olumsuz, radikal biçimde dönüştüren gelişmelerle içeriden ya da dışarıdan müdahalelerdir. Bu bağlamda, Karaburun'da kurulan Fener ve Tahlisiye Teşkilatı ile Durusu'daki İSKİ tesisleri birer kırılma noktasıdır. Balkanlar'dan göç en eski kırılma noktasıyken mega projelerin bölgeye girişlerini en yeni kırılma sayabiliriz. Mülakatlarda, her yerleşimin kendine özgü kırılma noktaları ortaya çıktı.

Kömür Ocakları: Ağaçlı, Yeniköy. 1950'li yıllarda Ağaçlı ve Yeniköy sahillerinde açılan kömür ocakları her iki yerleşimin kâbusu olur. 70'lerde talan artarak sürer. Hafriyat faaliyetleri ise 1980 döneminde bile, ama geceleri devam eder: "Milyonlarca ton denize dolgu yapıldı. Kömür ocakları denize boşalttı hafriyatı." Yerel halkın geçimlerini sağladıkları ormanlık alanları tahrip edilir:

Herkesin kendi köyünün ormanı vardı. Ormanlarımızı biz korurduk. Kimse gelip bir tane kesemezdi ormanlardan, çünkü ondan geçiniyor benim atam dedem; ondan geçinmiş senelerce. İşte mangal kömürünü, odununu satıyormuş İstanbul'a, geçimleri oymuş. Ormancılık, bir de hayvancılık. Kömür ocakları girdi bizim arazimize. Mahvettiler bütün ormanı (Ağaçlı).

Kömür ocakları, nedeniyle Ağaçlı'daki tarihi hamamla savaş yıllarından kalma hastane toprağa gömülmüştür (Bilgin ve Yarış, 2010, s. 86). Eski eserlerin yok edilmesi Ağaçlı'daki kahvehane sohbetlerinde de anlatıldı: "Seferberlikte, kaçta başladıysa. O çerçevede bir askeri hastane, bir dekovil hattı, Silaharağa'daki elektrik fabrikasına kömür teminini sağlayan bir hat. Ona bağlı olarak hamam. En son hamam kalmıştı, 15 sene falan önce, o da gitti. Maden ocakları yok etti. Bir kılıfına uyduruyorlar."

4785 Sayılı Ormanların Devletleştirilmesi Kanunu (1945): Tayakadın, Yeniköy. Tayakadın'a yerleşen göçmenler, hayvancılıkla geçindikleri hâlde maddi koşullar nedeniyle uzun süre kendi arazilerine sahip olamazlar. Hayvanları çevredeki varlıklı kişilerin çayırlarına girdikçe Çatalca Kaymakamlığı'na şikâyetler gider, tahkikatlar, davalar açılır. Nihayet 1932'de köyden 104 kişi birleşerek Yüzbaşı Rifat, Kimyager Mustafa ve Kaymakam Celal Beyler'den 20.000 lira bedelle, 9 bin 150 dönüm araziyi 20 yıl vadeli satın alırlar (Halit). Yirmi yıl boyunca, ellerine ne geçtiyse borç ödemeye gider:

Annem diyordu ki, 20 yıl biz ayağımıza pabuç alamadık. 20 yıl gençliğimde hiçbir şey giyemedik; hiçbir şey alamadık, çünkü 20 yıl hep taksit ödedik. Parası olan dört hisse, az olan az, üç, iki, bir, yarım hisse paylaşıyorlar. Çitleyip herkes kendi arazisinde. Orman dahil tek tapu var (Halit).

"Orman dahil tek tapu", 1945'te 4785 Sayılı Ormanların Devletleştirilmesi Kanunu çıkınca başlarına dert olur. Ormanla beraber ikamet ettikleri yerler de orman sayılıp kamulaştırılınca Tayakadın'ın %80'i hazineye geçer. On dört yıl sürecek davalarını kazanmalarına rağmen arazilerinin %60'ı orman olduğundan, sadece yerleşim yerlerini kurtarabilmişler. Daha sonra, ormanı koruma adına gasp edilen bu arazilerin bir kısmı 2B ilanıya satışa çıkartılınca kendi arazilerini parayla geri almak için başvuru yapmışlar, ama bu sefer de karşılıklarına "rezerv alan" çıkmıştır. Satışlar durdurulmuştur (Halit). Devletin

kamu yararı amacıyla el koyduğu ormanlık arazilerinde bugün 3. Havalimanı yükselmektedir: "Devlet ormanları devletleştirirken, orman vasfını koruyacağım diye devletleştiriyor. Şimdi ticari olarak orman yok edildi" (Cavit Demir).

4785 Sayılı Kanun Yeniköy'ü de vurur. Yeniköy tüzel kişiliğine kayıtlı 1175 hektar 5000 m2 ormanlık alan 1947'de devletleştirilir (Demir, 2019, s. 21-26). Yine de, belirli kurallar doğrultusunda köylünün kullanımına izin verilir, ta ki 3. Havalimanı Projesi'ne kadar.

Terkos Gölü ve Sazlıdere Barajı Koruma Bantları: Balaban, Durusu, Dursunköy, Baklalı. Aşağıda ortak kırılma noktalarından "İmar Yasakları" bölümünde anlatılacağı üzere, çivi çakılması dahi yasak olan köylerden, Terkos Gölü ve Sazlıdere Barajı su havzası koruma bantlarında ve etki alanlarında yer alanlar bu yasaklardan katmerli etkilenirler, çünkü mesele sadece imar yasaklarının sıklığı değil, buralardaki tarım ve hayvancılığın da katı kurallara bağlanmasıdır: "Daha önce hayvancılık da yapıyordum. Büyükbaş hayvancılık. Avrupa'dan, Almanya'dan getirmiştik. Birlik kurduk; büyüdük. Sonra bunu mandıraya çevirmeyi hedefledik. İSKİ'nin su havzası dolayısıyla kısıtlaması var. Bizden istenenler vardı, şu kurallara uyacaksınız diye. Onlar da çiftliği satsanız karşılamıyor. Mecburen küçüldük" (Ersin, Baklalı). Sazlıdere Barajı, Dursunköy'ü de etkiler: "Ama ne zaman bu baraj geldi, öldürdü bizi. Ekme biçme yapıyoruz, ama karışıyorlar, gübreyi bir ara yasak etti. Fenni gübre yaptırın diyor, suya karışmasın diye. Çok yer aldı baraj; bizim, çayırları mayırları aldı. Çok yerimiz gitti, Şamlar'a kadar. İlk kırılma noktası barajdır tabii. Sazlıdere Barajı." Benzer sorunlar Terkos Gölü havzasındaki Balaban'dan da dillendirildi.

Yerleşimlerin Tarihlerindeki Ortak Kırılma Noktaları

Neoliberal Tarım ve Hayvancılık Politikaları. Türkiye'nin genel tarım ve hayvancılık politikaları, ziyaret edilen yerleşimlerin ortak kırılma noktasıydı. 80'lerden itibaren ama özellikle son 15-20 yılda, neoliberal ekonomi politikalarına koşut olarak tarım ve hayvancılığa desteğin azalmasına, buna karşın maliyetlerin ve girdilerin artmasına, kredi borçlarına işaret edildi:

Çiftçilik, hayvancılık vardı. Çok keçi vardı. Bir çuval yem kaç para, söyle kaç para? Tarlaya traktörü sokamıyorsun, mazot pahalı. Kurtarmıyor. Mağduruz (Yeniköy).

Biz üç arkadaş kaldık. Eskiden sadece dokuz sürü koyun vardı. Yedi sürü de keçi. Bizim babamlarda üç kardeş, 800-1000 tane keçi vardı. Ama şimdi bitirdiler (Balaban).

Manda da çoktu. Manda kaymağı olmaz mı, hepsi var. Eskiden hayvan çoktu burada. Yani adam diyor ki ben bakıyorum, bakıyorum, yemciye çalışıyorum. Hayvancılık desteklenmiyor (Balaban).

Tarım ve hayvancılık, artan masraflar, ödenemeyen krediler nedeniyle geçim kapısından ziyade borç kapısı olup üzerine çocukları evlendirme, konutların tamirata, çeşitli ihtiyaçlar eklenince köylüler arazilerini parça parça elden çıkarmaya başlarlar. 3. Havalimanı'nın bölgeye girmesinden öncedir; dolayısıyla, bugün elden ele satılan, fiyatları katlanan arazilerin çoğu köylüye ait değildir. Spekülasyondan kazanan köylü değildir:

Tarım politikamız berbat durumda. Yani bunun için borçlanıyorsun, kredi çekiyorsun tarım kredi kooperatifinden. Ve mahsulünün de almamış senin, vermiş yok pahasına ayçiçeğini. İster istemez toprağını satıyorsun. En kolay para. En rahat para. Biz Trakyalılar parayı da severiz, yaşamayı da severiz. İşte çocuğumuza düğün yapacağız, ev alacağız, araba; işte satalım şu üç dönümü,

satalım şu beş dönümü, bitirmişiz. Baklalı'nın arazisi 17.800 dönüm civarı filan diye hatırlıyorum. Üç ailede var, satmayan üç arazi şu an. Üçümüz toptasak 3000 dönümü denkleştirmeyiz. Bu biraz satılarak, biraz bölünerek. Çiftçilikle geçinilmiyor. Hayvancılık bitti. Beş ailede hayvancılık kaldı, ki geneli hayvancılıktı (Aynur, Baklalı).

O adamlar çalı keserekten, şey keserekten yer bıraktılar bize; biz satıyoruz şimdi, geçiniyoruz. O zamanlar onlar uğraştılar, dört çocuğu, bir eve evlendirdiler. Herkese birer oda. Bir banyoda yıkanırılar, bir tuvalete giderler; dört tane evli bir evde. Öyle almışlar, öyle tutmuşlar parayı. Biz de şimdi ne güzel, acık sıkıştığımızda zor geliyor; hemen sat tarlanın köşesinden bir parça, rahat rahat yaşıyorsun. Köyün hepsi satıldı; aşağı yukarı üçte ikisi gitmiştir. Evler duruyor, tarla kısmı gitti (Mehmet, Dursunköy).

Arazilerin elden çıkarılmasına yol açan bir başka etken, miras yoluyla bölünmedir. Yerleşimden göç etmiş hissedarlar, tarım gelirleri de düşünce satmak istemektedirler. Baklalı'da dile getirildiği üzere satanların çoğu İstanbul'a taşınanlardır: "Diyor ki ben köyde oturmuyorum, bir faydasını da görmüyorum, satayım bir şey alayım bari; çocuğuma, kendime bir şey alayım. Onlar hisselerini satıyorlar." Mirastan kızlara eşit pay verildiğinden "dışarıya evlenen kızlar, bir zaman sonra elden çıkartmak istiyor" (Aynur, Baklalı). TOKİ'nin (Toplu Konut İdaresi Başkanlığı) Ağaçlı'daki acele kamulaştırmaları karşısında da aynı ikilik görülür: "Mallar bölündüğünden köyün dışında yaşayanlar satmak istiyor, açmış ellerini bekliyor. İlk açılan davalara bu yönde başladılar zaten. Şehir içindekilere gittiler ve onlar sattı. Borcu harcı olanlar atladı o 175 TL teklife mesela" (Nezih, Ağaçlı).

Gençler, gelecek vadetmeyen tarım ve hayvancılıktan kaçmış, Hadımköy, Arnavutköy gibi merkezlerde iş bularak köylerini terk etmişlerdir. Köylerde bugün ağırlıklı olarak orta yaş ve üzeri kuşaklarla karşılaşmamızın bir sebebi imar yasaklarıysa, bir diğeri tarım ve hayvancılığın artık gelir getirmeyişidir:

Eskiden ilkokulu bitiren gençlerin %80'i, %90'ı ya çiftçilik ya hayvancılık yapıyordu. O bitti. Şu anda genç yok, hepsi kaçıyor İstanbul'a (Yeniköy).

Hayvancılık falan eskisi gibi değil. İnsanların çoluğu çocuğu evleniyor, İstanbul'a gidiyor. Köyde imar yok, evini büyütüyor veya bahçesine ikinci bir ev yapamıyor. Birçoğu öyle evlenip gitme şeklinde. Hayvancılıktan yana, insanlar, benim çocuğum da bu işi yapsın, diyemiyor (Ağaçlı Muhtarı).

Yani köyde kimse bakmıyor hayvan. Zor iş, masraflı iş; zahmetli, pis iş. Çalıştığının karşılığını alamıyorsun. O yüzden ben diyorum ki ister istemez ufak ufak bırakacak herkes. Yirmi senede burada yirmi tane ahır kapandı. Evlenenler de yapmıyor hayvancılık (Emlakçı, Dursunköy).

İmar Yasakları. Köylerin tümü imara kapalıdır; çivi çakılamaz. Terkos Gölü ve Sazlıdere Barajı koruma bandındakilerin durumu daha da zordur. İmar yasakları nedeniyle, evlenen gençlerin köyde barınma olanakları yoktur. Genç nüfuslar terk edince yerleşimler orta yaş üzeri kuşaklara kalmıştır:

Çocuğunu evlendirecek, evinin üstünde yer var, avlusunda yer var yaptıramıyor. Kümes yaptırmadılar bize (Mehmet, Dursunköy).

Gençlerin kalmama nedeni iş ve imar yok. Bir de oturacak yer yok köyde. İzin vermiyor devlet, belediye. Mecbur gitmek zorunda kalıyorlar (Emlakçı, Dursunköy).

Zaten burada imar yok, imar planlarına kapalı burası. İçme suyu havzası olduğu için imar yok. İşsizlik var. Göç çok var. Gençler yok; gençler hepsi maalesef dışarıda. Arazi az, iş yok; mecburen göç ediyor. Burada da işte yüzde yüze yakını emekli (Balaban).

Dursunköy muhtarının anlattığına göre çevrede kavanoz, mebran (ısı yalıtım), sabun, mutfak eşyası kollarında sekiz fabrika vardır, ancak bunlar Sazlıdere Barajı'ndan önce yapılan 30 yıllık fabrikalardır. Baraj yüzünden yeni tesis ya da ek binanın yasaklanması istihdamı etkilemektedir. Kısıtlı istihdam üzerine bir de ev yapamayan genç nüfuslar bölgeyi terk etmektedir.

6360 Sayılı Büyükşehir Yasası (2012). 6360 sayılı yasayla köyler mahalleye dönüşünce köy tüzel kişilikleri kaldırılır. Köyü temsil eden muhtarlığın kiralama, satış, vergi toplama, mahkemede temsil gibi yetkileri sonlanır. Köy bütçeleri ilçe belediyesine devredilince hizmetler durur: "Muhtarlığın bütçesi vardı, köy bütçelerini kaldırdılar. Köyün mallarına, köy tüzel kişiliğine ait mallarımıza el koydu. Vergiye bağladı bizi, ama hiçbir şey yapmıyor. Verdiği hizmet bir çöp, bir de makinalarla sokakları süpürüyorlar" (Baklalı). Köy tüzel kişiliği kaldırılınca, tescilli taşınmazlarına, tarla mera gibi köyün ortak mallarına, el konur. Hayvanları otlatmak yer kalmaz: "Şimdi devlet baba, hayvancılığı teşvik ediyor. Bize hayvan al diye, banka bize kredi veriyor. Nereye kapıycam hayvanı? Yerimiz de var, ama sen oraya hayvan çekemezsin. Mahalle olduk" (Balaban).

Şikâyetlerdeki önemli ayrıntılardan biri, bu ortak malların satılarak arazi fiyatlarının tavan yaptığı bölgede birilerinin kazandırılmalarıydı:

Köy tarlaları vardı. İcar deriz biz. Kiraya veririz. Tarlaları aldı, zaten çoktan sattı. Bilenler o zaman aldı yerleri (Baklalı).

Havalimanından ve Kanal İstanbul'dan iyice bitecek meralar. Hazineye geçince mera diye bir şey kalmadı. Amaç da buydu herhalde. Bizim meralara el koymak. Şimdi bizim meramızda herhalde 200 dönüm boş arazi vardı. Köy tüzel kişiliğine aitti. Ortaktı orası; şimdi şahıslara geçti. Gücü olan yerleri götürüyor (Dursunköy).

3. Havalimanı Projesi. 3. Havalimanı, ormanını, suyunu, tarlasını, merasını yok ettiği yerleşimlerde, kamyon terörü, hafriyat, moloz, taş ocakları, kum çekme, deniz dolgusu gibi inşaat etkinlikleriyle gündelik yaşamı da çekilmez kılmıştır: "O kadar şiddetli bir çevre katliamı yaptılar ki yaşam kalitemizi düşürdüler. Yani siz kimsiniz; çekin gidin buradan. 180 senelik köy bu, 180 sene insanlar burada yaşamış!" (Ağaçlı). Proje farklı yerleşimlerde farklı etkiler yaratmış olsa da ortak bölen, bölgenin ormanlarıyla göllerinin, göletlerinin yok edilmesi ve tarım, hayvancılık, özellikle mandacılık üzerindeki yıkıcı etkileridir. Yukarıda açıldığı üzere zaten zorda olan tarım ve hayvancılığa altın vuruş 3.Havalimanı Projesi'yle gelmiştir. Bu nedenle, Kanal'a muhalefet, havalimanına dair tecrübelerle mağduriyetler üzerinden yükselmektedir. "Sütten ağzı yananın yoğurdu üfleyerek yemesi" durumu denebilir.

Uzun yıllar Ağaçlı ile Yeniköy'ün başlarına bela olan taş ocakları kapanmıştır, ama talanı 3. Havalimanı devam ettirmektedir. Projeye yönelik taş ocakları yeşil alanlarını yok eder, sahillerinden kum çekilir, tarihi kumulları harap edilir:

Artık maden ocakları yok, taş ocakları var. Bir de denizde döküm yapılıyor. Deniz dolduruluyor. Maden ocaklarından kalan çukurun rehabilitasyonu ama

bir kamyon o çukura, beş kamyon denize gibi! Aynı zamanda denizin içinden kum çekiliyor. Ocaklar kapandı ama ocakların olduğu dönemdekinden daha kötü şu anda, çünkü ocaklar tüm sahilde çalışmıyordu, köylünün ya da İstanbul'dan gelenin kullanabileceği bir plaj alanı hep vardı, şu anda o alan da yok. Bu dökümden kalkan toz, o kumulu kapladığı zaman kum altta kalıyor, üstünde bir tabaka oluşuyor ve devamında ot bitiyor. Yani altın sarısı görünüm kaybolmuş oluyor. Bu faaliyetlerin artmasının havalimanıyla ilgisi tabii var, havalimanına malzeme temini için. Köyümüz şantiye oldu (Ağaçlı Muhtarı).

3. Havalimanı acele kamulaştırmaları gidişata tuz biber eker. Yeniköy'ün tarım arazileri ve meralarına el konurken, Ağaçlı'daki kamulaştırmalar tarım arazileri ve meralarla birlikte köyü kapsamaktadır: "Yeniköy de istimlak oldu ama köyün içinde değil, ama bizde Yukarı Ağaçlı'nın içinde de bu sıkıntı mevcut. Hayvancılık bitsin de adam bir başka işi yapsın gibi bir seçenek yok. Konutlar da gidiyor. Evlere geldi, yıkım kâğıdı. Köyün %70'i gidiyor" (Ağaçlı Muhtarı). İstanbul'un mandası tehlikededir:

Bizim köydeki en büyük hayvancılık yukarı köyde yapılıyor ve tamamen bitiyor. Ağaçlı, Türkiye'de manda nüfusunda, yani İstanbul ilk üç ilden bir tanesi manda nüfusunda. Çok şaşılacak bir şey, insanın aklına Anadolu falan geliyor ilk üç dendiğinde. Hatta uzunca bir dönem birinci İstanbul. Ağaçlı da İstanbul'un en çok manda nüfusuna sahip köyü (Ağaçlı Muhtarı).

Ana gelir kaynağı hayvancılık olan Yeniköy'de 20 mera bulunmaktayken (Gürbüz, 2014, s. 48) acele kamulaştırmalarla hayvancılık devlet eliyle bitirilir. Yargı süreci devam etmesine rağmen, meralar duvarlarla çitlenmiştir: "Her hanenin en az 10-15 hayvanı vardı. Hayvanı olmayan kişi yoktu. Hem hayvancılık vardı hem de bahçe ekiyorduk, ikisi bir arada yürüyordu. Bitti! Denizi sattık, o tarafı ocaklar aldı. Bu tarafı da şimdi havaalanı aldı" (Yeniköylü Aile). Havalimanının dolguları sahillerini tahrip etmiş, balıkların habitatları

Şekil 6. Yeniköy ve uçaklar.

Şekil 7. Ağaçlı'da mandalar ve meralar.

darmadağın edilmiştir. Sık aralıklarla yaşamlarına müdahale eden jet gürültülerinden sohbet bir yana uyumak bile çileye dönüşmüştür. Nitekim, mülakatlara iki dakikada bir kesintilerle devam edilebildi. Jet emisyonları bahçe tarımını etkilemiş, ürünler "küsmüştür".

Tayakadın'dan Halit Demir, 1970'den 2004'e kadar, Sarıyer'den Yeniköy'e uzanan bölgede 630 kömür ocağı olduğunu söyledi. Ocaklar kapatıldıkça, çukurlarının yağmur ve yeraltı sularıyla dolmasıyla oluşan çok sayıda göl ve gölet mandalara yaşam alanı olmuş. 3. Havalimanı Projesi nedeniyle hafriyatla doldurulmaları çamur ve sulak alan gerektiren mandacılığı zora sokmuş. Mandacılıkta, Türkiye'de ilk üç ilden biri, Avrupa'da ise önemli bir yere sahip olan İstanbul'un mandası, Ağaçlı'da olduğu gibi Taykadın'da da yok olma yolundadır:

Şimdi bu binanın sahibi hayvancılık yapıyordu, manda. Yan taraftaki binanın sahibi iki kardeşler, onlar da manda besliyorlar. Birisi sattı. Birisinde 100 tane var, çiftliği var aşağıda. En büyük çiftlik onda. Satacağım diyor, artık kazanamıyorum diyor. Manda ormana gider, manda sulak yerlerde göllere girer. Bütün gölleri kapattı. Burası hep bataklık, göl sulak yeri. O göllerin hepsini doldurdular (Taykadın Muhtarı).

Doldurulan göllerden biri, yörenin kolektif hafızasında önemli bir yeri olan Kulakçayırı'dır :

Manda besleyenler için Kulakçayırı vardı. Biz kışın ava giderdik. O gölün etrafını 1 saat 15 dakikada insan zor dönüyor. Ava giderdik. Yazın da balığa giderdik. Biz yazın balığa gittiğimiz zaman mandalar göle girerdi, oralarda otlardı. Her taraf mandaydı. En az diyebilirim ki 500-600 tane manda olurdu orada, günlük. E şimdi bu bitti (Taykadın Muhtarı).

Kulakçayırı, hemen her yerleşimde nostaljiyle anıldı: “İnsanlar balığa geliyordu, pikniğe geliyordu, geniş bir alan, bütün Eyüp’ün kullanabileceği, sayfiye gibi falan o ihtiyacı karşılıyordu. Havalimanının olduğu yer. Çok güzel bir yerdi. Kulakçayırı, doğal bir cennetti. Üstündeki yolu zaten tutturamayışlarının sebebi, çok büyük bir kaynak besliyordu” (Ağaçlı). Acaba 3. Havalimanı’nı kullanan kaç kişi pistlerin altında Kulakçayırı ile onlarca göletin naaşının yattığını bilmektedir? Ya da yukarıda anlatıldığı üzere yok edilen Yeniköy ve Tayakadın Ormanları’nın üzerinden uçtuklarını?

3. Havalimanı, Ağaçlı’dan Tayakadın’a uzanan meraları da yok etmiştir:

Benim de mandalarım vardı. Nisan ayında ilkbaharda salarsınız, sonbaharda kasım ayında gider toplarsınız oradan. Ağaçlı nerede! Ağaçlı’ya ben kaç defa gittim, hayvan aldım. Bu kadar büyük bir meraya sahiptik. Su bol, mera geniş. Koskoca bir sezon, yaz sezonu geçmiş. Zaten gidersen tanıyamazsın hayvanı. Meralar göletler bitti, hayvancılık bitti, ekonomik olarak bölge çökertildi. 30-40 sene önce 3600 büyükbaş hayvan vardı. 15 sürü koyun, her biri en az 150 tane. Avrupa yakasında İtalya’dan sonra en büyük manda popülasyonu bu bölgedeydi. 5-6 bin tane manda, havaalanı nedeniyle bitti. Biterken de bir başka yere satılmadı, kestiler! (Halit, Tayakadın).

Bir kısmı çareyi hayvanlarını kesmekte bulurken, arazileri kıymetlenenler satıp İstanbul dışına Trakya’ya hayvanlarıyla göç ederler. Bu zamana dek arazilerini satmayanlar sürecin şanslılarıdır.

Baklalı ile Dursunköy benzer bir süreç yaşamaktadır:

Tarım, hayvancılığı, havalimanı etkileyerek bitirdi. Havalimanı etkiledi. Köyün hayatı değişti ama iyiye gitmedi. Eskiden insanlar, mandacılıkla, hayvancılıkla tarlayla idare ediyordu, gül gibi geçinip gidiyordu. Şu an öyle bir şey yok. Birkaç tane adam işe girmiş; o da asgari ücretle havalimanında, kendi zaten kurtarmıyor (Dursunköy).

Kahvelerde Kanal’ın kendilerini yerinden edebileceğine dair kaygılar da dillendirildi: “Şimdi de Kanal İstanbul çıktı. Bizim gibi vatandaş yıllardır varını yoğunu vermiş, burada bir iki dönüm bir yer almış; devede kulak bir şey verecek, onu da defedip gidecek” (Baklalı).

3. Havalimanı, gürültüsü, emisyonları, hafriyatlarının oluşturduğu deniz dolgusu – sahile minyatür bir Yenikapı dolgusu kondurulmuştur– ve yeşil alan katliamıyla Karaburun’da da önemli bir kırılma noktası olmuş, Kanal’a bakışı da etkilemiştir:

Aman bize söylemeyin, gözünü seveyim. Bize zararı var. Bana zararı var, valla öyle. Köye zararı var. Bir buçuk dakikada bir gürültüsü. Şimdi lodos olduğu için anlaşılıyor. Gürültüsüydü, yok bilmem nesiydi! Şimdi Kanal geliyor. Ne faydasını görecez kanalın? Zararı var. Hafriyatı nereye dökcekler? Denize dökcekler, balıklılığı öldürecek. O kamyonların tozu, bilmemnesi. Havaalanını yaparken ormanların yemyeşil alanları sapsarı oldu tozdan. Bir sürü yeşil alan vardı gitti.

3. Havalimanı’ndan istihdam beklentileri boşa çıktığı gibi, Karaburun’un proje alanının arkasında kalmasıyla esnafın umutları da suya düşmüştür. Kazananlar, 3. Havalimanı güzergâhındaki Tayakadın, Baklalı ve Dursunköy esnafıdır: “Taksiciler hep duruyorlar. Çay içiyor, kahve içiyor, yemek yiyor. Nerde görecen burada sarı taksiyi eskiden. Ayda yılda bir tane görürdük, ama şimdi sabah erken doluyor burası” (Dursunköy

Muhtarı). Öte yandan, Tayakadın esnafının aksine, taksicilerle havalimanına çalışan şirketlerin servis araçlarının bedava otoparka çevirdiği yerleşimde trafik keşmekeşinden, evlerin, ahırların önlerinin işgalinden, gürültü ve görüntü kirliliğinden, itfaiye, ambulans araçlarının engellenişinden şikâyet çoktur.

Kırsal Mekânın Finansallaşması

Önce 3. Havalimanı, sonra Kanal, mega projelerin en önemli etkisi, yaşam alanlarının, yerleşimlerin piyasada alınır satılır metalara, spekülasyon araçlarına dönüştürülmesi olmuştur. Bölge, mega projelerin açıklandıkları 2011’den başlayarak yatırımcılarla spekülörlerin gözdesi olmuştur. Camları, 3. Köprü, 3. Havalimanı ve Kanal görselleriyle kaplı emlakçıların egemen olduğu peyzaj adeta konuşmaktadır. Yerleşimler onlarca, hatta yüzlerce yıllık yaşam alanları değil de borsada birer kâğıt parçasıymışçasına el değiştirmeye başlamıştır. Öyle ki süreç “Tahtakale” diye adlandırılmaktadır. Alıcılar, arazilerin imarına bakmadan tapuyu yeterli saymakta, fiyatlar yükselince arazileri elden çıkartmaktadır. On bir kez el değiştiren parseller (“Kanal İstanbul güzergâhında hareketlilik”, 2020) vardır. İstatistikler, 2010-18 arasında arazilerdeki astronomik değer artışlarını göstermektedir: Durusu %700, Balaban %3025, Tayakadın %2900, Dursunköy %2233 değerlenmiştir (Alagöz, 2018).

Bambaşka bir evrenden bahsediliyormuşçasına bir paket sigaraya giden, bir hayvana, siyah-beyaz televizyona takas edilen bir zamanların inanılmaz ucuzluktaki arazilerinin astronomik rakamlara erişmeleri paylaşıldı. O kadar değersizleşmiş ki kadastro geçtiğinde köylü ilgilenmemiş bile:

Eskiden para etmiyormuş buralar. Öyle anlatıyorlar bizimkiler. Takasla yapıyormuş: “Al şurasını ver, bu hayvanı bana, al burasını.” Öyle öyle yerler gitmiş, ne olduğu belli değil. Senetli (tapulu) olan yerler de var, olmayan yerler de var giden. Çoğu kadastro geçmiş meraya yazılmış. Uğraşmamış insanlar. Kadastro zamanı ilgilenen yok. Yer çok para etmiyor. Yazmışlar devlet yeri, yazmışlar devlete. Şimdi peki bilen biri olsa, elinde bir senet olsa onların hepsi bizim (Baklalı).

54 dönümlük yer. Karadenizli bir vatandaş. Almanya’da çalışıyor. Buraya geliyor, beğeniyor. Bir tarla da ben alayım diyor. Bir paket Maltepe fiyatına 54 dönüm yer alıyor. Otuz sene önce. Beş, altı sene önce satmak istedi. 5 milyon mu, 6 milyon mu yerini sattık (Aynur, Baklalı).

Ucuz yerler, çok uygun. Bedava yani. Ordulu emlakçı bir arkadaş vardı, “Ben burada yer satıyordum, para karşılığında siyah-beyaz televizyon veriyordum insanlara”, derdi. Siyah beyaz televizyonu götürüp satıyorlarmış, öyle para alıyorlarmış (Tayakadın Muhtarı).

Üç gün önce bir yer sattık Siirtli bir işadamına. 12,5 dönüm yer, köyün çıkışında. Sahibi Adıyamanlıydı. Dokuz sene önce almış, 300 bin liraya. 4 milyon 700’e sattık. Adam parayı görünce şok oldu! Bu havalimanı geldikten sonra bu oldu yani. O havalimanı gelmeseydi, o vatandaşın yeri kaç paraydı? 300 bine almıştı; yani bir milyon falan olurdu işte. Aradaki farkı görüyorsunuz. Şu anda imar beklentisi satmıyor (Tayakadın Muhtarı).

Körfez ülkelerinden yatırımcılardan da bahsedildi: “Araplar aldı, aldı, Durusu’da villalar. Bizim burada büyük arazi aldı Araplar. İki görüncem sattı, Araplar aldı. Dursunköy’de almıştım üç dönümlük bir arazi, yine Arap aldı” (Aynur, Baklalı). Yukarıda

açıldığı üzere, çeşitli gereksinimler ve maddi zorluklar karşısında arazilerini daha önce ellerinden çıkartan yerel nüfuslar sürecin kaybedenleridir: “Mega projelerin etkisiyle yatırım amaçlı alıyorlar, ama mega projelere kadar satılmıştı. El değiştiriyor. Elden ele satılıyor” (Emlakçı, Baklalı). Baklalı'nın %90'ı, Dursunköy'ün 450 arazisinden 400'ü dışarıya satılmıştır. Kümes yaptırılmayan araziler, arsalar Yenişehir projesinin beş yıldızlı imar planlarına açılmıştır. Ziyaretlerin yapıldığı dönemde satışlar durmuştu. İmar beklentisiyle satmayıp elinde tutan olduğu gibi, ekonomik darboğaz nedeniyle alıcı bulamadığından satamayan da vardı. Yenişehir planları açıklandığında ekonomik gidişat nedeniyle piyasalardaki durgunluk yine devam etmektedir. Kimi emlakçılara göre olası kamulaştırma beklentileri de bir nedendir.

Ata Dede Toprakları, Doğa Sevgisi

Mülakatlarda, yerleşimler “ata dede toprağı”, “ata ocağı”, “ata mirası” olarak nitelendirildi. Sakinler, atalarının mezarlarından bahsederken nesiller boyu burada kök saldıklarını vurguladılar. Mezarlıklar, onları yerleşimlerinin gerçek sahipleri kılan bir göstergesi işlevi görmektedir:

Kanal bizi kötü etkileyecek. Birinci derecede, çünkü ölüm dirim burada. Yüzyıllardır burada yaşamışım. Mezarlığa gittiğimde sayısız vefatım var. Babam orada, dedesi, onun dedesi, bu kadar geriye gidiyor (Ersin, Baklalı).

Ben 70 yaşımı doldurdum, buradayım. Dedem burada, babam burada. Burada yatıyorlar, camide işte benim sülalem (Mehmet, Dursunköy).

Dedelerimiz babalarımız, gelirken gördüğün mezarlıkta. Bak şimdi, bizim köyümüzü dedelerimiz babalarımız bırakmış (Yusuf, Balaban).

Bu bağlamda, ata, dede mirası ortak mallara el koyan Büyükşehir Yasası da eleştirilmektedir: “Ağrıma gidiyor yani. Köyümüzün bu aldığı yerler, toprakları dedelerim almış. Hepimizin dedeleri heyet olmuşlar burada, idare olmuşlar, bu toprakları almışlar. Yani benim kanıma dokunuyor şahsen. Dede toprağı tabii. Bana dokunuyor” (Mehmet, Dursunköy).

Bir diğer ortak nokta, doğayla iç içe, sakin, huzurlu yaşamlarını, kamusal alanları geniş yerleşimlerini ve az katlı evlerini kent yaşamından üstün görmeleriydi. Bu gruba, Anadolu'nun çeşitli yerlerinden göçlerle gelenler de dahildir. Genç nüfusların yerleştikleri Göktürk ve Hadımköy ile İstanbul kötü örnekler olarak sayıldı:

Bana para verseler ben Göktürk'te oturamam. Bana göre değil çünkü, biz buraya alışmışız. Ben İstanbul içine giderim, akşam kalmam, hemen burayı arıyorum. Buraya dönmek istiyorum (Tayakadın Muhtarı).

Şu huzuru hiçbir yerde bulamayız. Mesela buradan gidip de İstanbul'a iki gece kalmışlığım yoktur benim. Ben iki gece kalayım, üçüncü gece hastayım (Baklalı).

TOKİ'yle biz anlaşılamayız, mümkün değil. Daire verse bile, diyecek sen burada oturacaksın. Ben bahçeme de çıkamayacağım, eşecek yok edecek. Yazın bütün gün dışarlardayız. Yeşillik. Hep meyva ağaçlarımız var; acırsam en çok onlara acırım (İlknur, Dursunköy).

Şimdi buraya binalar yapılırsa, analarımızı babalarımızı yerleştireseler, bunların hepsi bir senede ölür. Şuraya bak, ne güzel oturuyorsun. Bugün bu Göktürk'te böyle bir yerde oturabilir misin; onun için para lazım. Ama burada bedavaya oturursun. Hava da mühim. Biz böyle alışmışız (Ağaçlı).

Gelirken gölü geçiyorsunuz. Ormanı geçiyorsunuz. Bir tarafa bakıyorsunuz Karadeniz, ortada göl. Doğal olarak yeşillik var, tabiat var, göl var. Yani bundan daha ne! (Karaburun).

Mülakatlar, ağırlıklı olarak orta yaş ve üzeri kişilerle yapıldığı için gençlerin farklı düşünmeleri ve hareketli kent yaşamını tercih etmeleri muhtemeldir. Bununla birlikte, kent yaşamından hoşlanmayan gençlerle merkezlere göç etmiş, ama emekli olur olmaz geri dönerek “baba ocağını şenlendirmiş” kişilere de rastladık.

Sonsöz

Araştırmanın gösterdiği üzere yerleşimlerin ortak yönleri farklılıklarından fazladır. Çeşitli göçlerle, Balkanlar'dan geldiklerinden ortak bir geçmişe, kültüre ve benzer tarihçelere sahiptirler. Göç yollarındaki acılarda da ortaklaşmışlardır. Gacallar ve sonradan Anadolu'dan göçlerle gelenler de dahil, geçim kaynakları tarım ve hayvancılık olan ve bölgenin müştereklerinden faydalanan yerleşimlerin yaşamlarına devam edebilmeleri için birbirlerine bağlı ve bağımlı olduklarını görmekteyiz. Ağaçlı'dan Tayakadın'a ulaşan meralar, Yeniköy'den Karaburun'a erişen kumsal, emek mekânları Durusu ve Karaburun'a iç göçler... Geçirgen bir coğrafyada yer alan Kuzey Ormanları yerleşimleri, Kuzey Ormanları gibi bir ekosistemdir. Ve tıpkı Kuzey Ormanları gibi tehdit altındadır.

Araştırma, bölgedeki tarım ve hayvancılığın yok edilmesinin tek sorumlusunun 3. Havalimanı olmadığını, tarım ve hayvancılıkta çözümlenin çok önceden başladığını

nedenleriyle ortaya koymuştur. Bir başka ezber bozucu sonuç, tahminlerin aksine, tavan yapan arazi fiyatlarından küçük bir azınlık dışında yerel halkın yararlanmadığıdır. İlk satanlar olduklarından, mega projelere karşı çıkmamalarına gerekçe olarak gösterilen rant beklentisi çoğunluk için geçerli değildir. Mülakatlar, 3. Havalimanı'nın bölgedeki kazananları olarak emlakçılar ile güzergâh üzerindeki esnafı işaret etmektedir. Öte yandan, Kanal'a karşı çıkan emlakçılara da rastlanmıştır ki yerel halktan olmaları şaşırtıcı değildir.

Ziyaret edilen yerleşimlerde çoğunluk Kanal'a karşıdır. Araştırmanın gösterdiği üzere, ata, dede topraklarına sadakat ve bağlılık, doğa sevgisi, tarım ve hayvancılık dışında iş bilmemeleri ve 3. Havalimanı kırımlarından çıkartılan dersler başlıca nedenlerdir. İtirazların neden Kanal'a karşı örgütlü muhalefete dönüşmediği bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Öte yandan, mülakatlar, kırsalın çözülmesi, gençlerin terkiyle yerleşimlerin orta yaş ve üzeri kuşaklara kalması, gelecek tasavvurunun yok olması gibi bazı ipuçlarını sergilemektedir. Ayrıca, onlarca yıl merkeze erişimleri zor, kendi içlerine kapalı küçük yerleşimlerin devleti karşısına almalarının kolay olmadığı, öte yandan, iktidar ve/ya sermaye kaynaklı, yatay ve/ya dikey, dış ve/ya iç baskıların ve/ya rüşvetlerin buralarda kolaylıkla işletilebileceği göz önüne alınmalıdır. Kolluk güçleri devreye sokularak başta ekoloji örgütleri olmak üzere toplu ziyaretlere kapatılan yerleşimlerin, müdahaleler ve baskılarla karşılaşacaklarını tahmin etmek zor değildir.

Mülakatlardaki ifadelerle dayanarak, her ne kadar ses çıkartmıyor görünseler de, ciddi bir muhalefetin varlığından bahsedebiliriz:

Ben açık söyleyeyim, kendi şahsıma Tayakadın'ın gelişmesini istemiyorum. Bina yapılmasını istemiyorum. Köy olarak kalmasını istiyorum. Burası imara açıldığı zaman, otel yapılacak, bar açılacak, disko açılacak... Yani İstanbul içi gibi olacak burası. Göktürk gibi olacak... Tayakadın'da ne kadar insan oturuyorsa benim düşündüğümü düşünür. Ne Kanal'ı ister ne buranın gelişmesini (Tayakadın Muhtarı).

Yenişehir imar planlarına göre Tayakadın'ın tamamı fuar, kongre merkezi ve konut bölgesi olacaktır. Tayakadınlular muhtarlarının yüzünü kara çıkartmaz. Nüfusa kayıtlı seçmen sayısı 1950 olan yerleşimden 1700 kişi Yenişehir planlarına itiraz eder.

Planlara göre, yöre her çeşit turizmden ticarete, lüks konutlardan rekreasyon alanlarına, fuar ve kongre merkezlerine, lojistik bölgeye ve bilcümle projeye açılacaktır. Yeniköy'deki mülakatlarda, "Bizi gözden çıkarttılar", "Bu köy yerinden kalkacak, gidecek" yorumları sıklıkla telaffuz edilmişti. Yöreden bakınca, "gözden çıkarttılar" yorumunu tüm yerleşimler için geçerli sayabiliriz. Tepeden inme mega projeler, zahmetli yollar, yolculuklar, acılar ve kayıplarla örülen, ata / dedelerin onca çaba ve çilesinden, yokluk ve yoksunluklarından yoğrulup torunlara sunulan bereketli yaşamların üzerine çığ gibi inmiştir. Bu kaygıdan yola çıkan çalışma, sayfalarca raporlarda flora ve fauna kadar yer tutmayan ya da sadece rakamlarla belirtilen, bu kadar yakın, bu kadar uzak İstanbulluları, mega projelerin savurduğu "kum tanelerini" tanımayı ve anlatmayı vicdani bir borç bilmıştır. Durusu'dan 97 yaşındaki Nuri Amca'nın ifadesiyle "buraların sevgisini alanlara" dayanışmacı bir selamdır!

Araştırmanın Yöntemi

16 Eylül-17 Aralık 2019 tarihlerinde Ağaçlı (3), Yeniköy (3), Karaburun (1), Balaban (1), Durusu (2), Tayakadın (2), Baklalı (3), Dursunköy (2) olmak üzere Kuzey Ormanları'nın Karadeniz kıyıları ve Terkos Gölü çevresindeki sekiz yerleşime 11 gün içinde 17 ziyaret gerçekleştirildi. Bu yerleşimlerin seçilme nedeni, 3. Havalimanı'ndan doğrudan etkilenmeleri ve Kanal'ın etki alanında olmalarıydı. Aynı sonuçlar, benzer görüşler alınmaya başladığında, doyum noktasına ulaşıldığı düşünülerek araştırma sonlandırıldı.

Yöntemde derinliğine mülakatlar ve kahvehane sohbetleri kullanıldı. Derinliğine mülakatlar, evlerde ve muhtarlık, emlakçı gibi işyerleri ile kahvehanelerde gerçekleştirildi. Toplam 22 özel mülakat, köy kahvelerinde dokuz kitlesel sohbet yapıldı. Kahvehanelerdeki sekiz-on kişilik sohbetlerde isim söylemeyenlerden isimleri sorulmadı.

Genç nüfuslar köyleri terk ettiklerinden kahvehane sohbetlerinde orta yaş erkek grubu ağırlıktaydı. Toplumsal cinsiyet dengesi gözetilmeye çalışılsa da derinliğine mülakatlar için sadece altı kadına (Baklalı: 1, Balaban: 1, Durusu: 1, Dursunköy: 1, Yeniköy: 2) ulaşılabildi. Bunun nedeni kahvehanelerde kadın bulunmayışı ve sadece ziyaret talebinin kabul edildiği evlere girilebilmesiydi; kaldı ki ziyaret edilen evlerde görüşmeye gelmeyen veya konuşmak istemeyen kadınlar da oldu.

Olur alınmadan kayıt cihazı kullanılmadı. Ses kaydında hiçbir itirazla karşılaşmadı. Bölge nüfuslarının düşüncelerini, hislerini doğrudan iletmek için mealen anlatmaktan mümkün olduğunca kaçınıldı; konuşma diline dokunulmadı. ■

- Akyol, M. (2019, 25 Aralık). 10 soruda Kanal İstanbul. *Evrensel*. <https://www.evrensel.net/haber/393976/kanal-istanbul-nedir-gerekceleri-ve-itirazlar-neler-10-soruda-kanal-istanbul>
- Akyol, M. ve Kınacı, G. (2020, 25 Ocak). Havalimanı ile leyleklere hasret kaldık Kanal İstanbul'la daha beteri olacak. *Evrensel*. <https://www.evrensel.net/haber/396032/havalimani-ile-leyleklere-hasret-kaldik-kanal-istanbulla-daha-beteri-olacak>
- Alagöz, G. (2018, 15 Ocak). Çılgın prim! Fiyatlar şimdiden 4 kat arttı. *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/cilgin-proje-cilgin-prim-40711036>
- Azem, İ. (Yönetmen). (2015). *3.Havalimanı inşaatı-Mayıs 2015* [Film]. Kibrit Film. <https://vimeo.com/133292830>
- Bilgin, C. ve Yarış, İ. (2011). *İstanbul'un 100 köyü*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.
- Bozlağan, R. ve Yılmaz, N. (2015). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Arnavutköy*. Arnavutköy Belediyesi Kültür Yayınları.
- Brenner, N. (2014). Introduction: Urban theory without an outside. Neil Brenner (Der.), *Implosions/explosions towards a study of planetary urbanization* içinde (s.14-29). Jovis.
- Çınar Mühendislik Müşavirlik A.Ş. (2019). *Kanal İstanbul Projesi (Kıyı yapıları, [Yat limanları, konteyner limanları ve lojistik merkezler], denizden alan kazanımı, dip taraması, beton santraller dahil) çevresel etki değerlendirmesi raporu*. T.C. Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı Altyapı Genel Müdürlüğü.
- Demir, H. (2013, 29 Haziran). Tayakadın Köyü'nün kısa tarihi. *Tayakadınlı*. <http://tayakadinli.blogspot.com/2013/06/tayakadin-koyu-tarihi.html>
- Gürbüz, M. (2014). 3. Havalimanı ve Kanal İstanbul projelerinin İstanbul'un verimli arazileri üzerindeki etkileri. Nuran Zeren Gülersoy, Özgül Erdemli Mutlu, Esra Yazıcı Gökmen (Der.), *İstanbul'un geleceğini etkileyecek üç proje: 3. Köprü-3. Havalimanı-Kanal İstanbul (TEMA Vakfı uzman görüşleri)* içinde (s.42-51). TEMA.
- Kahraman, S. A. (2017). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 6. cilt: Podgoriçe, İştib, Vidin, Peçoy, Budin, Üstürgon [Estergon], Ciğerdelen, Macaristan, Öziçe, Taşlıca, Dobra, Venedik, Mostar, Kanije* (2. baskı). YKY. (İlk basım 2010).
- Kahraman, S. ve Dağlı, Y. (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul* (9. baskı). YKY. (İlk basım 2003).
- Kanal İstanbul güzergahında hareketlilik: 11 kez el değiştiren parseller var. (2020, 28 Mart). *Evrensel*. <https://www.evrensel.net/haber/400679/kanal-istanbul-guzergahinda-hareketlilik-11-kez-el-degistiren-parseller-var>
- Kanal İstanbul için 3 farklı proje iddiası emlak fiyatlarını artırdı. (2013, 28 Haziran). *t24*. <https://t24.com.tr/haber/kanal-istanbul-icin-3-farkli-proje-iddiasi-emlak-fiyatlarini-artirdi,232959>
- Koltuk, T. ve Sağlamçubukçu, A. S. (2013). *Osmanlı belgelerinde Arnavutköy*. TC Arnavutköy Kaymakamlığı.

- Kuzey Ormanları Savunması. (2015) *Yaşam, doğa, çevre, insan ve hukuk karşısında 3. Havalimanı Projesi*. Kuzey Ormanları Savunması. https://kuzeyormanlari.org/Docs/Yasam_Doga_Cevre_Insan_ve_Hukuk_Karsisinda_3_Havalimani_Projesi.pdf
- Ocak, H. Parsel parsel Kanal İstanbul-1. (2020, 1 Ağustos). *Cumhuriyet*. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/parsel-parsel-kanal-istanbul-1-1755354>
- Şahin İ. (2020, 18 Temmuz). Yenişehir projesi Yeniköy'ü yutacak. *Sözcü*. <https://www.sozcu.com.tr/2020/emlak/yenisehir-projesi-yenikoyu-yutacak-5937766/>

Özet

Yükseköğretim sistemi, bu eğitimin sağlanabilmesi için gereken temel bütünüleyici hizmetler (barınma, çalışma, dinlenme alanları vb.) ile birlikte tarihsel bağlamda çokyönlü araştırılması gereken karmaşıklığıdır. Bu çalışma Türkiye’de üniversitelerin karmaşık yapısı içinde önemli bir altyapısal problem alanı olarak açığa çıkan “üniversitede barınma” sorunsalına eğilmektedir. Bugün Türkiye’de sayısı her geçen yıl artan üniversite öğrencileri için açığa çıkan barınma ihtiyacına yönelik geliştirilen sunum biçimleri başlıbaşına bir mekânsal analiz alanı olarak karşımızda durmaktadır.

Bu araştırma ile Türkiye’de yükseköğretim gelişim politikasında geri planda bırakılan barınma mekânlarına dair tartışma kamusal alanda erişilebilecek bir bilgi hâline getirilerek bu sorunsala dair farkındalık yaratılması amaçlanmıştır. İnsanın temel bir ihtiyacı olan barınma meselesi üzerinden kentsel ve toplumsal boyutta açığa çıkan sorunlu yapılanmanın Ankara kenti kapsamında mekânsal olarak analiz edilmesi bu araştırma konusunun alansal odağını oluşturmaktadır. Türkiye’de yaşanan üniversitede barınma sorunsalının somut mekânsal göstergelerine Ankara özelinde bakıldığında, Ankara, tarihsel süreç içinde Türkiye’nin herhangi bir planlı gelişime dayanmayan, giderek özelleşen, piyasalaşan, cemaat, tarikat, cemiyet gibi muhafazakâr kuruluşların faaliyetlerinin ağırlık kazandığı üniversite ve barınma mekânları gelişim öyküsü ile uyumlu bir tablo çizmektedir.

Anahtar kelimeler: Üniversite, barınma, piyasalaştırma, muhafazakârlaşma, Ankara.

Homelessness of Science: Accommodation Problems in University Education in Ankara

Abstract

Higher education system and the necessary fundamental supplementary services (accommodation, study and recreational areas etc.) that are required to provide this education have a complex historical context that needs to be explored from multiple perspectives. This study focuses on the issue of “accommodation during university years”, which emerges as a significant infrastructural problem within the complex structure of universities in Turkey. The forms of accommodation services designed to meet the accommodation needs for university students, whose number is increasing every year, stand as a separate spatial analysis subject in itself.

With this research, the aim is to raise awareness about the problem of accommodation pushed to the background within the higher education policy of Turkey by making this issue visible in the public domain. The spatial focus of the research constitutes spatial analysis of this problematic set-up emerging in urban and social dimensions within the city of Ankara through the issue of accommodation as a basic human need. The concrete spatial indicators of the accomodational problems during the university education specific to Ankara point out a similar pattern between and the university and its

Bilimin Yurtsuzluğu: Ankara’da Üniversitede Barınma Sorunu¹

Gözde Güldal* ve Özlem Yalçinkaya**

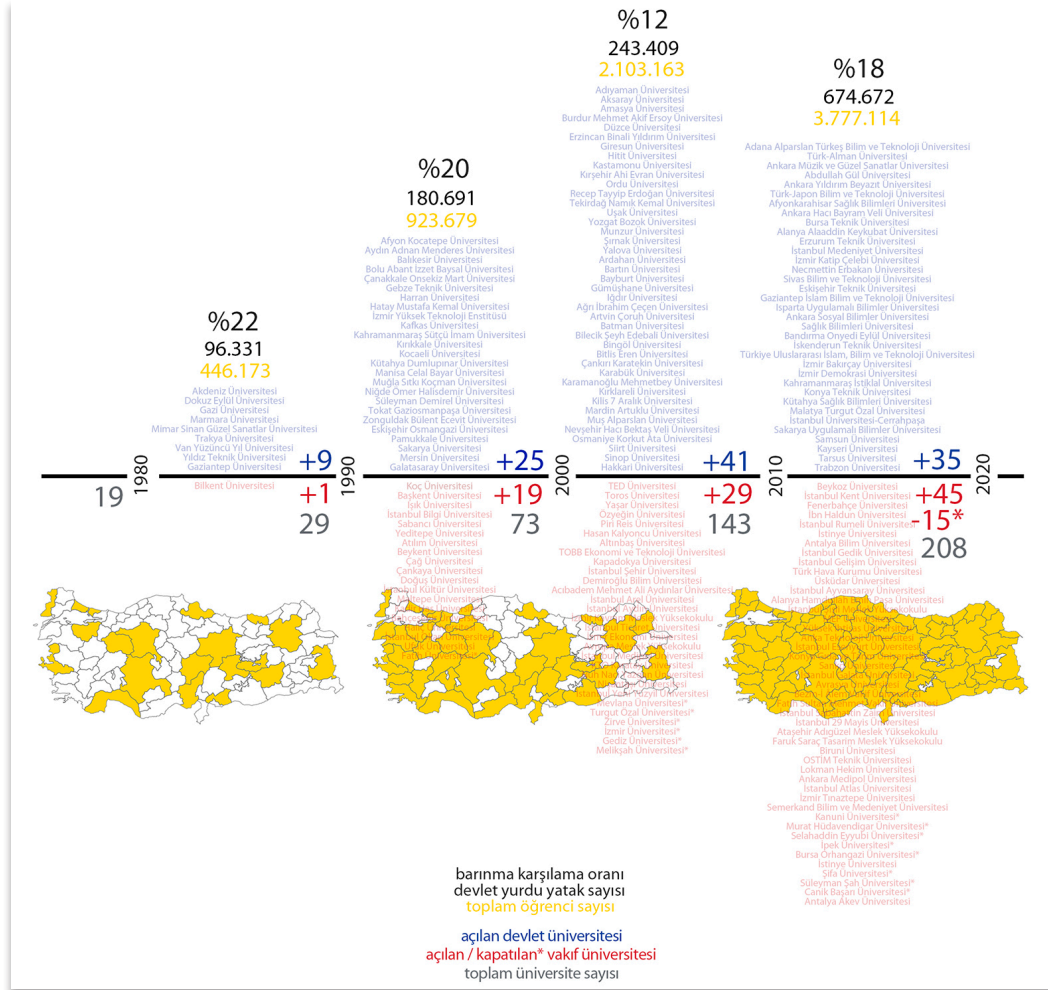
* Doktora öğrencisi, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler, guldalgzde@gmail.com

** Doktora öğrencisi, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler, yalcinkaya86@gmail.com

¹ Araştırma bulgularına erişmemizde emek veren Sevgi Canoğlu, Canan Kabay ve Aşkın Kızıllarslan’a teşekkür ederiz.

residential spaces both of which have followed an unplanned manner of development throughout their history. Both are becoming privatized and marketable, and the activities of conservative organizations such as congregation, sect, and societies become more prominent.

Keywords: University, accomodation, marketization, conservatisation, Ankara

Şekil 1. 1980 sonrası² üniversite sayısı, öğrenci sayısı, devlet yurdu yatak kapasitesi değişimi (YÖK İstatistikleri, Yurtkur İstatistikleri, MEB Örgün Eğitim İstatistikleri, TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu raporları derlenerek oluşturulmuştur).

2 1980 öncesinde kurulan 19 devlet üniversitesi: Anadolu Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Çukurova Üniversitesi, Dicle Üniversitesi, Ege Üniversitesi, Erciyes Üniversitesi, Fırat Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, İnönü Üniversitesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi.

Türkiye’de yükseköğretim alanında 1980 yılından sonra yaşanan, çokboyutlu irdelemeyi gerektiren tarihsel kırılmaları ve üniversitelerin nicel gelişimini gösteren özet gösterim Şekil 1’de sunulmuştur. Bu tablonun gösterdiği üzere üniversitelerin sayısını ve kapasitelerini hizmet sunum alanlarının piyasalaştırılmasını önceleyerek artırma stratejisi doğrultusunda birçok alanda problemler açığa çıkmıştır. Temel problemler, üniversitelerde eğitim gören öğrenci sayısının yüksek oranda artışı fakat bununla orantılı istihdam olanaklarının oluşturulamaması, farklı yükseköğretim yapıları bünyesinde liyakattan uzak kadrolaşma ve dengesiz personel istihdamı, vasıfsızlaşma, akademik kadro ve altyapı eksiklikleri, piyasa odaklı gelişim, özelleştirme, yolsuzluk, üniversite ve ek hizmet alanlarında kadrolaşma yoluyla çeşitli dini yapılanmaların varlık göstermesi³ şeklinde özetlenebilir. Bugüne gelindiğinde tüm bu sorunlar doğrultusunda büyümüş, toplumsal ve siyasi güçlerin çatışmasında ve denetiminde krize girmiş, piyasalaşmış bir yükseköğretim sistemi açığa çıkmıştır.

Üniversitede barınma meselesi de tüm bu sorunlar arasında üniversitelere ilişkin bir altyapı problemi olarak büyümektedir. Türkiye’de devletin, yükseköğretim seviyesinde eğitimi nitelik kaygısı taşımaksızın yaygınlaştırma stratejisi doğrultusunda hareket ettiği, bununla eşdeğer nicelikte ve nitelikte bir barınma hizmeti sunum politikası geliştirmediği gözlemlenmektedir. 1980 sonrası dönemlerde devletin üniversite öğrencilerine sunduğu yurt / yatak sayısı istatistikleri değerlendirildiğinde barınma karşılama oranının oldukça düşük seviyelerde olduğu, hatta 2010 yılına kadar ciddi bir düşüş gözlemlendiği görülmektedir (bkz. Şekil 1). Dolayısıyla Türkiye’de üniversite sayıları ve öğrenci kontenjanları plansız biçimde arttırılırken, konu yalnızca bir eğitim, öğretim sorunu olarak değil, aynı zamanda bir yerleşme sorunu olarak da büyümektedir. Eğitim ve ilişkili hizmet sunum alanı olarak barınma hizmetlerinin özelleştirilmesi, piyasalaştırılması ve içindeki muhafazakâr etkinliklerin artırılması yoluyla yaygınlaşması, ileride örneklerde görüleceği üzere, söz konusu yerleşim problemini mekânda adalet sorunu temelinde derinleştirmektedir.

Yurt Sunum Politikaları

Türkiye’de yükseköğretim seviyesinde eğitime yönelik barınma hizmeti sunan temelde üç farklı kurumsal yapılanma mevcuttur: birincisi üniversitelerin kendi özerk yurtları, ikincisi Kredi Yurtlar Kurumu (KYK) tarafından sağlanan devlet yurtları ve üçüncüsü gerçek ya da tüzel kişiliklere ait özel yurtlardır. Yıllar içinde her üç yapılanmanın sunduğu barınma hizmetlerinde problem alanları çeşitlenerek çoğalmıştır. Problemin temeli ise bu çalışmanın bulguları ile de daha belirgin hâle gelen üniversitelerin ve devletin yurt sunumunda eksik kalması sonucunda oluşan boşluk ve

3 Türkiye’de tarihsel süreç içinde kimi İslamcı örgütlenmeler -çoğunlukla hükümetlerin de desteğini alarak- kendi dayanışma ağlarını, iktisadi aygıtlarını ve kurumsallıklarını (hastaneler, bankalar, okullar, yurtlar vb.) yaratmıştır. 2000’li yıllarda AKP hükümetinin desteğini alarak faaliyetlerini ülke çapında genişletebilen örgütlenmelerden biri de Gülen Cemaati olmuştur. Toplumun İslamizasyonu odaklı çalışan AKP - Gülen Cemaati işbirliği sürecinde bir kamu hizmeti olan eğitimin ve ilişkili hizmet alanlarının kayda değer bir kısmı da Gülen Cemaati’nin kontrolünde yapılmıştır. 2013 yılında bu işbirliğinin bozulması ve 2016 yılında cemaatin bir darbe ile devleti ele geçirme girişimi sonrasında Gülen Cemaati terör örgütü ilan edilmiş ve Türkiye 21 aylık OHAL (Olağanüstü hâl) sürecine girmiştir. Cemaatin mal varlıklarına el konulmuş, ilişkili vakıf üniversiteleri ve barınma alanları dahil olmak üzere tüm hizmet birimleri kapatılmıştır. Bu dönemde KHK’LAR (Kanun Hükmünde Kararnameler) ile tarihte ilk kez 15 vakıf üniversitesi ve 848 adet özel yurt birdenbire kapatılmıştır (TBMM, 2018).

bu boşluğu piyasa mekanizmaları ve siyasi işbirlikler ile kapatmaya çalışan yönetim altyapısına dayanmaktadır.

Üniversitelerin Yurt Sunum Politikaları

Üniversite yurtları, her üniversitenin kendi özerk yapılanması tarafından planlanan, üniversitenin kendisi tarafından veya ilişkili vakıf ve şahıslar aracılığıyla temin edilebilen, işletilen ve denetlenen yurtlardır. Bu yurtlara öğrencilerin yerleştirilmesi de üniversite yönetimleri tarafından yapılmaktadır. Üniversite yurtları, farklı gelir gruplarına hitap eden fiyat çeşitliliği, fiziksel imkânlar, eğitim ve araştırma alanına yakınlık ve kampüsteki sosyal imkânlara erişim gibi konular nedeniyle öğrenciler tarafından öncelikli olarak tercih edilmektedir.

Türkiye’de 2000 yılında yaklaşık 32.000 öğrencilik bir kapasite ile hizmet sunan üniversite yurtlarının 2015 yılı kapasitesi yaklaşık 89.000’dir (Eşidir, 2017, s. 53). Üniversite öğrenci sayısı ile oranlandığında karşılama oranı her iki yıl için de yaklaşık %2 seviyesindedir. Üniversitelerin bütçesi ve buna ek olarak üniversitelere aktarılan kamu kaynaklarına bağlı olarak üniversite yönetiminin barınma problemine yaklaşımı üniversiteler arasında farklılaşan, eşitsiz bir barınma hizmet sunum desenini ortaya çıkarmaktadır.

Devletin Yurt Sunum Politikası

Türkiye’de devletin üniversitede barınma problemine ilk etkin müdahalesi 1949 yılında olmuştur. İkinci Dünya Savaşı’nın Türkiye’de, özellikle büyük kentlerde sebep olduğu konut darlığı, hayat pahalılığı ve Batı ülkelerinde olduğu gibi ailelerin yanlarına düşük ücretlerle ve pansiyoner olarak öğrenci almaları şeklinde bir geleneğin yaygınlaşmamış olması ve gerek özel kişiler gerekse bazı tüzel kişiler tarafından kurulmuş, düzenli, ucuz, sağlıklı ve rahat yurtların ve aşevlerinin mevcut olmaması gerekçe gösterilerek 5375 sayılı Yurtlar ve Aşevleri Kanunu yürürlüğe girmiştir (Yurtkur, 1998, s. 27).

Türkiye’de yurt sunum hizmetini daha işler kılacak olan kurumsallığın ortaya çıkışı 1961 yılını bulmuştur. 16 Ağustos 1961 tarihli ve 351 sayılı Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu Kanunu ile Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu kurularak üniversitede barınma problemine daha kapsamlı ve bütüncül bir yaklaşım geliştirilmesi hedeflenmiştir. Sadece nicelik bakımından değil, üniversite öğrencilerinin sosyal ve kültürel eğitimlerini de planlı bir şekilde sağlamak adına modern yurtların yapımının planlanması, özel olarak bütçe ayrılması, bu alanın takip ve kontrolünün yapılması gerekliliği kanunun temel gerekçesi olarak ortaya konulmuştur. Kurum 1961 yılında, 3 ilde konumlanan 18 yurttan toplam 5182 yatak kapasitesiyle hizmete başlamıştır. Bu sayede 1970 yılına gelindiğinde üniversite öğrencilerinin yaklaşık olarak %3’üne devlet tarafından barınma hizmeti sunulmuştur. Artan öğrenci sayısı nedeniyle 1984 yılında Toplu Konut İdaresi (TOKİ) ile ortaklaşmanın ilk adımı atılmış, prefabrik yurtlar yaptırılmış ve barınma olanakları artırılmıştır (Yurtkur, 1998, s. 99).

1990 yılına gelindiğinde KYK’nın öğrencilerin barınmasını karşılama oranı yaklaşık %22’ye erişmiş, bu seviye ülke tarihinde erişilebilen en yüksek seviye olmuştur (bkz. Şekil 1). 1995-1996 öğretim yılından itibaren sürekli artan ihtiyaç karşısında “yurt yaptırma seferberliği” başlatılmıştır. KYK tarafından “barınma sorunu devletimizin mevcut imkân ve kaynaklarıyla istenilen seviyede çözümlenememekte” tespiti yapılarak “devlet-millet işbirliği ve dayanışmasından hareketle” kişi ve kuruluşlar “seferberliğe” çağırılmıştır

(Yurtkur, 1998, s. 103). 2000 yılına gelindiğinde 1990 yılına göre öğrenci sayısı 2 katına çıkmış, barınma karşılama oranı %22’den %20’ye düşmüştür. 2000-2010 yılları arasında oran daha da gerileyerek, 2010 yılında barınma karşılama oranı %12’ye gerilemiştir. 2010-2020 arasındaki 10 yıllık dönemde ise oran ancak %18 seviyesine çıkarılabilmektedir.

Rant Kıskaçında Devlet Yurdu Temin Yöntemleri. Devlet yurtlarının temini Gençlik ve Spor Bakanlığı, TOKİ ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığı eliyle doğrudan yapım, satın alma, devir, tahsis, bağış, kiralama ve ön protokolle kiralama yöntemleriyle yapılmaktadır. Ancak başvurulan bu yöntemlerde çeşitli suistimal alanları ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmanın odağını oluşturan üniversitede barınma meselesinin mekânsal gelişim öyküsü ve açığa çıkan mekânda adalet sorunu temelinde değerlendirildiğinde temel suistimal alanının mekânsallığa etki eden plansızlık ve kuralsızlık durumu üzerinden şekillendiği görülmektedir.

Devir yöntemiyle yurt temini yönteminde kuralsızlığa özellikle KHK’lar ile kapatılan yurtların kamuya devri konusunda rastlanmaktadır ve bu kuralsızlığın temelini el konulan yurtların kapasitelerine göre devir stratejisindeki muğlaklık oluşturmaktadır. Gençlik ve Spor Bakanlığı tarafından el konulan birçok yurdun düşük yatak kapasiteli yurtlar olması sebebiyle devlet yurdu olarak değerlendirilmemesi yönünde bir strateji benimsenmiştir. Gerekçesi hiçbir yazılı kaynakta açıklanmayan söz konusu strateji doğrultusunda el konulan düşük kapasiteli yurtlar, Millî Emlak’tan farklı kurum ve kuruluşlarca talep edilerek tahsis ve devir işlemleri gerçekleştirilmektedir. Bu söz konusu kurum ve kuruluşlar ise çeşitli kamu kurumları, yerel yönetimler, mülki idareler, yurt hizmetleriyle ilgili çalışan farklı vakıf ve dernekler olarak çeşitlenmektedir. Sonuç olarak KHK ile kapatıldığı belirtilen 848 yurttan yalnızca 79’unun devlet tarafından işletileceği konusunda kamuoyu bilgilendirilmiştir, fakat 769 yurdun akıbetinin belirsiz olması sebebi ile bu yurtların çeşitli dernek ve vakıflara devredildiğine yönelik tartışmalar ortaya çıkmıştır (TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı, 2016).

2001 iktisadi krizi sonrasında hızla büyüyen inşaat sektörünün ekonomideki öneminin giderek arttığı ve bugün başat konuma geldiği Türkiye’de devletin gerek yaptığı doğrudan ve dolaylı yatırımlar gerek yasal ve yönetsel düzenlemeler ile inşaat sektöründeki büyümeyi desteklediği bilinmektedir (Balaban, 2011). Bugün Türkiye’de coğrafi ve kentsel alandaki dağılımda herhangi bütüncül mekânsal planlama karara dayandırılmaksızın yeni yurt inşa edilmesinin de zaman zaman inşaat faaliyetlerini canlı tutacak bir araç olarak kullanıldığı örneklere rastlanmaktadır. Herhangi bir arz-talep analizine dayanmaksızın inşa edilen yeni yurtlar nedeniyle hem ülke genelinde barınmaya dair bir mekânsal adalet sorunu açığa çıkmakta hem de kamu kaynakları israf edilmektedir. Özellikle yakın dönemde kamuoyunda çeşitli mega projelerden aşına olunan 3996 sayılı Yap-İşlet-Devret Modeli ile KYK tarafından özel sektöre öğrenci garantili yurtlar yaptırıldığı ve devletten özel sektöre “öğrenci garantili” para akışı sağlandığı görülmektedir.⁴ Bu anlaşmanın altyapısında ise hiçbir planlama olmadığı gerçeği, kapasitesinin %50’sini dolduran veya hiç açılmayan devasa yurt

4 Bu model ile öğrenci yurdu, belli bir süre (15-35 yıl) firma tarafından işletilmesine rağmen firmadan hiçbir kira bedeli alınmayıp belirli süre sonunda yurt bedelsiz olarak üniversiteye devredilmekte ve devir işlemi Borçlar Kanunu’nun 299. Maddesi’ne göre bir kiralama işlemine dönüştürülmektedir. Özel sektör yurdu teslim ettiği andan itibaren tüm yataklar için devlet ödeme yaparken, yurt işleticisi şirket gelir-stopaj vergisinden muaf olup kurumlar vergisi mükellefi olmaktadır (Uçar, 2019).

yapılanlamaları⁵ üzerinden okunabilmektedir. Bunun yanı sıra bir ilde uzun dönemler hizmet veren KYK yurtlarının ani kararlar ile kapatılarak yeni yurtların inşa edilmesi (bkz. Şekil 10/Ö-2, Şekil 11/Ö-3) veya yurtların çeşitli dernek ve vakıflara devredilmesi⁶ gibi yöntemler de bu plansızlığın altyapısındaki amaçların örnekleridir.

İnşaat sektörünü besleyen bir başka uygulamaya yurt binalarının mekânsal dönüşümünde rastlanmaktadır. KYK fiziki özelliklerine göre yurt model tipleri belirleyerek “model yükseltme” stratejisi benimsemiştir. Bu strateji ile odalarda kalan öğrenci sayılarının azaltılması, ranzalı yurtda karyolalı veya bazalı yatak sistemine geçilmesi, ortak hamam sisteminin kaldırılarak duşların odalara çıkarılması, öğrencilere buzdolabı sağlanması planlanmaktadır (bkz. Tablo 1). Bu şekilde düşük modeldeki yurtların üst model kriterlerine yükseltilmesi hedeflenmektedir (Eşidir, 2017, s. 70). Bu salt mimari proje odaklı dönüşüm stratejisi doğrultusunda var olan yurtların mekânsal değerleri gözardı edilerek yıkım ve yeniden yapım faaliyetleri yaygınlaşmaktadır (bkz. Şekil 11/Ö-3).

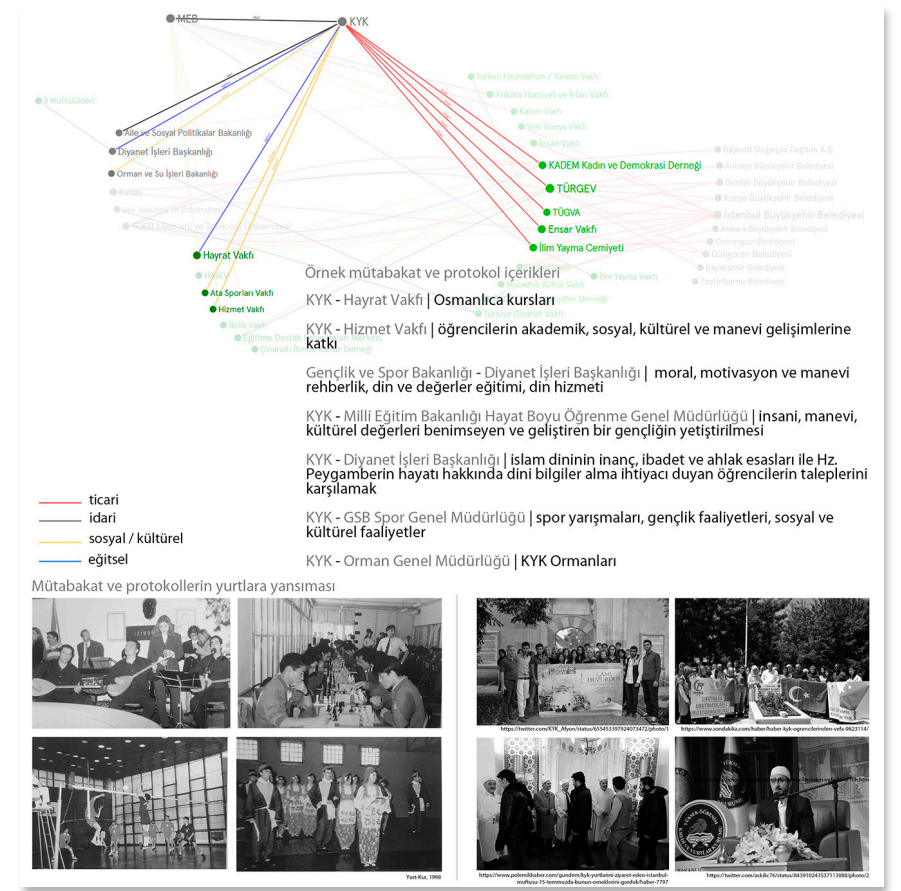
	model 1	model 2	model 3	model 4	model 5
	oda içinde banyo - wc	oda içinde banyo - wc	katta banyo - wc	katta banyo - wc	tek katta ortak duş sistemi
	karyola baza sistemi	ranza sistemi	karyola sistemi	ranza sistemi	ranza sistemi
	oda içinde buzdolabı	katta/oda içinde buzdolabı	katta/oda içinde buzdolabı	katta/oda içinde buzdolabı	katta/oda içinde buzdolabı
	oda içinde çalışma masası				
blok sayısı	807	85	232	319	31
kapasite	% 56,4	% 6,6	% 13	% 22,2	% 1,8

Tablo 1. KYK yurtlarında model tipleri, özellikleri ve kapasiteleri (KYK, b.t.).

Devlet Yurdunda Sunulan Hizmetlerde Dönüşüm. Devletin yurt arzında sürekli bir gerileme ve temin yöntemleri içinde istismarlar izlenirken, var olan devlet yurtlarında sunulan hizmetlerde de ciddi düzeyde bir nitelik değişimi yaşanmaktadır. Temel amacı burs ya da kredi vermek ve yurt sağlamak suretiyle gençlerin yükseköğrenimlerini, sosyal ve kültürel gelişmelerini kolaylaştırmak olan KYK'nın amaçları içine 2016 yılında kanun değişikliği ile öğrencilerin “milli ve manevi gelişmelerine katkı sağlamak” ibaresi eklenmiştir. Böylece yurtda sunulan hizmetlerde 2002 yılından beri sistematik şekilde yaşanmaya başlayan İslami eğitim temelli dönüşüm kanun yoluyla güvence altına alınmıştır. Eskiden yurtda ders dışı saatlerde ve tatillerde “sosyal çalışmacı” ve “eğitim rehberi” sorumluluğunda düzenlenen etkinliklerin yerini Diyanet'e bağlı “manevi rehberler” eşliğinde çeşitli vakıf ve derneklerle yapılan protokoller doğrultusunda yönlendirilen, büyük bir çoğunluğu dini içeriklere sahip etkinlikler almıştır. Kamuoyu ile paylaşılan bu protokollerin ilişkisel ağı ve değişimi Şekil 2'de özet olarak sunulmaktadır.

5 Sivas'ta inşa edilen 9000 kişilik yurtdun 6400 yatağının boş olduğu, Aksaray'da 2017'de inşa edilen 1000 kişilik yurtdun, mevcut hâli ile kullanıma hazır olmasına rağmen açılmadığı, Kırklareli'nde ise KYK yurtlarının kent merkezine 24 km uzaklıkta olması ve üniversitenin yurt ihtiyacından fazlasını sunması sebebi ile yurtların %50'sinin boş olduğu belirtilmektedir (Uçar, 2019). Devlet Yap-İşlet-Devret Modeli ile yaptığı bu yurtlar açık ve tam dolulukla hizmet veriyorlarmış gibi özel sektöre ücret ödeyerek plansızca süreci yürütmektedir.

6 Afyonkarahisar'ın Bolvadin ilçesinde yeni yapılan KYK yurdu İlim Yayma Cemiyeti'ne devredildi, yurt için para ödeyen öğrenciler ortada kaldı ve ilçede devlet yurdu olmaması nedeniyle öğrenciler özel tarikat yurtlarına mecbur bırakıldı (Uludağ, 2017).

Şekil 2. KYK'nın dernek ve vakıflarla gerçekleştirdiği protokollerin ilişkisel ağı ve etkinliklerin değişimi.

Özel Yurt Sunumları

1949 yılında, devlet üniversite barınma alanında açığa çıkan problemi tespit etmiş ve çözüme yönelik yasal zeminini kamu hizmeti sunumu kapsamında oluşturmaya başlamışken, 1950 yılında yürürlüğe giren 5661 sayılı bir ek kanunla gerçek ve tüzel kişilere ait yurtların hizmete açılması, 5375 sayılı Yurtlar ve Aşevleri Kanunu'na eklenmiştir. Yani 1950 sonrasında öğrencilerin hızla artan barınma ihtiyacı yeni bir pazar alanı olarak kanun yoluyla özel girişimcilere açılmıştır. Dolayısıyla şahıs ya da tüzel kişiliklerce açılan ve işletilen bu yurtlar devlet arzının yetersizliği gölgesinde büyüyen bir diğer sunum alanını oluşturmaktadır.

Özel yurtların işletme izinleri Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından verilmektedir⁷ ve izin verilen yurtların bilgisi MEB tarafından kamu ile paylaşılmaktadır. MEB izinleri dışında barınma hizmeti veren kaçak sunumların varlığı bilinse de detaylarına dair bilgi

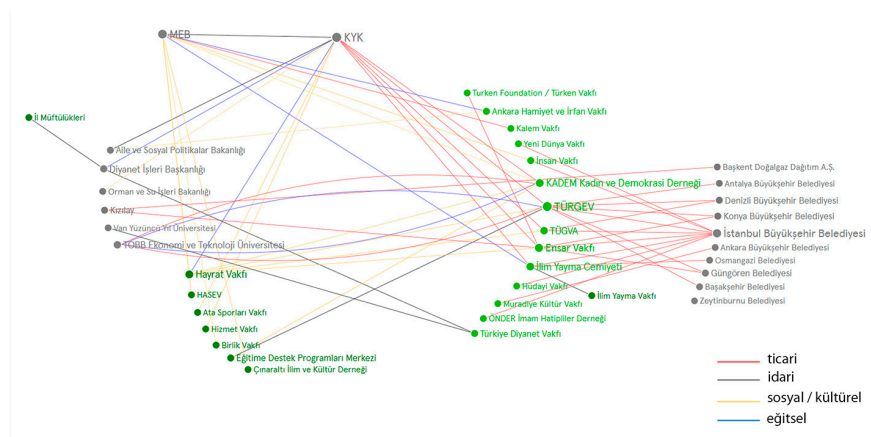
7 Özel yurtların açılış ve faaliyet izinlerini düzenleme yetkisi 2 Temmuz 2020 tarih ve 31173 sayılı Resmî Gazete ile yürürlüğe girmiş olan Yükseköğrenim Özel Barınma Hizmetleri Yönetmeliği kapsamında Gençlik ve Spor Bakanlığı'na geçmiştir.

edinmek oldukça güçtür. Özel yurtların sunumları fiyatlandırma, yer seçimi ve sunduğu sosyal-kültürel faaliyetlere göre büyük farklılıklar göstermektedir.

Şahıs ya da şirketler tarafından açılan yurtların izni devlet tarafından verilirken, fiyatlandırma politikaları kâr amacı güden bir yapılanma içinde ve herhangi bir kamusal denetiminden bağımsız şekilde belirlenmekte, kentsel alandaki dağılımları bütüncül bir mekânsal planlama faaliyetine konu edilmeden sürmektedir. Özel yurt sunumları içinde birçok değişken yapı bulunmakta (yurt, apart, pansiyon vb.) ve hâkim kentsel mekân üretim süreçleri içinde tipolojileri değişerek yaygınlaşmaktadır. Örneğin kentsel dönüşüm, yıkım veya el değiştirme sonucu boşalan arsa, işyeri veya apartmanların yurtlara dönüştürülmesi sonucunda apartman tipi yurtlar açığa çıkmakta ya da yeni gelişim alanlarında bulunan boş parsellerde yeni nesil “butik yurt”, “loft” ve “rezidans” tipi yapılaşmalar adı altında lüks ve konfor vaatleri ile pazarlanan yurtlar inşa edilmektedir.

Şahıs ve şirketler dışındaki diğer tüzel kişiliklerin sunduğu barınma hizmeti sunumları ise vakıf ve dernek çatısı altında sürdürülmektedir. Hemşeri dernekleri, kamu kurumlarının iştirakleri, meslek odaları, sosyal yardım kuruluşları, gençlik dernekleri gibi yapılanmalar altında söz konusu sunum çeşitlenmektedir. Burada özellikle irdelenmesi gereken kritik nokta muhafazakârlaşma ve kâr elde etme odaklı ilişkilerin birlikteliğinden doğan dernek ve vakıfların imtiyazlar ve istisnalarla büyüyen ve genişleyen etkinliğidir. Devlet tarafından tanımlanan kimi yasal statüler ve imtiyazlar yoluyla, barınma talebinin sürekli büyüdüğü pazarda özel vakıf ve derneklerin barınma hizmeti sunumuna ilişkin faaliyetlerinin yurt çapında genişlemesi teşvik edilmektedir.

Ülke genelinde “kamu yararına faaliyetlerde bulunan” ve “faaliyetlerini kamuya açık ve devletin kamu hizmeti yükünü azaltıcı etki yapacak düzeyde gerçekleştiren” vakıflara “vergi muafiyeti” statüsü, derneklere ise “kamu yararına çalışan” statüsü verilmektedir. 2019 yılı itibarıyla Türkiye’de bu statülere sahip 287 vakıf ve 366 dernek bulunmaktadır (T.C. İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, b.t.; Gelir İdaresi Başkanlığı, b.t.). Devletin üstünde bir “kamu hizmeti yükü” olan üniversite öğrencilerine barınma hizmeti sunumu bu yollarla vakıf ve derneklere taşere edilmektedir. Yurt hizmeti sunan imtiyazlı vakıf ve derneklere sağlanan kolaylıklar, çeşitli vergilerden muafiyet, milli emlak arazi ve arsalarının satışı, korunması gerekli taşınmaz kültür ve

Şekil 3. İmtiyazlı dernek ve vakıflar arasında yurt sunumu üzerinden kurulan ilişkilendirme ağı.

tabiat varlıklarından yararlanma hakkı, kamu kurum ve kuruluşlarına ait taşınmazlar üzerinde bedelsiz irtifak hakkı, barınma ve beslenme yardımınıdır.⁸ Bu yardım ve destekler sayesinde üniversite öğrencileri için barınma hizmeti şirket ve şahıslar tarafından işletilen özel yurtlara kıyasla ucuza sunulabilmekte, böylece rekabet koşullarında devlet teşvihiyle avantajlı konuma geçilmektedir. Ayrıca imtiyazlı vakıf ve derneklerin birbirleri arasında ve çeşitli kamu kurumları arasında kurulan ilişkilendirme yoluyla örgütlenme ve finansal destek ağları yaratılmaktadır. Bu ilişkiler, eğitim ve barınma alanında artan talebe çözüm üretmeyen devletin yarattığı boşluk içinde çeşitli resmi mutabakat ve protokoller yoluyla birbiriyle daha güçlü şekilde bütünleşerek genişlemektedir. Örneğin, belirli vakıflara üye gençlere öğrenim ve barınma bursları ve kolaylıklarının sağlanması, kültür sanat ve spor alanlarında işbirlikleri, yurtlarda manevi rehberlik ve din hizmetleri, din ve değerler eğitimi, Osmanlıca eğitimi verilmesi ve benzeri birçok alanda kurumsal protokoller gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında kamuoyu ile paylaşılan resmi mutabakat ve protokoller analiz edilerek, ilişkisel ağı net özet grafiği Şekil 3’te sunulmuştur.

Sonuç olarak şirketlere ve şahıslara ait kâr odaklı girişimler nedeniyle barınma hizmeti sunumu giderek ticarileşirken, gelir eşitsizliğinin yüksek olduğu Türkiye’de öğrencilerin barınma mekânlarında adalet sorunu alt gelir grubunun barınması problematiği içinde giderek derinleşmektedir. Ayrıca denetimsiz ve kontrolsüz yaygınlaşma nedeniyle kentsel mekânda da rastlantısal, keyfi dönüşümlere sebebiyet verilmektedir. Vakıf ve derneklere ait girişimler içinde ise İslami içerikli sosyal ve kültürel etkinliklere katılma zorunluluğu, kadın-erkek eşitsizliğine dayalı mekân kullanım farklılıkları, kılık kıyafet zorunlulukları gibi kurullarla öğrencilerin entelektüel gelişim süreçleri yönlendirilmektedir. Buna ek olarak öğrencilerin barınması meselesi üzerinden çeşitli vakıf ve derneklere devlet eliyle kaynak aktarılırken eşitsizlik, adaletsizlik ve sömürü düzeni giderek büyümektedir.⁹ Ortaya çıkan düzen içinde yaşanan en can yakıcı alan ise öğrencilerin sağlıklarının, yaşamlarının tehlike içinde oluşudur.¹⁰

Ankara’da Üniversitelerin Gelişimi ve Açığa Çıkan Barınma Problemi

1980 sonrası dönemde Türkiye’de yaşanan, üniversite kuruluş kararlarını yönlendiren piyasalaşma süreçlerinin gösterge mekânlarından biri Ankara olmuştur. 1984 yılında Türkiye’nin ilk vakıf üniversitesi olan İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi’nin açılması sonrasında 1990-2010 yılları arasında Ankara’da üniversite

8 2019 yılında öğrenci başına 240 TL barınma, 375 TL beslenme olmak üzere toplam 615 TL para yardımı devlet tarafından imtiyazlı vakıf ve derneklerin hesabına her ay yatırılmıştır.

9 Özelleştirilen kamu iştiraki olan Başkentgaz’ın 2017 yılında Kızılay üzerinden bağış adı altında Ensar Vakfı’na 8 milyon dolar aktardığı ve bu bağışın TÜRGEV ve Ensar’ın yurtdışındaki ortak vakfı TÜRKEN’e ulaştırılarak Manhattan’da dünyanın en pahalı emlak stokunun bulunduğu bölgesinde yurt inşaatı yapımı için kullanıldığı ortaya çıkmıştır (“Kızılay üzerinden”, 2020). Afet acil ve insani yardım amaçlı bağış yapılan bir kurum “aracı” olarak kullanılarak, Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın ailesi tarafından yönetilen vakıflara vergiden muaf bir şekilde para aktarılması organizasyonunun ortaya çıkması yalnızca buzdağının görünen yüzü olmuştur.

10 Türkiye toplumu hafızalarından silinmeyecek olan üç büyük facia üniversite öğrencilerine de barınma hizmeti sunan vakıf/dernek yapılanmalarının ortaöğretim yurt sunumlarında gerçekleşmiştir. 2008 yılında Konya’nın Taşkent ilçesindeki Süleyman Efendi Cemaati’ne ait kız öğrenci yurdunda LPG patlaması sonucu 18 öğrenci hayatını kaybetmişti. 2016’da Aladağlar’da yine “Süleymanlılar”a ait kız öğrenci yurdunda çıkan yangın faciasında 12 kişi yaşamını yitirmişti. Karaman’da Ensar Vakfı ve KAIMDER’e (Karaman İmam Hatip Lisesi Mezunları Derneği) ait yurt evlerinde kalan erkek çocuklarının 2012-2015 yılları arasında cinsel istismara ve tecavüze maruz kaldığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca denetimsiz yurt faaliyetleri nedeniyle zehirlenme, taciz, baskı gibi sorunlar sık sık gündeme gelmektedir.

gelişimi sadece vakıflar eliyle sağlanmıştır. 2010 yılı sonrasında üniversite sayısında yaşanan artışta Türkiye ile uyumlu şekilde bir patlama yaşanmış, 4'ü devlet¹¹ 7'si vakıf olmak üzere 11 yeni üniversite açılmıştır. Ayrıca Gülen Cemaati'yle bağlantılı olduğu gerekçesiyle kapatılan 15 üniversitenin ikisi Ankara'da kurulmuş, darbe girişimi sonrasında kapatılmıştır.

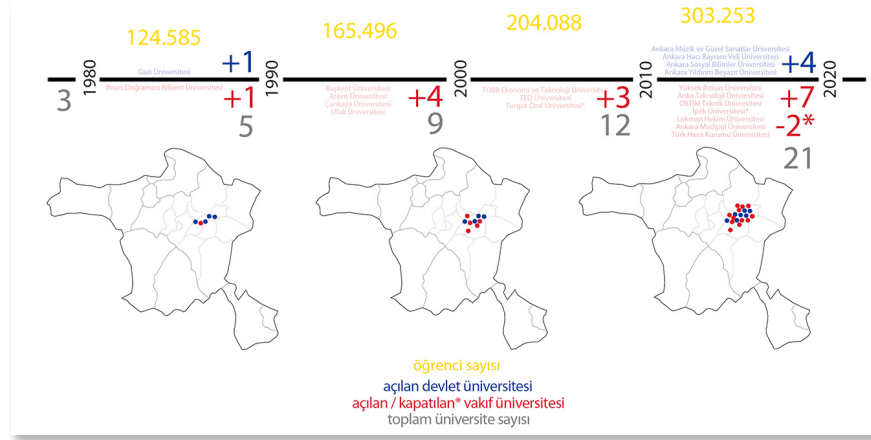
Bugün Ankara'da yaklaşık 300 bin üniversite öğrencisinin barınma problemi başta yurt yetersizliği, devamında mevcut yurtlar içinde yaşanan ve yukarıda özetlenen sorunlar üzerinden büyümektedir. Ankara'da tarihsel süreç içinde üniversite öğrencilerinin barınmalarına ilişkin herhangi bir somut ve bütüncül mekânsal analiz, arz-talep modelinin, planlama yaklaşımının geliştirilmemiş olması problemin kaotik biçimde derinleşmesine yol açmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Üniversite öğrencilerinin barınma ihtiyacı ve sorunları Türkiye gündeminde yapıcı bir temelde tartışıl(a)mamakta, hizmet veren yurtlara dair detaylı veri ve analizler üretil(e)mekte ve kamuya sunul(a)mamaktadır. Konuyu tartışmaya açmak isteyen araştırmalar için ise barınma hizmeti sunan çok farklı kurumsallıkların olması ve onların bilgi paylaşımına kapalılığı nedeniyle yükseköğretim düzeyinde barınma seçenekleri ile ilgili nicel ve nitel veriye erişim oldukça güçtür.

Araştırma kapsamında öncelikle KYK, MEB, YÖK ve TÜİK verileri ve web araştırmaları sonucunda Ankara'da hizmet veren yurtların isim ve iletişim bilgisini içeren bir liste oluşturulmuştur. Araştırma sürecinde üniversite yönetimlerinin sunduğu yurtların barınma hizmetlerine dair bilginin genellikle üniversite web siteleri üzerinden detaylı olarak paylaşıldığı, fakat KYK ve ilişkili birimlerinin bilgi paylaşımına kapalı olduğu ve MEB onayı verilen özel yurtların sadece yurt isimlerine ve mevcut ise iletişim ve adres bilgilerine erişilebildiği tespit edilmiştir. Kurumsal arşivlerin kapalılığı nedeniyle ihtiyaç duyulan bilgiler kapsamında geçmiş bilgiye erişilemeyeceği tespit edilmiş, bu nedenle tarihsel bir süreç analizi hedeflenememiş, günümüzün bilgisinin üretilmesi ve analiz edilmesi amaçlanmıştır.

Araştırma kapsamında MEB tarafından paylaşılan özel yurt listeleri, Google, Yandex harita servisleri üzerinden araştırma ve genel internet araştırmaları doğrultusunda 700'e yakın yurt ismine ulaşılmıştır. Güncel, detaylı ve kesin bilgiye ulaşabilmek için doğrudan iletişim kanalları ile bilgi alınması yöntemi tercih edilmiştir. Elde edilen yurt

Şekil 4. Ankara'da üniversitelerin gelişimi¹² (YÖK İstatistikleri, MEB Örgün Eğitim İstatistikleri).

listesinde araştırmaya girdi olacak bilgilere erişmek ve yurtların aktif hizmet verip vermediği bilgisine ulaşmak için tüm yurtları kapsayan web araştırmaları, yüz yüze kurumsal görüşmeler ve telefon görüşmeleri yapılmıştır. 2019 yılı Eylül, Ekim ve Kasım aylarında süren veri toplama sürecinde, isim ve iletişim bilgisine sahip olunan bazı yurtların kapandığı, yıkıldığı, el değiştirdiği veya başka bir isimle hizmet vermeye başladığı, yükseköğretim öğrencilerine hizmet vermediği gibi bilgilere ulaşılmıştır ve yurt listesinden kaldırılmıştır. Bu bulguların sonucunda 2019-2020 eğitim-öğretim yılında Ankara'da hizmet veren 325 adet aktif yükseköğretim yurdu olduğu tespit edilmiştir.

Araştırma kapsamında yurtların barındırabildiği öğrenci sayısı, konumu, ücret aralığı, hizmet sunumunu sağladığı cinsiyet bilgisi, yurdun hizmet vermeye başladığı yıl ve özellikle özel yurtlar için yurt pazarlama yöntemlerine dair slogan, reklam, bilgilendirme vb. bilgilerine ulaşılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda elde edilen bilgiler veritabanına girdi sağlayacak bir tabloda birleştirilmiş ve yurtların öznelik bilgileri tanımlanmıştır. Üniversite yurtlarının bilgileri üniversite yönetimleri tarafından kamuya açık sunulan bilgiler doğrultusunda ve bazı üniversitelerin ilgili birimleri ile görüşülerek elde edilmiştir. Devlet yurtlarına dair bilgilerin bir kısmı KYK'nın kamuya sunulan bilgileri üzerinden sağlanmıştır, bir kısmı ise yurt yöneticileri ile yüz yüze görüşmeler veya telefon görüşmeleri üzerinden elde edilmiştir. Özel yurtlara dair verilerin tek bir kurum tarafından kamuya sunulmaması sebebi ile araştırma kapsamında bu bilgiler yüz yüze görüşmeler, telefon görüşmeleri ve internet araştırmaları yoluyla elde edilmiştir.

Aktif hizmet veren yurtların konum bilgisi ve toplanan öznelik bilgileri Ankara'daki yükseköğretim kurumlarının alanları ile birlikte coğrafi bilgi sistemleri altyapısında sayısallaştırılmıştır. Analiz için yurtların ve üniversite alanlarının bulunduğu bir veritabanı elde edilmiştir.

Araştırmanın Bulguları

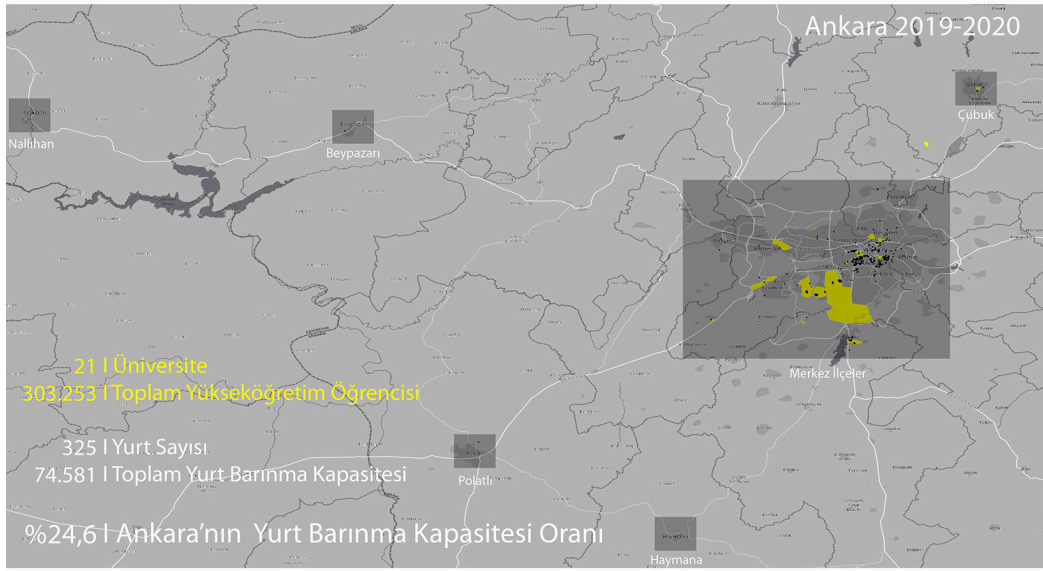
YÖK ve MEB Örgün Eğitim (2019) istatistiklerine göre Ankara'da 21 yükseköğretim kurumu ve 2018-2019 öğretim yılında bu kurumlarda eğitim gören 303.253 öğrenci bulunmaktadır. Ankara'da aktif hizmet veren 325 yurdun toplam barınma kapasitesi yaklaşık 74.581 yataktır. Yani Ankara'da yükseköğrenim gören öğrencilerin yalnızca %24,6'sına yetecek kadar yurt kapasitesi vardır.

Ankara'daki yurtların coğrafi dağılım odakları göz önünde bulundurularak, yurtların en yoğun olduğu merkez ilçeler (Çankaya, Yenimahalle, Mamak, Altındağ, Keçiören, Etimesgut, Sincan, Gölbaşı) ile tekil yurtlara rastlanan çeper ilçeler (Nallıhan, Beypazarı, Polatlı, Haymana, Çubuk) mekânsal dağılım analizine dahil edilmiştir (bkz. Şekil 5).

Yurtların Ankara yerleşim alanındaki dağılımına bakıldığında (bkz. Şekil 6) üniversite eğitim birimlerine yakınlık, ulaşım imkânları ve farklı kentsel kullanımlarla etkileşim sebepleri ile kent merkezi ve çevresinde yurtların yoğunlaştığı gözlemlenebilmektedir. Ulus tarihi kent merkezi, erişim olanakları, yakın çevresinde konumlanan üniversitelerin varlığı ve yakın dönemde kent merkezindeki kimi tarihi yapıların vakıf üniversitelerine (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi ve Medipol Üniversitesi) devri sürecinin etkileri nedeniyle yurtlar için çekim alanı oluşturmaktadır. Kızılay kent merkezinin ise kentin her bölgesine erişimin sağlanabildiği ana merkezlerden biri olması nedeniyle yurtların yer seçiminde etkin bir yeri bulunmaktadır.

11 Açılan 4 üniversiteden biri olan Hacı Bayram Veli Üniversitesi Gazi Üniversitesi'nin bölünmesi yoluyla kurulmuştur.

12 1980 öncesinde Ankara'da kurulan 3 devlet üniversitesi: Ankara Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi'dir. Ayrıca Gülhane Askeri Tıp Akademisi (GATA) 2016 yılında meslek yüksekokulu olarak YÖK'e bağlı ve İstanbul merkezli Sağlık Bilimleri Üniversitesi'ne devredilmiştir. Bu sebeple görselde bulunmamaktadır, fakat araştırma bulguları kapsamında öğrenci ve yurt verisi değerlendirmeye katılmıştır.

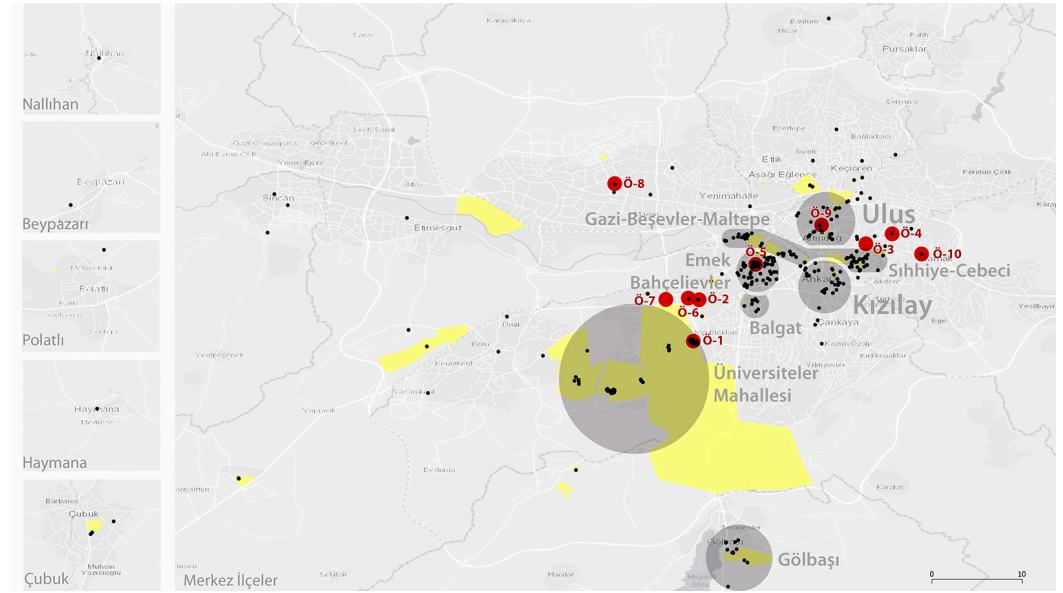
Şekil 5.
Araştırmanın
mekânı: Ankara.

Kuzey-güney kent merkezleri aksını (Kızılay-Ulus aksı) doğu-batı ekseninde kesen, özellikle Ankara'nın en eski üniversite kampüs alanları ve yapılarının (Ankara Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi) bulunduğu Cebeci-Sihhiye-Maltepe-Beşevler-Gazi Mahalleleri koridoru üzerinde yoğun bir yurt sunumu gözlemlenmektedir. Bu koridor üzerinde üniversite yaşantısı, konut yerleşim alanları ve alt merkezlerle bütünleşmektedir. Ayrıca Emek-Bahçelievler semtleri de benzer şekilde kent genelinde yurt sunum yoğunluğunun en fazla olduğu mahalleler olarak bu koridora kentin güneybatısından bağlanmaktadır. Kuzeyinde Balgat bölgesinde de yurt kümelenmeleri görülmektedir.

Ankara'nın 1990'lı yıllar itibarıyla kentsel gelişim koridoru olarak belirlenmiş olan güneybatı bölgesinde ODTÜ, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi kampüs alanlarının yer aldığı Üniversiteler Mahallesi'nde yurt sunumları çoğunlukla üniversite kampüsleri içinde yer almaktadır. Yine kentin güneybatısında çeper alanda konumlanan Başkent ve Çankaya Üniversitelerinin merkez kampüs alanları ve çevrelerinde ise tekil yurt sunumlarına rastlanmaktadır.

Kentin güneyinde bulunan Gölbaşı ilçe merkezinde de yükseköğretim kurumlarının varlığı nedeniyle yurtlar yoğun şekilde yer almaktadır. Çeper ilçelerde de öğrencilerin öğrenim gördüğü yere yakın, barınma ihtiyacına cevap vermek amacı ile yurtların varlığı görülmektedir. Yurtların noktasal dağılım deseninde, yoğunluk görülen bu bölgelerin yanı sıra üniversiteye yakınlığı, erişim kolaylığı, kent merkezlerine yakınlığı vb. ihtiyaçlardan bağımsız olarak kentte yer seçimi yapmış yurtlara da rastlanmaktadır.

Konum verilerinden elde edilen yurtların genel mekânsal dağılımı, yurt tipleri ayrıştırılarak barınma politikaları ve tipolojileri temelinde ayrı ayrı yorumlanacaktır. Bu doğrultuda üç farklı tipoloji üzerinden bulgular aktarılacaktır; devlet yurtları, üniversite yurtları ve özel teşebbüsler tarafından işletilen yurtlar (şahıs / şirket ve dernek/vakıf/meslek yurtları). Bu tipler arasından araştırmanın bulgularına örnek teşkil eden bazı yurtlar seçilerek, mekânsal konumu, Türkiye'nin yurt politikaları eksenindeki yeri ve

Şekil 6. Ankara üniversite alanlarının ve yurtların mekânsal dağılımında yurt kümelenme alanları ve araştırma kapsamında sunulan yurt örneklerinin konumları.

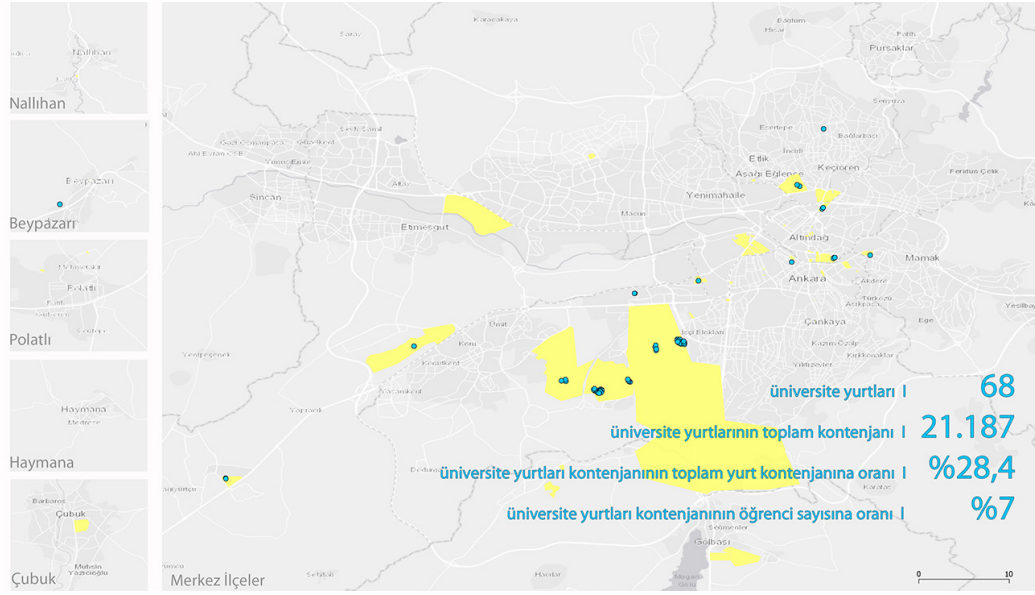
yurt detay bilgileri ile birlikte yorumlanacaktır. Araştırma kapsamında sunulan yurt örneklerinin Ankara yerleşim alanındaki dağılımı Şekil 6'da gösterilmektedir.

Ankara'daki Üniversite Yurtları. Ankara'da bulunan 21 yükseköğretim kurumundan yalnızca dokuzu kendi özerk yapılanmasında öğrencilerine yurt sağlamaktadır. Dokuz üniversiteye ait toplam 68 yurda 21.187 öğrenciye hizmet verilmektedir. Ankara'daki toplam yatak kapasitesinin %28,4'ünü barındıran üniversite yurtlarıyla Ankara'daki öğrencilerin %7'sinin barınma ihtiyacı karşılanabilmektedir.

Üniversite yurtlarının mekânsal dağılımına bakıldığında, bu yurtların genellikle kampüs üniversiteleri içinde ya da üniversite yakınlarında yer aldığı görülmektedir. Yurt sunumları özellikle ODTÜ, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi (Beytepe yerleşkesi) kampüs alanlarının içinde yoğunlaşmaktadır. TED Üniversitesi'ne ait öğrenci yurdunun yer seçimi ise diğer üniversitelerinkinden farklılaşmaktadır. TED Üniversitesi'nin öğrenci yurdu Kızılay kent merkezinde yer alan üniversite eğitim birimlerinden yaklaşık on km uzaklıkta inşa edilmiştir. Bu, üniversitenin akademik ve sosyal olanaklarına erişim, kent merkezine yakınlık gibi öğrencilerin tercihi sebepleri olabilecek olumlu özelliklerden uzak bir yer seçimi olmuştur.

Şekil 7'de görüldüğü üzere, yükseköğretim yerleşkelerinin bulunduğu çeper ilçeler arasında, sadece Beypazarı'nda bir adet üniversite yurdu vardır. Gölbaşı ilçesinde dört, ilçe merkezi alanında ise iki üniversitenin fakülteleri ve meslek yükseköğretim kurumları olmasına rağmen ilçe merkezinde üniversite yurdu bulunmamaktadır.

Ankara'da eğitim veren 21 yükseköğretim kurumunun 2018-2019 eğitim dönemi öğrenci sayısı ve kendi imkânlarıyla sundukları yurt barınma kapasitesi Tablo 2'de özetlenmiştir. Yurt sunumu bulunmayan 12 kurum içerisinde iki vakıf üniversitesi (Atılım ve Lokman Hekim Üniversiteleri) öğrencilerini anlaşmalı olduğu özel yurtlara yönlendirmektedir. Hatta Lokman Hekim Üniversitesi öğrencilerini özel yurtların yanı sıra başka bir vakıf üniversitesi olan TED Üniversitesi'nin yurduna da yönlendirmektedir.

Şekil 7.
Üniversite yurtlarının mekânsal dağılımı.

Ayrıca bir vakıf üniversitesi olan Ufuk Üniversitesi'nin kendi yerleşkesi içinde yalnızca özel iştirakler tarafından işletilen yurdu bulunmaktadır.

Üniversitelerin öğrencilerine yönelik barınma ihtiyacını karşılama oranları karşılaştırıldığında, birinci sırada öğrenci kontenjanının %76,26'sının barınma ihtiyacını karşılayabilen Sağlık Bilimleri Üniversitesi bulunmaktadır. Türkiye'nin kurulan ilk vakıf üniversitesi olan Bilkent Üniversitesi ise Ankara'da öğrencilerinin yurt ihtiyacını %36,23'lük oranla en yüksek seviyede karşılayan ikinci sıradaki üniversitedir. Yakın dönemde yurt tartışmalarının gündeme geldiği¹³ ODTÜ (%23,4) ve Hacettepe Üniversitelerinin (%10,26) diğer devlet üniversitelerine kıyasla öğrencilerine daha yüksek kapasitede yurt imkânı sunduğu görülmektedir.

Ankara'nın en eski ve köklü devlet üniversiteleri olan Ankara Üniversitesi'nin %2,07'lik yurt sunumunun öğrenci sayısına oranla çok kısıtlı olması ve Gazi Üniversitesi'nin kendi bünyesinde yurt sunumunun olmaması, bu iki üniversitenin öğrencilerinin uzun yıllardır devlet yurtlarından daha yaygın bir şekilde faydalanma ihtiyacını dayatmaktadır.

Üniversite yurtlarında ödenen aylık barınma ücreti, yurt standartlarına bağlı olarak, genellikle 195-850 TL aralığında değişmektedir. Yurt standardı yüksek, tek odalı, özel tuvalet ve mutfak gibi olanaklara sahip bazı devlet üniversitesi yurtlarında ise barınma ücreti 1750 TL'ye kadar çıkabilmektedir. Vakıf üniversitelerinin yurtları ise genelde farklı standart ve maliyetlerde barınma seçeneği sunmaktadır. Vakıf üniversiteleri yurtlarının

13 ODTÜ Rektörlüğü'nün Gençlik ve Spor Bakanlığı ile 21.05.2018'de yaptığı bir protokol ile, kampüs içinde kavak ağaçlarının bulunduğu 40 dönüm arazi 2 bin kişilik bir yurt yapılması için KYK'ya 49 yıllığına bedelsiz olarak tahsis edilmişti. Ruhsat alınmaksızın hızla inşaat süreçlerine başlanmış, ardından protokole karşı çıkan öğrencilerin kavaklık direnişi başlamıştır. Arazinin kullanım hakkının ODTÜ Geliştirme Vakfı'na ait olduğu tespit edildikten sonra vakıf bu alanda inşaatı izin vermeyeceğini açıklamış, inşaat durdurulmuş ve protokol mahkeme kararıyla 20.03.2020'de iptal edilmiştir ("Direnen ODTÜ'lüler", 2020).

aylık barınma ücreti 500-3120 TL aralığında geniş bir skalada değişmektedir. Bu aralık, yurt barınma standartlarının ve sosyal donatıların yanı sıra vakıf üniversitelerinin özerk yapılanmasındaki işletme kararlarına bağlı olarak değişkenlik göstermektedir.

Aşağıda sunulan genel tablo içinden üniversitelerin barınma hizmeti sunumuna ve dönüşümüne dair temel bir tartışmanın yürütülebileceği ODTÜ yurtları, örnek alan (bkz. Şekil 6 / Ö-1) olarak seçilmiştir. ODTÜ, öğrencilerin barınma gereksinimlerini karşılamak için 1962 yılında yerleşke içinde yurt binalarının yapımına başlamıştır. 1994 yılına kadar standart tiplerde ve eşit ücrete tabi yurt binaları, devamında 1994-1999 yılları arasında "konuk evi" statüsünde yurtlar inşa edilmiştir. Bu yurtlarda gerek farklı tefiş, gerekse 1, 2, 3 ve 4 kişilik seçenekli odalardaki olanaklar dikkate alınarak farklı ücretlendirmeye gitmek suretiyle normal yurtlardan alınan düşük ücretler sübvansede edilmeye başlamıştır. Düşük ücretli yurtlar üzerinde de zaman içinde çeşitli tadilatlar yapılarak odada kalan öğrenci sayısında azaltma ve altyapı güçlendirme çalışmaları yapılmıştır. Üniversite kampüsü içinde "ODTÜ Yurtlar Bölgesi" olarak anılan iki ayrı konumda yüksek sayıda yer alan, 4 kişilik odalardan oluşan yurtlarda barınma ücreti 195 TL'dir (bkz. Şekil 8).

ODTÜ uzun yıllar boyunca, yapılı çevrede biraradalık, ilişkisellik ve erişilebilirlik, mekânda adalet, doğal alanın korunması, modern tasarım süreçleri, özgür bir yaşam alanı gibi değerleri önemseyerek öğrencilerinin barınma ihtiyacını planlı biçimde karşılama stratejisine sahip olmuştur. Ancak 2019 yılında söz konusu değerlerin dışında bir uygulamayla, ODTÜ içinde KYK tarafından inşa edilecek ve işletilecek bir öğrenci yurdu yapımı gündeme gelmiştir. ODTÜ öğrencileri tarafından "Kavaklık İnişiyatı" kurulmuş ve "ODTÜ'de KYK istemiyoruz" sloganı altında birleşilerek söz konusu yurt yapımına karşı çıkmıştır. Karşı çıkış sebebinin temel gerekçelerinden biri KYK yurtlarında gerçekleştirilen ve makale içeriğinde de örnekleri verilen KYK protokollerinde kapsamlı İslami temelli eğitim, rehberlik, etkinlikler üzerine kurulu sosyal atmosfer ile bu

Tablo 2.
Ankara'daki yükseköğretim kurumlarının türü, öğrenci sayısı ve barınma kapasitesi.¹⁴

Yükseköğretim Kurumunun Adı	Türü	2018-2019 Öğrenci Sayısı	Yurt Yatak Kapasitesi	Karşılama Oranı
Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ)	Devlet	29.402	6899	0.23
Hacettepe Üniversitesi	Devlet	52.007	5336	0.1
İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi	Vakıf	12.185	4415	0.36
Ankara Üniversitesi	Devlet	63.659	1316	0.02
TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi	Vakıf	6052	1296	0.21
Sağlık Bilimleri Üniversitesi Gülhane Sağlık Meslek Yüksekokulu	Devlet	1070	816	0.76
TED Üniversitesi	Vakıf	3179	485	0.15
Başkent Üniversitesi	Vakıf	16.728	456	0.03
Çankaya Üniversitesi	Vakıf	8148	168	0.02
Ufuk Üniversitesi	Vakıf	5169	Yerleşkede özel yurt bulunuyor	
Atılım Üniversitesi	Vakıf	9510	Özel yurtlarla anlaşması yok	
Lokman Hekim Üniversitesi	Vakıf	381	Özel yurtlarla anlaşması yok	
Gazi Üniversitesi	Devlet	43.605	Yurt sunumu yok	
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Devlet	28.400	Yurt sunumu yok	
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	Devlet	18.568	Yurt sunumu yok	
Türk Hava Kurumu Üniversitesi	Vakıf	3234	Yurt sunumu yok	
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi	Devlet	1070	Yurt sunumu yok	
Yüksek İhtisas Üniversitesi	Vakıf	820	Yurt sunumu yok	
Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi	Devlet	66	Yurt sunumu yok	
Ankara Medipol Üniversitesi	Vakıf	0	Yurt sunumu yok	
OSTİM Teknik Üniversitesi	Vakıf	0	Yurt sunumu yok	

14 Anka Teknoloji Üniversitesi'nin kurumsal yapılanması oluşturulmadığı, YÖK öğrenci istatistiklerinde bulunmadığı için tabloya eklenmemiştir.

etkinliklere katılım ve takip üzerine kurulu baskıcı tutumun öğrencilere yönelik etkisinin endişesidir. Bunun yanı sıra böylesi bir kararda ODTÜ'nün ilgili paydaşlarının süreç katılımının sağlanmaması eleştirilmiş, üniversite yönetiminden bağımsız bir kuruluşun söz sahibi olacağı bir yurt sunumu ile ODTÜ kültürel yapısının ve özerk yurt sunum politikasının bozulacağı endişesi oluşmuştur. ODTÜ Rektörlüğü, öğrencilerin artan kontenjanlar sebebiyle uzun yıllardan sonra ilk defa kampüs dışındaki yurtlarda barınmak zorunda kalması karşısında yeni yurt yapımının bir ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Öğrenciler ve üniversitenin bazı paydaşları ise "KYK değil, ODTÜ yurdu" söylemi altında ihtiyacın karşılanmasını talep etmişlerdir (ODTÜ Kavaklık İnisyatifi, 2019). İtirazlar ve mücadeleler sonucunda ODTÜ'ye KYK yurdu yapımı durdurulmuştur.

Şekil 8.
Örnek alan-1:
Üniversite yurdu-
devlet yurdu
çatışmasında
ODTÜ (Kaynak:
URBAR, <http://urbar.com.tr/galeri/odtu-lisans-yurtlari-4.html>
ve ODTÜ Yurtlar
Müdürlüğü
<http://yurtlar.metu.edu.tr>).

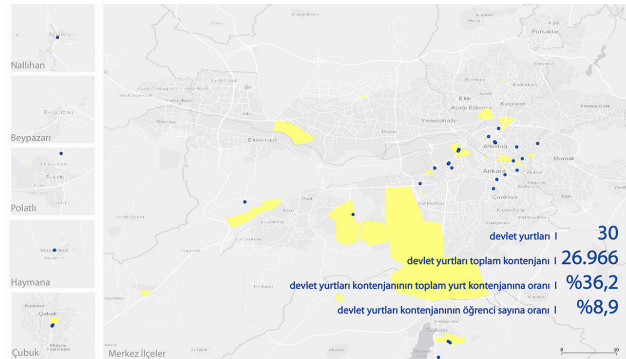
ODTÜ Yurtları, Cinsiyet: Kız/Erkek/Karma, Tür: Üniversite Yurdu, Yer: ODTÜ, Kuruluş Yılı: 1965 - 2014, Kapasite: 154 - 694, Yurt Ücreti: 195 - 1580 TL

Ankara'daki Devlet Yurtları. Ankara'da KYK tarafından sağlanan, 26.966 öğrenciye hizmet veren 30 adet devlet yurdu bulunmaktadır. Bu kapasite Ankara'daki tüm yurtlarda sağlanan toplam yatak kapasitesinin %36,2'sidir. Bu kapasite ile devlet yurtları Ankara'da eğitim gören toplam üniversite öğrencisinin yalnızca %8,9'una hizmet verebilmektedir.

Devlet yurtlarının konumsal olarak merkezde yer seçtiği veya merkezdeki üniversitelere yakın yerlerde konumlandığı haritada gözlemlenebilmektedir (bkz. Şekil 9). Devlet yurtlarının mekânsal dağılımı değerlendirildiğinde kent merkezi ve çevresinde, özellikle yoğunlaştığı Ulus, Cebeci, Kızılay bölgelerinde yoğunlaşan yurtların yanı sıra Emek, Gazi mahalleleri çevresinde ve Gölbaşı'nda gruplandığı görülmektedir. Özellikle merkezden batıya ODTÜ, Bilkent, Hacettepe Üniversitelerinin kampüslerinin bulunduğu alana yakın yalnızca iki devlet yurdu olduğu dikkat çekmektedir. Yükseköğretim yerleşkelerinin bulunduğu çevre ilçeler (Beypazarı dışında Nallıhan, Polatlı, Haymana ve Çubuk) arasında Beypazarı dışında kalan ilçelerde devlet yurtları bulunmaktadır.

Devlet yurtları ücretleri Tablo 1'de sunulan yurt modellerine ve standardına bağlı olarak aylık 200-

Şekil 9. Devlet yurtlarının mekânsal dağılımı.

340 TL arasında değişmektedir. Devletin yurt modellerinde Model-5'ten Model-1'e değişim politikası ve "modernleşme" yöntemi illerde mevcut yurtların yıkımını ve dönüşümünü hedeflemekte, diğer yandan devletin sunduğu "ucuz" barınma seçeneği yeni yurtlarla veya modern modellere geçişle pahalılaşmaktadır. Türkiye'de üniversite öğrencileri için barınma hizmeti sunumunu sağlayan Kredi Yurtlar Kurumu'nun üniversitede barınma meselesine yaklaşımının ve stratejik mekânsal kararlarının birer göstergesi olan üç örnek alan (bkz. Şekil 6/Ö-2, Ö-3, Ö-4) seçilmiştir: Tahsin Banguoğlu Yurdu, Atatürk Öğrenci Yurdu ve Saime Kadın Yurdu.

Tahsin Banguoğlu Yurdu, Cinsiyet: Erkek, Tür: KYK Yurdu, Yer: Söğütözü, Kuruluş Yılı: 1989, Kapasite: 3000, Yurt Ücreti: 200 TL

Şekil 10. Örnek alan-2: İmar rantı kısıncında devlet yurtları (Kaynak: Google Earth arşivinden Mustafa Pişirici, Mehmet Necati Aysan).

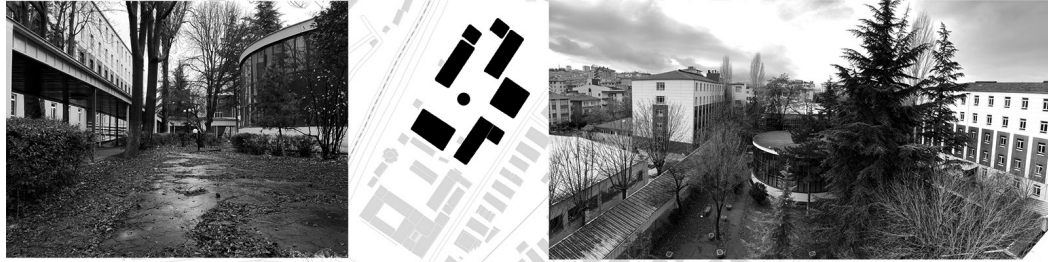
Türkiye'de devlet yurtlarının arazilerinin rant getirecek inşaat faaliyetlerine konu edildiği ve bu doğrultuda, özellikle kentsel alanda rant değeri yüksek araziler üzerinde yer alan devlet yurtlarının arazilerinin özelleştirildiği örneklerle rastlanmaktadır. Ankara'da devlet yurdu sunumlarının merkez alanlara göre daha az olduğu kentin güneybatı koridorunda, Ankara'nın emlak değeri en yüksek alanlarından olan Söğütözü semtinde yer alan bir yurt alanı olan Tahsin Banguoğlu KYK Erkek Yurdu bu politikanın bir örneğidir (bkz. Şekil 10).

1989 yılında inşa edilen bu yurt kentin en kalabalık öğrenci nüfusuna sahip üniversite yerleşkeleri (ODTÜ, Hacettepe, Bilkent, Çankaya) yakınında, ve KYK'nın "en düşük kalite"de yurt olarak tanımlandığı (bkz. Tablo 1-Model 5) özelliklerde, 3000 yatak kapasitesi ile öğrencilere hizmet sunmaktadır. 26 Kasım 2012'de Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından Ankara'da yurt arzının artırılması ve yurdun modernleştirilmesi gerekçesiyle imar planı değişikliğine gidilerek alandaki yapılaşma miktarı artırılmıştır. Daha sonrasında 19 Haziran 2013 tarihli ve 9434 sayılı Çevre ve Şehircilik Bakanlığı oluru ile yapılan ikinci bir imar planı değişikliği ile "yıllar içinde değerlendirilen yurt arazisinin özelleştirilmesi karşılığında yeni bir yurt için finansman sağlanacağı" gerekçesiyle alan kullanımı yurt alanından kentsel servis alanına¹⁵ dönüştürülmüştür.

12 Kentsel servis alanı kullanımı dahilinde "kamu kuruluşları, turistik tesisler, sağlık tesisleri, ticaret merkezleri, ticari büro servisleri, sergi satış tesisleri, basın yayın tesisleri, kültür, eğlence ve dinlenme tesisleri, yurt alanları, rezidans, konut" gibi yapıların yapılabileceği plan notlarında belirtilmektedir.

Bu örnek üzerinden Ankara'da yurt sunum politikalarına dair planlı bir mekânsal gelişimin olmadığı, farklı üniversitelerden öğrencilerin etkileşimini sağlayacak bir mekânsallığın ve üniversitelere kolay erişilebilirlik kriterlerinin emlak rantı sağlanması nedeniyle elden çıkarıldığı görülmektedir.

KYK'nın "yurtları modernleştirme" projesi de inşaat faaliyetlerini canlandırma aracı olarak kullanılırken yıkımı hedeflenen yurtların var olan mimari değerleri de göz önüne alınmamaktadır. Ankara'da kent merkezine yakın konumda üniversite yerleşkelerinin olduğu Cebeci semtinde yer alan ve bir tasarım yarışması yoluyla elde edilmiş Ankara'nın en büyük kız öğrenci yurtlarından biri olan Atatürk KYK Kız Öğrenci yurdu yerleşkesinin yıkımı bu politikanın bir örneğidir (bkz. Şekil 11).

Atatürk Öğrenci Yurdu, Cinsiyet: Kız, Tür: KYK Yurdu, Yer: Cebeci, Kuruluş Yılı: 1959, Kapasite: 2000, Yurt Ücreti: 200TL

Şekil 11. Örnek alan-3: Modernin yıkımı (Kaynak: N. Oya Memlük Çobanoğlu kişisel arşivi).

1950'li yıllarda Ankara'da eğitim görmeye gelen üniversite öğrencileri için açığa çıkan acil ve çok sayıda yurt ihtiyacı doğrultusunda Yurt Yaptırma Derneği tarafından 1957 yılında Cebeci'de 17.000 m²'lik bir arsa edinilmiş ve 1959 yılında 2000 kişilik bir yükseköğretim öğrenci yurdu proje yarışması açılmıştır. Jüri Yarışma Raporu'nda temel beklentiler, yurdun dört bir yanından gelen öğrencilere bir yurt temin ederken hem maddi hem psikolojik ihtiyaçlarını karşılayacak çözümler getirilmesi ve proje kapsamında yatak, servis, çalışma komplekslerinin düzenlenmesi; kitle yerleştirmeleri; meyil ve yönelim problemleri ve çevre ile ahenk kriterlerine uygun arayışlar olarak belirtilmiştir. Kırktan fazla projenin katıldığı yarışmada; SİTE Mimarlık (Doğan Tekeli, Sami Sisa ve Metin Hepgüler) imzası taşıyan ve birinci seçilen proje doğrultusunda bugünkü Atatürk Öğrenci Yurdu elde edilmiştir.¹⁶

¹⁶ Tekeli ve Sisa, (1976) projenin temel prensiplerini şu şekilde aktarmaktadır: Yatak bloklarının dışı kapalı bir merkezi iç alan oluşturacak şekilde konumlanması; idare, çokkamaçlı salon ve özellikle spor salonu ve açık spor alanı gibi fonksiyonların dışarıdan kolayca ulaşılabilir ve aynı zamanda iç yaşantıyı rahatsız etmeyecek düzende yerleştirilmesi; öğrencilerin çalışma mekânı olarak yatak odalarının değil, sitenin bu amaçla düzenlenen sakin, yeşil alanlarına açılan okuma-çalışma salonları oluşturulması; orta avluda ise bir merkez kütüphane yapısının yer alması; yatak bloklarının dört katla sınırlandırılarak yaya dolaşımına uygun olarak tasarlanması. Ayrıca, tasarımın sonraki yıllarda "Türkiye'deki üniversite yurtları içinde öğrenci başına en az yapı alanıyla gerçekleştirilen en ekonomik yurt yapısı olduğu da saptanmıştır" (Tekeli ve Sisa, 1976, s. 34).

Altmış yıldır ayakta kalan ve mimari programının kapsamı ile öğrencilerin barınma ihtiyaçlarının rekreatif öğelerle desteklenerek karşılandığı yurt kompleksi için 2017 yılında KYK Ankara İl Müdürlüğü tarafından alanda plan değişikliği yapılması teklif edilmiştir. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından onanan plan değişikliğinin açıklama raporunda, Ankara'da bulunan öğrencilerin yalnızca %7'sinin devlet yurtlarından faydalanabildiği ve bu oranın düşük olması nedeniyle nitelikli ve uygun yurt ihtiyacının doğması nedeniyle KYK'nın mevcut kapasitesini artırmayı ve mevcut alanlarda sağlıklılaştırma veya yeniden inşa aracılığıyla daha modern yurt tesisleri kurmayı amaçladığı ifade edilmiştir. Değişiklik, Atatürk Öğrenci Yurdu'nun mevcut kapasitesinin artırılması, daha çağdaş ve nitelikli yurt binalarının yapılması için gerekli yatırım programlarının tamamlandığı ve bu yatırımların gerçekleştirilmesi için alanın mevcut imar planındaki emsal değerinin artırılması ihtiyacı şeklinde gerekçelendirilmiştir.

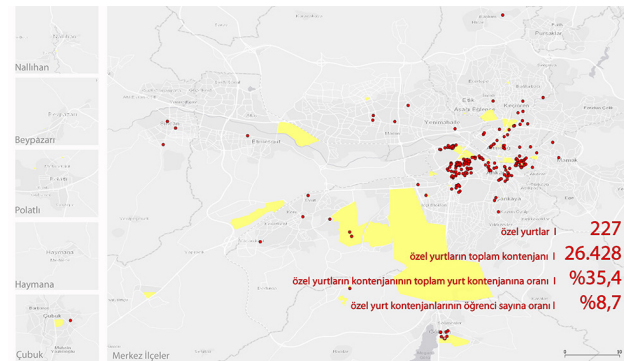
2019 yılının Eylül ayında yurt boşaltılmış, 2019-2020 öğretim yılında üniversitelerde derslerin başlamasının ardından tahliye edilen 1800 öğrenci fakültelerin uzağında yer alan 1500 yatak kapasiteli bir başka devlet yurduna (Saime Kadın Öğrenci Yurdu) yerleştirilmişlerdir. Saime Kadın Öğrenci Yurdu KYK tarafından işletilmeden önce 2018-2019 öğretim yılında Özyurtlar Kız Öğrenci Yurdu adı ile özel yurt olarak hizmet verirken devlet yurduna dönüştürülmüştür. Cebeci Asri Mezarlığı bitişiğinde yüksek bir duvar gibi konumlanan yurdun ücreti 340 TL'dir. Atatürk Öğrenci Yurdu'nda 200 TL barınma ücreti ödeyen öğrencilerin ödemesi gereken yurt ücreti %70 oranında artmıştır.

Bu iki örnek Ankara'da Türkiye'nin devlet yurdu sunum politikalarının biçimini ve tarihsel süreçteki değişimini göstermektedir. Birinci örnek (Atatürk Öğrenci Yurdu), 2. Dünya Savaşı sonrasında üniversite çatısı altında kurumsallaşan yükseköğretim seviyesinde eğitim için başkente gelen öğrencilere sunulan barınma hizmeti sunum biçimini ve kaybedilişini göstermektedir. İkinci örnek (Saime Kadın Öğrenci Yurdu) ise Türkiye'de hedeflenen "modern yurt" politikasının biçim olarak somut bir göstergesidir.

Ankara'daki Özel Yurtlar. Ankara'da bulunan her 10 yurttan 7'si özel yurttur. Aktif hizmet veren 227 özel yurdun yatak kapasitesi 26.428 olup bu sayı Ankara'daki toplam yatak kapasitesinin %35,4'ünü kapsamaktadır. Bu kapasite ile kentteki toplam üniversite öğrencilerinin %8,7'sinin barınma ihtiyacı karşılanmaktadır. Bu durum özel yurtların çok sayıda, ama düşük kapasiteli olduğunu göstermektedir.

Özel yurtların mekânsal dağılımı değerlendirildiğinde, yurtların konumsal olarak merkezi yerleşim alanlarında, ana ulaşım koridorları etrafında ve kent merkezinde yer alan üniversite çevrelerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Kent çeperlerinde ve çevre ilçelerde tekil ve dağınık sunumlara rastlanmaktadır (bkz. Şekil 12). Kent merkezleri özelinde değerlendirildiğinde, özel yurtların Ulus tarihi kent merkezine ve ona bağlanan ana ulaşım koridorlarına yakın konumlandığı görülmektedir. Daha önceki bölümde Ankara'daki tüm yurtların mekânsal dağılımını gösteren haritanın (bkz. Şekil 6) anlatımında dikkat çekilmiş olan Cebeci-Sıhhiye-Maltepe-Beşevler-Gazi mahalleleri aksı ile Balgat semtinde kümelenildiği vurgulanan yurtların çok büyük bir kısmını özel yurtlar oluşturmaktadır.

Şekil 12. Özel yurtların mekânsal dağılımı.

Kent merkezi ve yakın çevresinde yoğunlaşan bu dağılımın yanı sıra üniversite kampüslerinin yer seçiminin yoğunlaştığı güneybatı gelişim koridoru üzerinde tekil dağılımlı özel yurtlar bulunmaktadır. Kuzeybatı gelişim koridoru üzerinde Yenimahalle, Etimesgut, Sincan ilçelerinde de üniversite yerleşimlerine uzak ve parçacıl yer seçimleri olan özel yurtlar gözlemlenmektedir. Ankara yerleşim merkezine en yakın konumda olan Gölbaşı ilçesinde birçok özel yurdun bulunduğu görülmektedir. Çeşer ilçelerde ise yükseköğretim yerleşkelerinin bulunduğu Nallıhan, Polatlı, Haymana ve Beypazarı ilçelerinde özel yurt bulunmazken Çubuk ilçesinde bir adet özel yurt bulunmaktadır.

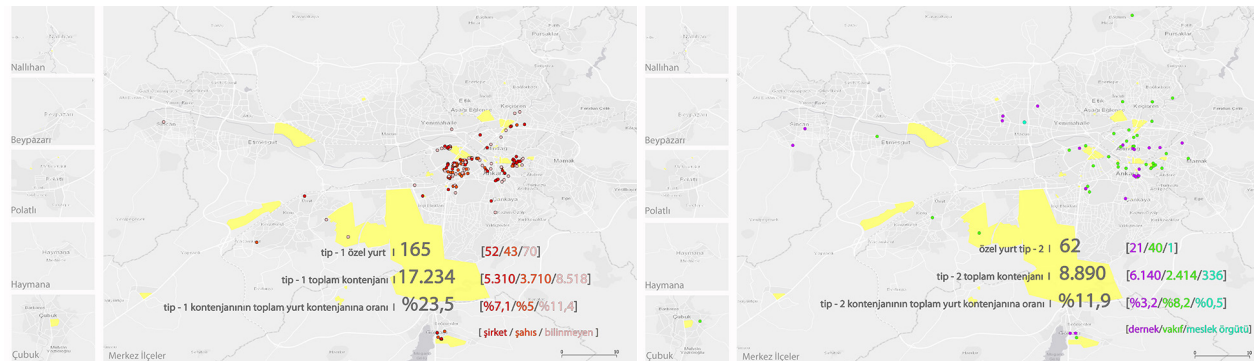
Özel öğrenci yurtlarının Ankara'daki mekânsal dağılımında kapsamlı bir değerlendirme yapılabilmesi için özel yurtlar işletme durumuna göre iki gruba ayrıştırılmıştır. Birinci grup şahıs ve şirketler tarafından işletilen özel yurtlar, ikinci grup ise sivil toplum kuruluşları, yani dernek, vakıf ve meslek örgütleri tarafından işletilen yurtlardır. Araştırma sürecinde işleten kuruluş bilgisini alabilmek için bütün özel yurtlarla iletişime geçilmiştir, fakat bazı yurtlar işleten kuruluş bilgisini paylaşmamıştır. Bu sebeple işleten kuruluşu tespit edilememiş olanlar "bilinmeyen yurtlar" tanımı ile şahıs ve şirket tarafından işletilen yurtlar grubuna dahil edilmiştir.

Tip-1: Şahıs ya da Şirket Tarafından İşletilen Yurtlar. Ankara'da şahıs veya şirket tarafından işletilen 165 özel yurtda 17.538 öğrenciye hizmet verilmektedir. Araştırma kapsamında şirketler tarafından işletilen 52, şahıslar tarafından işletilen 43 yurt tespit edilmiştir. Ayrıca, 70 yurdun işletme sahiplerinin bilgisine ulaşılabilmiştir. Şahıs ve şirket tarafından işletilen yurtların barındırdığı kontenjan Ankara'daki toplam yurt stokunun %23,5'ini kapsamaktadır. Diğer bir deyişle şirket ve şahıslar tarafından işletilen özel yurtlar, kentteki toplam üniversite öğrenci sayısının %5,8'ine hizmet vermektedir.

Bu yurtların mekânsal dağılımına bakıldığında genel olarak kent merkezi çevresinde ve üniversite alanlarına yakın konumlarda kümelenmiş özel yurtların şirket ya da şahıslar tarafından işletildiği görülmektedir (bkz. Şekil 13). Bu çalışma kapsamında Tip-1 olarak tanımlanan bu yurtlar Cebeci-Sıhhiye-Maltepe-Beşevler-Gazi mahalleleri aksı ve çevresinde yoğunlaşmaktadır. Tip-1 yurtlarının en çok yoğunlaştığı bölge Emek-Bahçelievler mahalleleridir. Balgat semtinde de Tip-1 grubundaki yurtların ayrıca kümelenmiş bir alan mevcuttur. Tarihi kent merkezi Ulus'a bakıldığında, diğer merkezi yerleşim alanlarına ve üniversite çeperlerindeki mahallelere oranla daha az sayıda Tip-1 özel yurtlarının bulunduğu, bu yurtların ana ulaşım koridorlarına ve üniversitelere yakın konumlandığı görülmektedir. Kızılay kent merkezi yerleşim alanında da özel yurtların dağınık bir yer seçimi vardır. Üniversite kampüslerinin yer seçiminin yoğunlaştığı güneybatı gelişim koridorunda tekil ve dağınık konumlanan Tip-1 yurtları görülürken, kuzeybatı aksında yalnızca bir yurt gözlemlenmektedir. Ankara yerleşim merkezine en yakın konumda olan Gölbaşı ilçesinde birçok Tip-1 yurt sunumunun varlığı mevcutken; Nallıhan, Polatlı, Haymana, Beypazarı ve Çubuk ilçelerinde Tip-1 yurtlarının bulunmadığı ortaya çıkmıştır.

Şahıs ve şirketler tarafından işletilen yurtların aylık ücreti 600-3000 TL skalasında değişim göstermektedir. Ücretlendirmedeki bu geniş yelpaze yurtların sunduğu özellikler, yurt konumu

Şekil 13. Tip-1: Şahıs ya da şirket tarafından işletilen yurtların mekânsal dağılımı.

Şekil 14. Tip-2: Sivil toplum kuruluşları tarafından işletilen yurtların mekânsal dağılımı.

ve yurdun yapılması gibi özelliklere göre değişmektedir. Çalışma kapsamında yapılan araştırmalarda pazarlama politikası olarak çoğunlukla "aile sıcaklığında", "güvenli", "huzurlu", "konforlu" gibi ifadelerin ön plana çıkarıldığı, özellikle ücreti yüksek yurtlarda "lüks", "kalite", "otel konforu", "rezidans konforu" gibi ifadelerin benimsendiği gözlemlenmiştir. Bir diğer sunum politikasının ise toplumun bir kesiminin yaşadığı endişeyi temel aldığı tespit edilmiştir. Bu endişe doğrultusunda Tip-2 (vakıf/dernek/cemaat) yurtlarının yaygınlığı karşısında "birtakım dernek ve vakıflarla kesinlikle ilişkili olunmadığı" sıkça vurgulanmaktadır.

Özel yurt sunumunda Ankara'da özellikle göze çarpan iki farklı biçimin mekânsallıklarını tartışmak amacıyla iki örnek alan seçilmiştir: apartman tipi yurtlar (bkz. Şekil 6/Ö-5) ve rezidans tipi yurtlar (bkz. Şekil 6/Ö-6). Apartman tipi yurt yapılarının hâkim olduğu yerler Emek, Bahçelievler ile Balgat semtleridir. Yıllar içinde açığa çıkan yurt talebinin ticari girişimci tarafından keşfedilmesi sonucunda bu semtlerde konut olarak inşa edilmiş yapıların yurt binalarına dönüştürüldüğü gözlemlenmektedir. Bu doğrultuda özellikle Emek ve Bahçelievler mahallelerinde yurt binasına dönüşen konut yapılarıyla tanımlı sokaklar ortaya çıkmıştır. Diğer yandan aynı kentsel alanda imar planlarında parsel ölçüğünde verilen kullanım kararı değişiklikleriyle yoğun şekilde yeni yurt binaları inşa edilmektedir. Detaylı bilgi toplamak için yapılan birebir görüşmelerde, yeni yapılan yurt binalarında hizmet sunan işletmeciler tarafından binanın yurt olarak inşa edildiği bilgisi bir pazarlama stratejisi olarak özellikle vurgulanmaktadır. Apartmandan yurda dönüşüm ve parsel bazlı alan kullanım değişiklikleriyle yurt mekânlarının üretilmesi, barınma meselesinin tesadüfi ve rasgele şekilde kentsel alanda çözümlendiğinin bir göstergesidir.

Diğer göze çarpan rezidans tipi yurt binalarının örneklerine ise özellikle Ankara'da hızlı kentleşmenin sürdüğü ve yeni yapılaşma faaliyetlerinin yoğun olarak görüldüğü Söğütözü, Çayyolu gibi semtlerde rastlanmaktadır. Bu tür yurtlar özellikle çeşitli vakıf üniversiteleri ile ilişkilendirilerek (ulaşım servisi hizmeti sunumu, vakıf üniversitesi ile anlaşmalı olma, vakıf üniversitesine yakınlık vb. şekillerde) kentsel mekânda konumlanmıştır. Örneğin incelenen lüks yurt örneği "yeni nesil yaşam merkezi" olarak tanımlanmaktadır. Söğütözü'nde konumlanan yurt, yanında bulunan iki yapı ile benzer strüktürde inşa edilmiş olmakla birlikte, üç yapının da farklı işlevlerde kullanıldığı görülmektedir; yurdun yanındaki binalardan biri vakıf üniversitesi diğeri ise bir devlet dairesidir. Bu çelişki Türkiye'deki arz-talep dengesi gözlemlenmeden ve arazi kullanım ihtiyaç analizi yapılmadan inşaat sektörünü geliştirme odaklı üretilen yapıların çeşitli formülasyonlarla zaman içinde dönüştürülmesi sonucu ortaya çıkmaktadır.

Tip-2: Sivil Toplum Kuruluşları Tarafından İşletilen Yurtlar. Özel yurtlar kapsamında ikinci tip grup olarak belirlenen sivil toplum kuruluşları içinde dernek, vakıf ve meslek örgütü tüzel kişilikleri tarafından kurulan ve yönetilen yurtlar bulunmaktadır. Ankara'da, 21 tanesi dernekler, 40 tanesi vakıflar ve 1 tanesi TMMOB (Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği) tarafından yönetilen 62 yurt bulunmaktadır. Bunlardan vakıf yurtları 6140, dernek yurtları 2414, TMMOB yurdu 336 olmak üzere toplam 8890 öğrenciye hizmet verebilecek kapasiteye sahiptir. Ankara'da her 10 yurttan yaklaşık olarak biri vakıf, dernek ya da meslek

örgütü tarafından işletilmektedir. Bu yurtlar, kentteki toplam öğrenci sayısının %2,9'una hizmet veren bir kapasiteye sahiptir.

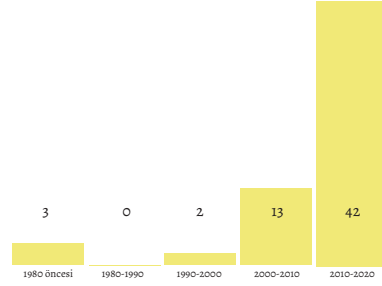
Sivil toplum kuruluşları tarafından işletilen yurtların mekânsal dağılımına bakıldığında genel olarak kent merkezi çevresinde ve üniversite alanlarına yakın konumlarda yer seçtiği görülmektedir (bkz. Şekil 14). Bu araştırma kapsamında Tip-2 olarak tanımlanan bu yurtların yoğunlaştığı Cebeci-Sıhhiye-Maltepe-Beşevler-Gazi mahalleleri çevresinde çoğunlukla vakıflar tarafından işletilen yurtlar yer seçmiştir. Kızılay kent merkezinde kümelenmiş dernek yurtları gözlemlenmektedir. Ulus tarihi kent merkezine bakıldığında, Atatürk Bulvarı çevresinde dernek yurtlarının sıralandığı, üniversite alanlarının yakın çevresinde vakıf yurtlarının dağınık olarak yer seçtiği gözlemlenmektedir. Kent merkezi dışında, Balgat semtinde de dernek ve vakıf yurtlarının kümelendiği görülmektedir. Üniversite alanlarına ve kent merkezlerine uzak olmasına rağmen Yenimahalle, Etimesgut ve Sincan ilçelerini kapsayan kuzeybatı koridorunda Tip-2 yurtlarına rastlanmaktadır. Üniversitelerin yoğunlaştığı güneybatı koridorunda 2 vakıf yurdu bulunmaktadır. Gölbaşı ilçesinde de Tip-2 yurt sunumları gözlemlenmektedir. Diğer çeper ilçelerden yalnızca Çubuk ilçesinde bir adet vakıf yurdu bulunmaktadır.

Araştırma kapsamında, aktif hizmet veren dernek ve vakıf yurtları incelenmiştir. Sivil toplum kuruluşları tarafından 2019-2020 döneminde etkin bir şekilde işletilen bu yurtların kuruluş yılları Şekil 15'te sunulan grafikte verilmiştir. 1980 yılından öncesinde kurulan yurtlar genellikle devlet hizmet altyapısını oluşturan sivil toplum kuruluşları ile Türkiye'de 1950'li yıllardan itibaren kırdan kente gerçekleşen yoğun göç ile kentte oluşan "hemşerilik" örgütlenmelerinin yansıması olarak başlayan hemşeri derneklerinin sunumlarıdır.¹⁸ 1990-2000 döneminde kurulan 2 yurt benzer kapsamda STK'ların yurt sunumlarına karşılık gelirken, 2000-2010 yılları arasında kurulmuş olan 13 yurt ve 2010-2020 yılları arasında kurulmuş olan 42 yurt yoğunlukla muhafazakâr yönelimleri olan, devlet desteği bulunan cemaat, cemiyet, tarikatlar tarafından işletilen dernek ve vakıflara ait yurtlardır.

Son dört yılda çıkarılan Kanun Hükmünde Kararnameler (KHK) doğrultusunda, direkt olarak kapanan yurt işletmeleri ile kapatılan kurum, kuruluş, dernek ve vakıflar tarafından işletildiği için dolaylı olarak kapanan yurtlar olduğu bilinmektedir. 23 Temmuz 2016 tarihli 667 sayılı KHK ile 109 adet yurdun kapatılması kararı verilmiştir. Aynı kararnamede kapatılmasına karar verilen kurum, kuruluş, dernek ve vakıfların işlettiği tüm yurtların sayısının 800'den fazla olduğu bilgisi TBMM tutanaklarına ve kamuoyuna yansımış, fakat bu yurtların hangileri olduğuna dair ayrıntılı bilgiye ulaşılamamıştır.¹⁹ Net isim listesine ulaşılabilen 667 sayılı KHK'da kapatılmasına karar verilen 109 yurttan 30'unun Ankara'da olduğu tespit edilmiştir. KHK'lar ile dernek ve vakıfların faaliyetine son verilmesi sebebiyle dolaylı olarak kapatılan bağlı yurtlarının bilgisine erişilemediği için haritaya eklenememiştir. 667 sayılı KHK ile kapatılan yurtların, Cebeci ve Balgat semtlerinde yoğunlaştığı, kent merkezi, üniversite çeperleri ve kuzeybatı koridorunda tekil olarak konumlandıkları görülmektedir.

18 Türkiye Yardım Sevenler Derneği (1946), Türk Silahlı Kuvvetleri Eğitim Vakfı (1950) ve Sivas Kültürel ve Sosyal Yardımlaşma Derneği (1972) yurtları.

19 10 Kasım 2016 tarihli Plan ve Bütçe Komisyonu görüşmelerinde Gençlik ve Spor Bakanı Akif Çağatay Kılıç 667 sayılı KHK'yla kapatılan Türkiye genelinde 800'ü aşkın yurda el konulduğunu belirtmiştir.

Şekil 15. Tip-2 özel yurtlarının kuruluş yılına göre on yıllık periyotlarda sayısal dağılımı.

10 Kasım 2016 tarihli Plan ve Bütçe Komisyonu toplantısında Gençlik ve Spor Bakanı Akif Çağatay Kılıç, el konulan yurtlar arasında vakıflara ait olanlar, Millî Emlak'a geçmiş olanlar ve KYK'nın devraldığı yurtlar olduğunu belirtmiştir. Aynı açıklamada KYK'nın devraldığı yurtlara sembolik bir örnek olarak Melek İpek Yurdu'nu vermiş ve yurda el konulduğunu belirterek KYK bünyesinde değerlendirileceğini ifade etmiştir. 667 sayılı KHK listesinde olmayan Melek İpek Yurdu'na işleten şirketin kapatılması ardından el konulduğu belirtilmiştir. Bugün bakıldığında 228 yatak kapasiteli bu yurt binasında mevcut durumda aktif hizmet veren herhangi bir yurt işletmesi bulunmamaktadır.

Vergi muafiyeti statüsüne sahip 287 vakıf ve kamu yararına çalışan statüsüne sahip 366 dernek arasında Ankara'da yurt hizmeti veren 13 sivil toplum örgütü tespit edilmiştir. Bu vakıf ve derneklerin ismi, imtiyaz verilme yılı, Ankara'daki yurt sayısı ve eriştiği öğrenci sayısı Tablo 3'te sunulmuştur. İmtiyaz sahibi bu vakıf ve dernekler tarafından işletilen 35 yurdun toplam 5608 yatak kapasitesine sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu yurtların sunduğu yatak kapasitesi Ankara'daki özel yurtların %32,5'ini kapsamaktadır. Tablo 3'te görüleceği üzere İlim Yayma Cemiyeti, Türkiye Diyanet Vakfı, Yeni Dünya Vakfı, TÜRGEV ve Muradiye Kültür Vakfı Ankara'daki yurt sunumlarında en etkin dernek ve vakıflar olarak ortaya çıkmaktadır. Yurtlarla yapılan görüşmelerde, indirimlerle devlet yurtları ve devlet üniversitesi yurtlarının ücret politikasına yakın bir ücretlendirme sağlandığının paylaşılması, aslında öğrencilerin tercih mekanizması içinde bunun yurtları öne çeken bir strateji olarak kullanıldığını ortaya çıkarmıştır.

Türkiye'de unutulmayan 2016 Aladağlar kız yurdu yangını ve 2008 Konya Balçılar yurdundaki LPG patlaması gibi faciaların yaşandığı yurtların bağlı olduğu Süleyman Efendi Cemaati'nin Ankara'da ortaöğretim yurtlarının yanı sıra yükseköğretim yurt sunumunda da aktif faaliyet gösterdiği araştırma kapsamında erişilen yurt bilgileri doğrultusunda tespit edilmiştir. Süleyman Efendi Cemaati, yurt sunumlarını ve örgütlenmesini "kurs ve okul talebelerine yardım" dernekleri adı altında çeşitli ilçe ve mahalle dernekleri üzerinden oluşturmaktadır. Bu dernekler imtiyaz sahibi dernekler statüsünde olmasa da, Ankara'daki etkinliğini gösterebilmek ve diğer STK'lar ile karşılaştırma yapabilmek amacıyla Tablo 3'te son satıra eklenmiştir. Bu cemaate bağlı 7 farklı yardım derneği üzerinden işletilen 7 yurttan toplam 417 yataklık kapasite bulunmaktadır. Ayrıca, bunların içinden 3 yurdun toplam 154 yükseköğretim öğrencisine ücretsiz yurt sunumu sağladığı tespit edilmiştir.

STK'ların 130 TL-2200 TL skalasında değişim gösteren ücretlendirme politikası

Kurum Adı	Türü	İmtiyaz Verilme Yılı	Ankara'daki Yurt Sayısı	Eriştiği Öğrenci Sayısı
İlim Yayma Cemiyeti (IYC)	Dernek	1974	7	1414
Türkiye Diyanet Vakfı (TDV)	Vakıf	1977	4	1585
Muradiye Kültür Vakfı	Vakıf	2004	5	344
Anadolu Gençlik Derneği (AGD)	Dernek	2011	1	150
Aziz Mahmud Hudayi Vakfı	Vakıf	2011	1	150
Türkiye Gençlik ve Eğitime Hizmet Vakfı (TÜRGEV)	Vakıf	2011	2	526
Ankara Hamiyet ve İrfan (AHİ) Vakfı	Vakıf	2012	1	150
Ensar Vakfı	Vakıf	2012	1	81
Yeni Dünya Vakfı	Vakıf	2015	7	638
İhlas Vakfı	Vakıf	2016	2	166
Türkiye Gençlik Vakfı (TÜGVA)	Vakıf	2016	2	316
Kadın ve Demokrasi Vakfı (KADEM)	Vakıf	2017	1	50
KALEM Vakfı	Vakıf	2018	1	38
TOPLAM			35	5608
Süleyman Efendi Cemiyeti			7	417
Ücretsiz Cemaat Yurtları (Süleyman Efendi Cemaati, İlim ve Kültürü Geliştirme Derneği, Süleymaniye Eğitim Derneği)			3	154

Tablo 3. Ankara'da yurt sunumu sağlayan vakıf ve dernekler.

bulunmaktadır. Bu aralık, STK'ların işletme politikası, yurt konumu, yurttaki ve çevresindeki sosyal donatılar, barınma standartları gibi özelliklere bağlı olarak değişmektedir. Vakıf yurtlarının ücretlendirmeleri 300 TL-2200 TL arasında değişirken, ücretsiz yurt sunumu dışındaki derneklerin ücretlendirme skalası 160 TL-1100 TL arasında değişmektedir. Ankara'da en ucuz barınma imkânı sunan yurtlar Süleyman Efendi Cemaati'ne bağlı derneklerin yurtlarıdır.

Özel Ostim Yükseköğretim Öğrenci Yurdu, Cinsiyet: Erkek, Tür: Dernek Yurdu, Yer: Ostim, Kuruluş Yılı: 2013, Kapasite: 60, Yurt Ücreti: Ücretsiz

Araştırma kapsamında yapılan görüşmelerde, vakıf ve derneklerin yurt sunumlarının, ücretlendirme politikalarından bağımsız olarak bağlı olduğu STK'nın yapılanmasına göre değişkenlik gösterdiği tespit edilmiştir. Manevi yanı daha ağır basan pazarlama cümlelerine örnek olarak “emin bir yurt ortamı”, “kardeşliğin sıcak ortamı”, “ırfan meclislerinde tanış kılan mekânlar”, “ahsen kıvamına erişmelerine vesile olma”, “iyi bir gelecek desteklerinizle gelecek”, “gönül sohbetleriyle doyuran mekânlar”, “ilim ve sanat faaliyetleri ile buluşturan yurt”, “gençlerimizin başarısını güven ve konforla desteklemek”, “güvenli bir aile ortamı” vb. verilebilir.

Ankara'da STK'ların sağladığı yurt sunum farklılıklarına, devlet yardımlarına ve etkinlik alanlarına örnek teşkil edebilecek üç örnek alan (bkz. Şekil 6/Ö-8, Ö-9, Ö-10) seçilmiştir.

Özel Türkiye Diyanet Vakfı Altındağ Öğrenci Yurdu, Cinsiyet: Kız, Tür: Vakıf Yurdu, Yer: Altındağ, Kuruluş Yılı: 2015, Kapasite: 600, Yurt Ücreti: 1075 TL

Birinci örnek alan şekil 16'da sunulan Süleyman Efendi Cemaati'ne bağlı olan OSTİM Yeni Cami Müştemilatı ile Kurs ve Okul Talebeleri Yardımlaşma Derneği'ne bağlı olarak işletilen Özel OSTİM Yükseköğretim Öğrenci Yurdu'dur. 5-8 kişilik koğuş tipi odaların

Şekil 16.
Örnek alan-8:
Organize Sanayi Bölgesi'nde ücretsiz dernek yurdu (Kaynak: Google Street View).

Şekil 17. Örnek alan-9: Tarihi kent merkezinde kamu arazileri ile tahsis edilen vakıf yurdu (Kaynak: Sol: <https://tdvyurt.com.tr/tdv-ankara-yuksekogretim-kiz-ogrenci-yurdu/>, Sağ: Ahmet Soyak Kişisel arşivi).

sunulduğu, ücretsiz hizmet veren bu yurt, kent yaşamından izole olan ve çevresinde hiçbir eğitim kurumunun bulunmadığı Ankara'nın en büyük Organize Sanayi Bölgesi olan OSTİM'in merkezinde konumlanmaktadır.

İkinci örnek alanı olarak Ankara'da toplamda en çok yatak kapasitesine sahip yurtları bulunan Türkiye Diyanet Vakfı'nın Özel TDV Altındağ Öğrenci Yurdu seçilmiştir. Ulus tarihi kent merkezinde Roma Hamamı'nın karşısında eski ASKİ (Ankara Büyükşehir Belediyesi Su ve Kanalizasyon İdaresi) arazisinde konumlanan bu yurt, kamu arazilerinin vakıflara tahsis örneklerinden biridir. Tahsisin ardından yurt binaları 2015 yılında Ulus'un tarihi, kültürel ve mekânsal özellikleriyle uyumsuz biçimde Şekil 17'de görüleceği gibi tarihi merkezin dokusuna aykırı şekilde inşa edilmiştir. Vergi muafiyeti statüsüne sahip vakfa ait bu yurdun aylık ücreti 1075 TL olarak belirlenmiş de beslenme ve barınma yardımı ile aylık 475 TL'ye barınma hizmeti sağlanmaktadır.

Son örnek alan olarak kent merkezinden, yerleşim alanlarından ve yükseköğretim kurumlarına uzakta yurt sunumu sağlayan Yeni Dünya Vakfı Şehit Ahmet Özsoy Yurdu seçilmiştir (Şekil 18). 2018'de kurulan yurt, Ankara'nın doğusunda, Mamak'ta, çevresinde yerleşim alanından kot farkları ve istimlak duvarı ile ayrılan izole bir alanda konumlanmaktadır. Vergi muafiyeti statüsüne sahip vakfa ait bu yurdun aylık ücreti 1075 TL olarak belirtilse de beslenme ve barınma yardımı ile aylık 475 TL'ye barınma hizmeti sağlanmaktadır.

Sonuç

Türkiye'de gençlerin yükseköğretim düzeyinde eğitime erişmesi kurumların (devlet ya da vakıf), öğrencilerin ve yakınlarının (aile) başat meselesi olmuştur. Bu doğrultuda demokratik bir toplumun aydın yurttaşının yetişmesinin, bilinçlenmesinin hedeflendiği, ama bu kapsamda kendi içinde birçok problemi ortaya çıkaran üniversitelerde, birbiriyle ilişkili şekilde ve eksiksiz olarak bulunması gereken nitelikli akademik, bilimsel, kültürel, sosyal ve insani gereklilikler giderek daha fazla arka plana itilmiştir. Bu kapsamda

Yeni Dünya Vakfı Şehit Ahmet Özsoy Yurdu, Cinsiyet: Erkek, Tür: Vakıf Yurdu, Yer: Mamak, Kuruluş Yılı: 2018, Kapasite: 60, Yurt Ücreti: 1075 TL

Şekil 18. Örnek alan-10: Merkezi faaliyetlere ve yerleşim alanına uzak vakıf yurdu (Kaynak: Google Earth arşivinden Mehmet Kelleci, Siyasallılar Vakfı).

yükseköğretim düzeyinde eğitim ile bir bütün olarak düşünülmesi gereken ancak ötelenen, görmezden gelinen veya “bir şekilde çözülen” bir mesele olarak “üniversitede barınma” sorunsalı açığa çıkmıştır.

Bugün Türkiye'de yükseköğretim seviyesinde eğitim gören 3.777.114 öğrencinin sadece %18'inin barınma ihtiyacı devlet tarafından karşılanabilmektedir. Devletin öğrencilere barınma hizmeti arzı sürekli bir düşüş gösterirken, eğitim alanları ile mekânsal ilişki,

fiyatlandırma politikası, sosyal-kültürel faaliyetler, kentsel alanla ilişki vb. konularda farklılaşan özel barınma hizmeti sunum biçimleri çeşitlenerek çoğalmıştır. Devletin eksikliğinde yeni bir pazar alanı olarak açığa çıkan ve sürekli büyüyen boşluk plansız ve denetimsiz biçimde, vakıf/dernek yurtları, özel yurtlar/pansiyonlar, rezidans/loft tipi yurtlar, cemaat/tarikat destekli evler, paylaşımlı kiralık evler şeklinde çeşitlenen biçimlerde sunum tipleri ile kendiliğinden dolmaktadır. Türkiye’de giderek derinleşen gelir adaletsizliği ile muhafazakârlaşma eğilimi barınmada hem mekânsal hem de toplumsal problem alanları yaratmaktadır.

Bu araştırma kapsamında, üniversitede barınma meselesi temelinde oluşan sorunlu yapılanma Ankara kenti özelinde mekânsal olarak analiz edilmiştir. Türkiye’de üniversite öğrencilerinin en yoğun olduğu illerden biri olan Ankara’da üniversite öğrencilerinin barınması konusunda nitelikli ve yeterli bir sunum bulunmamaktadır.

Bu çalışma sonucunda, bugün Ankara’da eğitim gören 303.253 öğrencinin yalnızca %24,6’sının barınma ihtiyacının yurtlar tarafından karşılanabildiği ortaya çıkmıştır. Ankara’da barınma hizmeti sunan 325 yurdun 30’u devlet yurdu ve yaklaşık olarak okuyan her 10 öğrenciden sadece 1’i devletin yurtlarından yararlanabilmektedir. Üniversite yurtları da benzer şekilde sınırlı sayıda öğrencisine hizmet verebilmektedir. Üniversite ya da devlet yurtlarında barınma ihtiyacını karşılayamayan öğrenciler zorunlu olarak yoğun bir biçimde özel yurtlara yönelmektedir. Ankara’da bulunan 227 adet özel yurdun yatak kapasitesi devlet yurtlarına yakın bir potansiyele sahiptir ve özel yurtlarda kalan her 3 öğrenciden 1’inin barınma hizmeti dernek ve vakıflar tarafından sunulmaktadır.

Ankara’da üniversitede barınma ihtiyacının nicelik olarak dahi bir planlama kapsamında olmadığı böylesi bir tablo içinde, ülkenin mekânsal, politik ve ekonomik gelişim stratejilerine “alet edilen” bir hizmet sunumu olduğu birçok örnek ile ortaya çıkmıştır. Rant odaklı kentleşme baskısı ile KYK’nın ana gündemlerinden birini oluşturan “yurt modernleştirme” politikası ve “sadece yüksek kapasiteli yurt temini” stratejisi hem Ankara’daki devlet yurtlarını dönüşüme zorlamakta hem de öğrencilerin ihtiyacı olan üniversiteye ve kent merkezlerine yakınlık gibi değerli mekânsallıkların gerçekleşmesini olanaksız kılmaktadır. Diğer yandan şahıs ve şirket yurtlarının da piyasa koşulları dahilinde yap-boz veya yık-yap düzeninde mekânsal gelişimi sürmektedir. Vakıf ve dernek yurtlarında ise hem mekânsal hem de toplumsal açıdan muhafazakârlaşma temelinde büyüyen daha derin bir kriz alanı mevcuttur.

“Üniversitede barınma” meselesi, Türkiye’nin giderek uzaklaştığı bilim yolunda gelişme idealinin mekânı olan üniversite olgusu içinde, sorunları giderek genişleyen ve özel çözüm bekleyen bir alandır. Ancak Türkiye’de ne üniversiteler özelinde bu nitelikte bir bilim odaklı olgusalılık ne de üniversitede barınma ihtiyacı özelinde çağdaş üniversite olgusuna yakışır bir mekânsallık ve temel sunum standartları (uygun ücret politikası, eğitime erişim, güvenlik, temel fiziki ve sosyal altyapı vb.) merkezi ya da yerel yönetimlerin gündeminde değildir. ■

Kaynakça

- Balaban, O. (2011). İnşaat neyin lokomotifini? *Birikim*, (270), 19-26.
- Direnen ODTÜ’lüler kazandı: Mahkeme KYK yurdu protokolünü iptal etti. (2020, 20 Mart). *Birgün*. <https://www.birgun.net/haber/direnen-odtu-luler-kazandi-mahkeme-kyk-yurdu-protokolunu-iptal-etti-292571>
- Eşidir, Y. (2017). Yüksek Öğretimde Barınma Politikalarının Değerlendirilmesi ve Türkiye için Öneriler. TC Kalkınma Bakanlığı.
- Gelir İdaresi Başkanlığı. (b.t.). Vergi Muafiyeti Tanınan Vakıfların Listesi. <http://www.gib.gov.tr/yarim-ve-kaynaklar/yararli-bilgiler/vergi-muafiyeti-taninan-vakiflarin-listesi>
- Kızılay üzerinden Ensar’a para aktaran Başkentgaz o yıl hiç vergi ödememiştir! (2020, 8 Şubat). *Birgün*. <https://www.birgun.net/haber/kizilay-uzerinden-ensar-a-para-aktaran-baskentgaz-o-yil-hic-vergi-odememis-287140>
- Kredi ve Yurtlar Kurumu (KYK) (b. t.), Yurtkur Stratejik Planı 2014-2018 <https://kygm.gsb.gov.tr/Public/Edit/Images/KYK/20142018StratejikPlan.pdf>
- Melek İpek Kız Öğrenci Yurdu binası. (2013). *Arxiv*. <http://www.arkiv.com.tr/proje/melek-ipek-kiz-ogrenci-yurdu/2765>
- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB). (2019). Milli Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim 2018-2019. Ankara.
- ODTÜ Kavaklık İnisyatifi. (2019). *Neden KYK istemiyoruz?* [Broşür]. https://www.emo.org.tr/ekler/b57e0c5d76e05_ek.pdf?tipi=15&turu=H&sube=14
- ODTÜ Yurtlar Müdürlüğü (b.t.). *Yurtların tarihçesi*. <http://yurtlar.metu.edu.tr/yurtlarin-tarihcesi>
- TBMM (2013, 5 Kasım). 24. Dönem Milletvekili Sezgin Tanrıkulu’nun Ankara Söğütözü’ndeki bir öğrenci yurdunun yıkılıp yerine AVM yapılacağı iddialarına ilişkin yazılı soru önermesine Çevre ve Şehircilik Bakanlığının 5 Kasım 2013 tarihli cevabı. <https://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-29984sgc.pdf>
- TBMM (2018, 26 Kasım). 27. Dönem Milletvekili Alpay Antmen’in vakıf ve cemaatlerle bağlantılı öğrenci yurtlarına ve Kredi ve Yurtlar Kurumuna ait yurtların standartlarına ilişkin yazılı soru önermesine Milli Eğitim Bakanlığının 26 Kasım 2018 tarihli cevabı. <https://www2.tbmm.gov.tr/d27/7/7-2605sgc.pdf>
- TBMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı (2016). 10 Kasım 2016 tarihli sekizinci toplantı. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Plan ve Bütçe Komisyonu Tutanak Dergisi*.
- T. C. İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü (b.t.). *Kamu yararına çalışan dernekler*. T. C. İçişleri Bakanlığı. <https://www.siviltoplum.gov.tr/kamu-yararına-calisan-dernekler>
- T. C. Sayıştay Başkanlığı (2019). *Gençlik ve Spor Bakanlığı 2018 yılı Sayıştay denetim raporu*. https://www.sayistay.gov.tr/tr/Upload/62643830/files/raporlar/kid/2018/Genel_B%C3%BCt%C3%A7e_Kapsam%C4%B1ndaki_%20Kamu_%C4%Bodareleri/GEN%C3%87L%C4%BOK%20VE%20SPOR%20BAKANLI%C4%99EI.pdf
- Tekeli, D. ve Sisa, S. (1976). Doğan Tekeli–Sami Sisa (1954-1974) *Projeler Uygulamalar*. Apa Ofset.
- Uçar, S. (2019, 31 Ağustos). Yurt boş, kasa dolu. *Sözcü*. <https://www.sozcu.com.tr/2019/egitim/yurt-bos-kasa-dolu-5309163/>
- Uludağ, A. (2017, 22 Ekim). Devlet yaptı tarikata verdi. *Cumhuriyet*. https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/egitim/850624/Devlet_yapti_tarikata_verdi.html
- Yalçıntaş A. ve Akkaya B. (2019). Türkiye’de akademik enflasyon: “Her ile bir üniversite politikası” sonrasında Türk yükseköğretim sistemi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 74(3), 789–810. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/691300>
- Yurtkur. (1998). *Yurtkurun tarihçesi*.
- Yükseköğretim Kurulu (YÖK) (2003). *Türk Yükseköğretiminin bugünkü durumu*. Ankara: Ankara Üniversitesi. <https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/Yayinlarimiz/Turk-yuksekogretiminin-bugunku-durumu-mart-2003.pdf>
- Yükseköğretim Kurulu (b.t.). *Yükseköğretim bilgi yönetim sistemi*. <https://istatistik.yok.gov.tr/>

Özet

Kıbrıs adasında 1950'lerden itibaren çözüme kavuşturulamamış bir çatışma hâli devam etmektedir. Bugün hâlâ Avrupa'nın son bölünmüş başkenti olan Lefkoşa'daki sınırla Kıbrıslı Rumlardan ayrılan Kıbrıslı Türkler arasında, geçmişte yaşanan etnik çatışmaların nedeni ve çözümüne dair sayısız hatırlama (geçmiş anlamlandırma) anlatısı vardır. Çünkü hatırlama, hafıza anlatısının maksatlı ve seçici geçirgen bir şekilde kurulduğu ve bunu yaparken de politikleştiği sosyal bir eylemdir. Örneğin, bireyler, politik görüşlerine, cinsiyetlerine, sınıfsal konumlanmalarına ve kuşaklarına göre aynı geçmişin farklı anlatılarını ortaya çıkarabilirler.

Bu makale, bütün hayatlarını Kuzey Kıbrıs'ta geçirmiş, benzeri aile yapıları ve sınıfsal konumlanmaları olan ailelerin farklı kuşaklarının, yaşanan etnik çatışma dönemini ve sonrasını bugünden geçmişe bakarak nasıl hatırlamayı tercih ettikleri ve Kıbrıs sorununun çözümü açısından nasıl bir gelecek hayal ettiklerini anlamaya çalışacaktır. Bunu yaparken, hatırlamanın geçmişle gelecek arasındaki sonu gelmez bir diyalog olduğu ve aynı aileye mensup farklı kuşakların hatırlama anlatılarını yaşanan olaylardan uzaklaştıkça geçmişte yaşanmış olayı referans noktası olarak değil de, gelecek hayallerini referans noktası olarak kurduklarını iddia edecektir.

Bu anlama çabasını daha görünür kılmak için de Kuzey Kıbrıs'ta yer alan dört hafıza mekânının tarihyazımında durdukları yere, yaşanan etnik çatışmalara dair verdikleri mesajlara ve bunun sonucu olarak temsil ettikleri ideolojiye dair farklı kuşakların ne düşündükleri üzerine odaklanacaktır. Bunun sonucu olarak da, kuşakların mekân algıları ve deneyimlerinin, Kıbrıs sorununun geçmişi ve geleceğine dair kurdukları hatırlama anlatılarıyla birebir örtüştüğü iddia edilecektir.

Anahtar kelimeler: Hafıza, hafızanın politikleşmesi, kuşaksal hatırlama, hafıza mekânları, Kıbrıslı Türkler, Kıbrıs sorunu.

Places of Memory in Northern Part of Cyprus: Generational Remembering and Sense of Place

Abstract

An unresolved state of conflict continues in Cyprus since the 1950s. Today, there are countless accounts of remembrance narratives about the cause and solution of the ethnic conflict among the Turkish and Greek Cypriots, separated by the border in Nicosia, the last divided capital in Europe. This is because remembering is a social act through which the memories become intentionally and selectively semi-permeable, thus, politicized in terms of one's political ideology, gender, class position, and generation.

This article attempts to understand how different generations of Turkish Cypriot families, who have spent their entire lives in Northern Cyprus and have similar family structures and class positions, intentionally remember the period of active ethnic conflict and its aftermath retrospectively, and what kind of future they dream of in terms of the solution of the Cyprus problem. In doing so, I argue that remembering is an endless dialogue between the past, present, and future. Namely, as different generations of the same family move away from the original events, they incline more to construct their future aspirations as reference points of their remembrance narratives.

Finally, it focuses on four places of memory in Northern Cyprus to see where they

Kuzey Kıbrıs Hafıza Mekânları: Kuşaksal Hatırlama ve Mekân Deneyimleri

Beyza Hatun Kızıltepe*

* Doktora öğrencisi, Koç Üniversitesi, bkiziltepe20@ku.edu.tr

stand in the historiography discussions, their messages about the ethnic conflict, and how different generations perceive these two. As a result, it argues that these generations' spatial perceptions and experiences overlap with the remembrance narratives they have constructed in-between past experiences, present life conditions, and future aspirations.

Keywords: Memory, politicization of memory, generational remembering, places of memory, Turkish Cypriots, Cyprus conflict.

Şekil 1. Kıbrıs.

Tarihyazımı ve Hatırlama (Geçmiş Anlamlandırma) Üzerine Birkaç Not

Geçmiş üzerine fikir üretme pratiği yalnızca entelektüel bir faaliyet olarak yazılı ve düşünsel mekâna sıkışıp kalmamıştır. Bir başka deyişle, tarihyazımı sadece düşünsel bir eylem değil, aynı zamanda toplumsal ve siyasal sonuçları da olan bir pratiktir. Özellikle ulus devletlerin kurulmasıyla birlikte devletler politik, hukuki, coğrafi, kültürel, sosyal ve ekonomik meşruiyetlerini “düşman” sayılabilecek herhangi bir grubun resmi tarihyazımıyla homojenleştirilmesi üzerine kurmuşlardır. Bu noktada dikkat edilmesi gereken, tarihyazımını kendi varoluşunun meşruiyetinin yegâne sağlayıcısı olarak görme hâlinin sadece ulus devletlerin bir özelliği olmadığını farkında olmaktır. Özellikle tarihinde etnik çatışmalar yaşamış ülkelere bakıldığında, meşruiyetini ve/veya mağduriyetini tarihyazımı üzerinden kurmak sadece ulus devletlerin alışık olduğu bir pratik değil, aynı zamanda azınlık gruplarının da pratiği olabilmektedir. Ancak azınlık grupları veya devlet mekanizmasının dışında olduklarını iddia eden gruplar, örneğin ulus devletin resmi tarih anlatısını eleştiren vatandaşlar, “hakikat” iddialarını ulus devletlerin tarihyazımı söylemlerini takip ederek değil, hafıza siyasetiyle yaptıklarını söylerler.

Hafıza kavramı da tam bu noktada tarihyazımı tartışmalarının içerisine 1960'lı yıllardaki özellikle II. Dünya Savaşı sırasında yaşananların dünya üzerindeki yıkıcı etkilerinin de ivmelendirmesiyle çatışma yaşanmış toplumlara, coğrafyalara veya dönemlere odaklanarak girmiştir. Çünkü geçmiş üzerine düşünme ve bunun sonucu olarak bugünden geçmişe yönelerek onu anlamlandırma, geçmiş ile ilgili olumlu veya olumsuz bir derdi olan toplulukların “ihtiyacı” olmaya başlamıştır.

Hafızanın, tarihyazımı tartışmalarına yeni ve eleştirel bir perspektif olarak girmesi konusunda Foucault (1974), hafıza grupların varoluş mücadelelerinde önemli bir faktör olduğu için eğer insanların hafızası kontrol edilirse aynı zamanda dinamizmi de kontrol edilir; ayrıca grup deneyimleri ve önceki mücadeleler hakkındaki bilgileri de kontrol edilebilir (s. 24) demiştir. Başka bir deyişle, gruplar hatırlama güçlerini veya hafızalarını kaybederlerse tarihyazımına dair hegemonik mücadele alanında kendi hatırlama anlatıları dahilinde “hamle yapan” aktörlerden biri olamazlar. Bu nedenle, hafıza, amaca yönelik seçici geçirgen bir sosyal eylem olarak toplumsal olanın içerisinde bireysel anlam yaratma süzgecinden geçirilerek oluşturulur ve bu nedenle de politik bir eylemdir. Bu politik eylemin kurulduğu zemin de geçmişte ne olduğu ile ne olduğu iddiasının kurulduğu hatırlama anlatısı arasındır (Trouillot, 1995).

Bu noktada, sosyal tarihçi Peter Burke (1997), “geçmiş hatırlamak ya da onun hakkında yazmak bir dönem iddia edildiği gibi “masum” eylemler olarak görülemez. Artık ne hatıralar ne de tarihler –burada kastedilen tarihyazımıdır– objektiftir. İki durumda da, bilinçli ya da bilinçsiz seçim yaptığımızın, yorumladığımızın ve tahrip ettiğimiz farkına varmayı öğreniyoruz. İki durumda da bu seçim, yorumlama ve tahrip etme ve toplumsallığa şartlanmıştır. Tarihyazımı ve hatıralar sadece bireylerin işi değildir” (s. 44, 46) der.

En kaba anlamıyla tarihyazımının ve hatırlamanın sürekli devam eden bir yeniden inşa etme hâli olduğu düşünülürse, kimin hangi tarihsel olgu üzerine çalışmak istediği, hangi tarihsel olguların bahse değer görüldüğü veya görülmediğine karar verme ve bu karar verme süreci sonucunda hafızaya dair anlatının yaratılması

politiktedir.¹ Bununla birlikte, geçmişin nasıl hatırlandığının, zamansal ve mekânsal tecrübelerin sonucu olarak ortaya çıktığı, bu hatırlama süreciyle eşzamanlı olarak hafıza mekânlarıyla kurulan ilişkilerin de hatırlama anlatılarına paralel olarak şekillendiği iddia edilecektir. Çünkü hafıza mekânları, toplumsal anlamın (yeniden) inşasına hizmet eden yerlerdir (Canefe, 2007, s.315, 321). “Bu nedenle bu mekânları ve yerleri, hatırlama sürecini, geçmişte olanlara dair hissiyata dayanarak oluştururken araç olarak kullandığı mahaller olarak değerlendirmek gerekir” (s.321).

Kuşaksal Hatırlama

Mannheim'a göre (1972) bir neslin üyeleri, her şeyden önce, kolektif sürecin aynı evresine maruz kaldıkları sürece benzer şekilde konumlanmışlardır. Bununla birlikte, Mannheim'a göre kuşakların neye göre konumlandırılacağı ve sınırlarının çizileceği ise ilk gençlik yıllarından erişkinlik yıllarına olan sürede içine doğdukları toplumsallığa göre karar verilir. Ancak bu tanım, kuşak olgusunun yalnızca mekanik bir ölçütüdür. Bir başka deyişle, insanların aynı zamanda doğmaları veya gençliklerinin, yetişkinliklerinin ve yaşlılıklarının çakışması, kendi içinde kuşaksal konumlanmaların benzerliğini içermez; benzer bir konumlandırma yaratan durum, aynı tarihsel olayları benzer şekillerde hatırlayacak bir konumda olmalarıdır. Bu noktada, kuşaksal hatırlama kavramı devreye girer.

Misztal (2003), kuşakların hatırlamanın ürünü olduğunu iddia eder, çünkü hatırlama ve anlatısı, diğer insanlarla ilişki içerisinde olan sosyal bir eylemdir (s. 88). Benzeri bir perspektiften Palmberger (2016), kuşak ve kuşaksal hatırlamayı oluşturan temelin sadece bir olayı aynı dönemde tecrübe etmiş olmanın değil, bu olaya dair bireylerin belirli söylemsel taktikleri izleyerek retrospektif bir şekilde oluşturdukları hatırlama anlatılarının benzerliği de olduğunu söyler (s. 9). Ve bu sosyal süreç içerisinde hatırlamanın seçici geçirgen özelliğinin görünür hâle gelmesi, onu aynı zamanda politik bir eylem hâline de getirir (Misztal, 2003, s. 88). Bir başka deyişle, kuşaklar arasındaki hatırlama anlatıları arasındaki benzerlikler ve farklılıkların olduğu noktalar hafızanın seçici geçirgenliğinin ve politikleşmesinin somut olarak görülebildiği yerlerdir (Verovsek, 2016, s. 538). Çünkü hatırlanan olaydan veya dönemden uzaklaştıkça, hem o dönemi birebir olarak tecrübelemiş kişilerin hatırlama anlatıları hem de sonrasında doğan kuşakların *post*-hatırlama anlatıları zaman içerisinde değişmeye meyillidir (s. 538). Kimisi resmi tarih anlatısını takip ederek, kimisi bu anlatıyı tamamen eleştirerek, kimisi de bu iki durumun arasında kalıp müzakere ederek hatırlama anlatısını kurmaya meyillidir (s. 539).

Bu nedenle bu çalışmada kuşak kavramından anlaşılan, Mannheimcı kuşak anlayışından yola çıkarak sadece belirli tarihsel dönemlerde doğmuş insanlar topluluğu demek değildir. Bunun yerine, hem aynı tarihsel döneme doğmuş, belli başlı önemli sayılabilecek tarihsel olaylar sırasında çocukluklarını ve gençlik dönemlerini yaşamış insanlar olmak hem de bugünkü sosyal pozisyonlarından bakarak geçmişi benzeri anlatılarla hatırlıyor olmak demektir. Bu nedenle bir grup insanın aynı kuşağa mensup olarak görülmesinin nedeni, o insanların yalnızca aynı tarihsel dönemleri ve olayları tecrübe etmiş olmaları değil, aynı zamanda bu olayları benzeri perspektiflerden günümüzden geçmişe bakarak yeniden anlamlandırılmalarıdır.

Şekil 2.
Barbarlık
Müzesi.

1950'lerden Günümüze Kıbrıs Adasının Kısa Çatışma Tarihine ve Kuzey Kıbrıs'ta Yer Alan Hafıza Mekânlarının Üretim Sürecine Kısa Bakış

1950'lerin başında nüfusun neredeyse %80'ini Kıbrıslı Rumlar, %17'sini Kıbrıslı Türkler ve %3'lük bir kısmını da diğer etnik ve dini gruplar oluşturuyordu. Böylesi bir demografik yapı içinde Yorgos Grivas (1898-1974) önderliğinde kurulan Kıbrıslıların Milli Mücadele Örgütü (EOKA), 1955 yılında İngilizlere ve adadaki sömürgecilik uygulamalarına karşı savaşıma ve görünür olmaya başlamıştı. Amaçları, Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleşmesi ve İngiliz sömürgeciliğinden kurtulmaktır. 1958'e kadar İngilizlere yönelen ve Kıbrıslı Rumlar arasında olan bu şiddet dalgası 1958'ten sonra Kıbrıslı Türklerle yönelmeye başladı. Bu süreçte EOKA tarafından pek çok Kıbrıslı Rumun yanında Kıbrıslı Türk de öldürüldü. 1958 yılına gelindiğinde ise Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT) Rauf Denктаş önderliğinde kuruldu. Bu noktadan sonra adada hâkim olan şiddet dalgası belirgin bir şekilde etnik şiddet olarak kurulmaya başladı. Bir başka deyişle, “Modernleşme sürecinde iki toplum arasında ortaya çıkan eşitsizlik, bir zamanlar ‘hâkim millet’ olan Kıbrıslı Türklerin Kıbrıs Rum toplumu karşısında güçsüz bir

toplum görüntüsü çizmesi, etnik gruplar arası ilişkilerde ‘üstün’ ve ‘zayıf’ tarafların ortaya çıkması ve en önemlisi, etnik gruplar arasında baş gösteren amaç uyumsuzluğu ve egemenlik kavgası etnik şiddeti tetikleyen en temel unsurlar oldu” (Kızılyürek, 2016, s. xvii). Bununla birlikte EOKA nasıl Yunanistan ile birleşmeyi (*Enosis*) savunuyorsa, TMT de ayrılığı, yani *Taksim*'i savunuyordu. Kıbrıs Rum toplumu demografik yapının da desteğiyle çoğunluk ve asıl unsur olduğunu iddia ederek İngiliz sömürgeciliğine karşı tek başına adanın geleceğiyle ilgili söz söylemeye ve Yunanistan ile birleşmeye, Türk toplumu ise azınlık yerine konulmayı reddedip karşı seferberlikle birlikte adanın bölünmesi fikrine dört elle sarıldı (s. xvi).

1963 ve sonrası adadaki şiddet dalgalarının en tehlikeli hâle geldiği dönemdi. 1963'ü etnik çatışmalar açısından milat hâline getiren olay, Aralık 1963'te Binbaşı Nihat İlhan'ın ailesi, eşi ve üç çocuğunun, Kıbrıslı Rum çeteler tarafından öldürüldüğü, Kıbrıslı Türk toplumu arasında Kanlı Noel veya Banyo Katliamı olarak bilinen olaydı. Olayın gerçekleştiği ev, 1966 yılında müze hâline getirildi. Müze, ilkokul ve ortaokuldaki Kıbrıslı Türk öğrencilerin okul gezisiyle ziyaret ettikleri hafıza mekânlarının başında gelmektedir. Müzenin isminden ve içerisine girildiğinde Kıbrıs sorununa dair verdiği mesajlardan, tarihyazımına dair durduğu yer açık bir şekilde anlaşılabilir. Kıbrıs Rumlarının yaşanan tüm şiddet dalgalarının sorumlusu oldukları, Kıbrıs Türklerinin hiçbir şeyden haberi yokken onlara karşı şiddet uygulamaya başladıkları ve tüm bu olanlar karşısında Türklerin, Rumların barbarlığının kurbanı oldukları vurgulanmaktadır. Temsil edilen bu ideolojide, Kıbrıslı Rumlar arasında yaygınlaşan milliyetçilik akımına karşılık olarak, etnik kimliğe, yani Türklüğe ve bu etnik kimliğin referans noktası olarak Türkiye'ye bağlılık net bir şekilde görülebilir. Müzenin, etnik çatışmalara dair yukarıda verdiği mesajlar, duvarlarda hem 1963 öncesi hem de sonrasında Kıbrıs'ın Türklerinin “yaşamak zorunda bırakıldıkları” şiddetin fotoğraflarıyla temsil edilmiştir.

Hafıza mekânları kavramı tarihçi Pierre Nora'nın hafıza çalışmaları literatürüne

¹ İdeoloji, tarih yazımı ve hafıza kavramları üzerine yazılan detaylı araştırmalar için bkz. Le Goff ve Nora (1985); Hutton (1988); Zerubavel (1996); Molden (2016).

kazandırdığı bir kavramdır ve bu kavramı nasıl ortaya çıkardığını şu şekilde açıklar; “Ulusal hafızamızın hızla kaybolup gittiğini gördüm ve hafıza mekânlarının sayımına giriştim; hafıza özellikle bu mekânlar içinde ortaya çıkar ve insanların iradesine ya da yüzyıllara bağlı olarak en çarpıcı simgeler de buralarda görülür: Bayramlar, amblemler, anıtlar ve anma törenleri, ayrıca övgü söylevleri, sözlükler ve müzeler” (2006, s.9). Nora şunu da iddia eder ki, eğer hafıza mekânlarını gerçekten zamanı durdurmak, toplumsal hafıza kaybını engellemek, uluslar için önemli sayılacak nesnelere ve tarihi olayların durumunu tanımlamak veya somut olmayanları somutlaştırmak, geçmişte yaşanmış insan hakları ihlallerine karşı nasıl bir politika üretileceğine yön vermek için üretirsek o zaman hafıza mekânlarının yaşayan yerler olduğu açıktır (s.32).

Bu basit ama bir o kadar da hafıza mekânlarının temel kuruluş ve işleyiş amacının ne olduğunu açıklayan cümleler, okura iki temel unsuru açıklar. Birincisi, hafızanın somut ve fiziksel alana eklemeli olduğu, bir başka deyişle mekânsal olarak kurulduğu; ikincisi, hafıza mekânlarının, hafızanın kristalize olduğu, saklandığı ve yeniden üretildiği yerler olduğudur. Bu nedenle de hafıza mekânları yaşayan yapılar çünkü grupların mekânlara atfettilerini anlamlar sürekli olarak değişir. Örneğin bir grubun yere göge sığdıramadığı bir hafıza mekânı, bu mekânın temsil ettiği ideoloji ve hikâyesi, başka bir grup tarafından yerle bir edilmesi, sessizleştirilmesi veya görmezden gelinmesi gereken bir şey olarak değerlendirilebilir.

1974'te Türkiye, Kıbrıslı Rum toplumunun çoğunluğu ve resmi tarih anlatısı tarafından işgal; Kıbrıslı Türk toplumunun çoğunluğu ve resmi tarih anlatısı tarafından ise Mutlu Barış Askeri Operasyonu olarak adlandırılan askeri çıkartmayı gerçekleştirdi; Yeşil Hat olarak adlandırılan sınırla Kıbrıs'ın bugünkü “paylaşımı” yapıldı.

Askeri çıkartmadan iki yıl sonra, yine çıkartmanın yıldönümünde, Karaoğlanoğlu Şehitliği kuruldu. Şehitlik adını 1974'te hayatını kaybeden 7. Piyade Alayı Komutanı Halil İbrahim Karaoğlanoğlu'ndan aldı. Şehitliğin resmi sitesinde de yazdığı üzere, askeri çıkartmada hayatını kaybeden subay, astsubay, erbaş ve erlerin anısına inşa edildi.

Sol tarafınızda bulunan heykel grubu Kıbrıs'ı, sağ tarafınızda bulunan heykel grubu Türkiye'yi temsil etmektedir. Bir yanda yılların özgürlük mücadelesini vermiş yorgun ve gururlu Kıbrıs mücahitleri, diğer yanda kardeşlerinin yardımına koşan kahraman Türk askerleri... Heykelin Türkiye'yi temsil eden tarafında bulunan Mehmetçik ve arkasındaki Türk Bayrağı figürü ise hareketin bizzat Türkiye tarafından gerçekleştirildiğini göstermektedir.

Bu sözler, şehitlik ziyaretçilerini karşılayan askerin oldukça nizamlı bir şekilde yazılmış bir metne ve bu metni destekler nitelikte olan teatral hareketler ve vücut diliyle yaklaşık dört dakika kadar süren sunumuna aittir.² Sözlerin temsil ettiği ideolojinin, Türkiye'nin adadaki konumuna ve bunun sonucu olarak Karaoğlanoğlu Şehitliği'nin Kıbrıs sorununa dair yazılan tarihte nerede durduğuna dair ipucu verir niteliktedir. Bu ideoloji ve tarih anlatısına göre, yıllardır Kıbrıslı Rumların zulmüne maruz kalan Kıbrıs'ın Türklerinin imdadına Türkiye yetişmiştir ve kurtarıcı Türkiye'nin politikalarıyla ve askerleriyle adada olması meşru ve kutlanılması gereken bir durumdur.

Şekil 3.
Karaoğlanoğlu
Şehitliği.

1974'ten 1983 yılına kadar geçen zamanda, “45.000 Kıbrıslı Türk, adanın güneyinden kuzeyine, 165.000 Kıbrıslı Rum, adanın kuzeyinden güneyine” (Bryant ve Papadakis, 2012, s. 5) zorunlu olarak göç etmiştir. 1983 yılında, aradan geçen dokuz yıla rağmen Kıbrıslı Türkler ve Rumlar arasında bir arada yaşam konusunda ortak bir çözüme varılamamışken *de facto* bağımsız devlet Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) kuruldu.

1982 yılında Güvenlik Kuvvetleri Komutanlığı kontrolündeki Mücahitler Sitesi askeri bölgesinin içerisinde ve Lefkoşa'nın merkezinde Milli Mücadele Müzesi kuruldu.³ Müze, Kıbrıs'ın Türklerinin adadaki mücadele tarihini üç kısma ayırarak (1878-1955, 1955-1974, 1974-bugün) anlatır ve yine Karaoğlanoğlu Şehitliği'nin yaptığı gibi Kıbrıs'ta yaşayan Türklerin Türkiye ile bağıni özellikle etnik köken üzerinden vurgular. Başka bir deyişle, Kıbrıs'ta yaşayan ve Türkçe konuşan topluluk, Kıbrıslı Türkler yerine Kıbrıs'ın Türkleri olarak adlandırılmaya devam etmektedir. Bununla birlikte, Barbarlık

Müzesi'nde olduğu gibi Kıbrıs'ın Türklerinin çektiği zulümlerden ve onlara yaşatılanlardan bahsedilir, ancak bunu yaparken en sonunda Kıbrıs'ın Türklerinin birer kahraman olarak Türkiye'nin yardımıyla 1974'ten itibaren kendi tarihlerini yazmaya başladıkları söylenir. Yani yılların özgürlük mücadelesini veren ve kurbanlaştırılan Kıbrıs'ın Türkleri, 1974'teki zaferden itibaren sonunda kendi tarihlerini yazmaya başlayan ve bu tarihin meşrulaştırmasını 1983'te kurulan KKTC ile yapan kahramanlara dönüşmüşlerdir. Müzenin temsil ettiği ideoloji ve Kıbrıs tarihine dair verdiği mesaj aynı zamanda, adada yaşayan diğer etnik grup olan Kıbrıslı Rumları, “bir grup yaşayan insan olarak değil, bir tür canavarca ‘varlık’ (bu tür ağza alınmayan eylemlerde bulunabilen) veya acımasız bir katilin kaba bir karikatürü olarak resmeder” (Papadakis, 1994, s. 412).

23 Nisan 2003'te Ledra Palas sınır kapısı kullanıma açılmış ve bu araştırmanın katılımcılarının çok büyük bir kısmının da belirttiği üzere kimi Kıbrıslı Türkün hayatında ilk kez sivil bir Kıbrıslı Rum ile karşılaşması bu tarihte gerçekleşmiştir. 2004 yılında, dönemin Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan'ın hazırlanmasına öncülük ettiği

3 Milli Mücadele Müzesi'nin resmi internet sitesi için bkz. <https://www.lefkosabelediyesi.org/muzeler/milli-mucadele-muzesi/>

4 Annan Planı, Kıbrıslı Rum ve Türklere iki toplumlu, iki kesimli, ancak tek devlet bünyesinde yaşama önerisi sunan ve federal çözüme en yakın görülen plandı. Planın tamamına ulaşmak için bkz. http://www.hri.org/docs/annan/Annan_Plan_Text.html

5 Referandumun sonuçlarına dair dönemin gazetelerinde çıkan detaylı haberler için bkz. <https://www.dw.com/tr/yeniden-birle%C5%9Fme-olmuyor/a-2526696>, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/rumlar-hayir-turkler-evet-dedi-38597068>, <https://m.bianet.org/bianet/siyaset/33105-referandum-uzun-bir-yolun-sonu>

2 Şehitliğin resmi internet sitesi ve ziyaretçileri karşılayan askerin teatral sunumunda kullandığı metnin tamamı için bkz. <http://www.mucahit.net/Tarih/Karaoğlanoğlu.aspx>

Annan Planı⁴ için halk oylaması yapılmış ve Kıbrıslı Türklerin neredeyse %78'i bu plana evet derken Kıbrıslı Rumların ise %75'i hayır demiştir.⁵

2011 yılında, bugün sadece diplomatların arabayla, sivillerin ise yaya olarak geçiş yapabildiği Lefkoşa merkezdeki Ledra Palas sınır kapısını –ki bu sınır kapısı 2003'te açılan ilk sınır kapısıdır– kimlik kontrolüyle geçince yer alan iki sınır kontrol bölgesi arasında kalan Birleşmiş Milletler Tampon Bölgesi'nde Dayanışma Evi (*Home for Cooperation*) kurulmuştur. Burası, Tarihsel Diyalog ve Araştırma Merkezi tarafından, çokkültürlü, uluslu ve dilli etkinliklerin (çalıştay, konferans, film gösterimi vb.) yapılabilmesi ve bu ara/özü bölgeyi Kıbrıs'taki tüm toplumların karşılaşma alanı hâline getirmek amacıyla kurulan bir toplum merkezidir.⁶

Dayanışma Evi, bu makalede bahsi geçen diğer üç hafıza mekânına göre, sahip olduğu politik ve ideolojik iddiası nedeniyle resmi tarih ve ulusal anlatıların dışında kalmış bir mekândır. Bir başka deyişle, Kıbrıs'ta yaşanmış etnik çatışmaları ulus devlet perspektifiyle tek yönlü ve gruplar arasında suçlu - suçsuz ve mağdur - zulmeden gibi düşman yaratma üzerine kurulu ikilikler kurma mantığıyla anlatan diğer mekânlara kıyasla “gerçekliği değiştirmek” veya “kışkırtmak”, “alışıl gelmemiş olanı görünür kılmak” amacıyla kurulmuş bir hafıza mekânıdır.

Bugün, Kıbrıslı Türkler adanın kuzeyinde, Kıbrıslı Rumlar ise güneyinde ayrı bir şekilde yaşamaktadır.⁷ Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti sadece Türkiye tarafından tanınmakta, Kıbrıs Cumhuriyeti ise 2004 yılından beri Avrupa Birliği üyesidir.⁸

Şekil 4.
Dayanışma Evi.

6 Dayanışma Evi'nin tarihine dair ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.home4cooperation.info/tr/history-of-the-h4c>

7 Bu durumu istisna olan tek yer Larnaka bölgesinde bulunan Pile köyüdür. Annan Planı tartışmaları sırasında köylülerle yapılan bir röportaj için bkz. <https://m.bianet.org/bianet/siyaset/14614-pile-koyluleri-bmnnin-kibris-planini-anlattı> Kıbrıs sorunu, Annan Planı ve Pile köyü üzerine yazılmış çalışmalar için bkz. Papadakis (1996); Papadakis (2000).

8 Kıbrıs adasında yaşanan etnik çatışmaların tarihine dair detaylı araştırmalar için bkz. Kızılyürek (2002); Bryant (2004); Mütercimler (2004); Lindsay (2011).

Metodoloji ve Örneklem Özellikleri

Araştırmanın örneklem özelliği, Kıbrıs adasında Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumlar arasında çıkan etnik çatışma tarihinde dönüm noktaları olarak sayılabilecek üç ayrı zaman dilimi ve Kıbrıs doğumlu olmak kriterleri referans alınarak belirlenmiştir. İlk zaman dilimi etnik çatışmaların başladığı 1950'lerin sonları ile 1974'te Türkiye'nin gerçekleştirdiği askeri müdahale arasında geçen süre, ikinci zaman dilimi 1974'ten Annan Planı referandumunun yapıldığı 2004'e kadar geçen süre, üçüncü zaman dilimi ise 2004'ten günümüze karar gelen süre olarak belirlenmiştir. Bu iki temel kıstasın sonucu olarak da gençlik yıllarını (18-35 yaş arası) bu dönemlerden birinde geçirmiş ve aynı ailelere mensup üç ayrı kuşak sınıflandırmasına gidilmiştir.⁹

Bununla birlikte Kıbrıs'ın kuzeyinde olan hafıza mekânlarının seçim kriterlerindeki temel unsur, hafıza mekânının tarihyazımında durduğu yer ve ideolojisi, yani yaşanan etnik çatışmalara dair verdikleri mesajlar olmuştur. Bunun sonucunda da ulus devlet tarihyazımına birebir benzeme ve eleştirel bir noktadan bakma şeklinde bir sınıflandırmaya gidilmiştir.

Kısaca, aynı ailelerin üç farklı kuşağına mensup otuz kişi ile yarı yapılandırılmış form eşliğinde bir ile bir buçuk saat arasında süren derinlemesine görüşmeler, Kasım 2019'da on beş günlük bir saha çalışması kapsamında gerçekleştirilmiştir. Özellikle ilk kuşakla yapılan görüşmelerde yaşamöyküsü –life history– metodu kullanılmış; bu kişilere ulaşmaya çalışırken kartopu örneklem metodundan faydalanılarak, metodu kullanmaya bu üç kuşağın en genç olanına, yani üçüncü kuşağa ulaşılarak başlanmıştır.

Araştırmanın katılımcısı olan otuz kişiye yarı yapılandırılmış mülakat formu üzerinden yedi temel konu başlığıyla ilgili sorular sorulmuştur. Bu başlıklar: giriş-tanışma soruları, (kendine veya ailesine ait) 1960'tan itibaren adada yaşanan etnik çatışmalara dair hatıralar, geçmiş, şimdi, gelecek ve tarih algısı, hatırlama / geçmiş anlamlandırma, Kıbrıs sorununun nedenlerine dair düşünceler, geçmişle yüzleşme - geleceğe yönelme, ve mekân algısı ve tecrübeleridir.

Bu makalede, diğer dört başlıkta verilen cevapların, mekân algısı ve tecrübeleri sorularına verilen cevaplarla ilişkisi üzerinde durulacağı için bu bölümdeki soruların içeriği üzerinde kısaca durmak gerekir. Katılımcılara mekân algılarına ve tecrübelerine dair şu sorular sorulmuştur:

- X'i ziyaret ettiğiniz ilk zamanı hatırlıyor musunuz? Ne hissetmişiniz? Nelerden etkilenmişiniz? Nelerden hoşlanmışınız, neler hoşunuza gitmemiştir?
- X'i kaç kez ziyaret ettiniz? Birden fazla ise, neden?
- Size göre X nasıl bir yerdir? X dendiğinde aklınıza gelen sıfatlar ve duygular nelerdir? Bunları açıklayabilir misiniz?
- X mekânında anlatılanlarla ilgili neler düşünüyorsunuz?
- İlk ziyaretinizden bugüne kadar mekânda değişen şeyler olduğunu düşünüyor musunuz?

9 Bu noktada, araştırmaya başlanmadan önce yapılan kuşaksal sınıflandırma Mannheim'in daha önceden bahsedilen mekanik anlamdaki sınıflandırmasını takip etse de, araştırmanın sonucunda bu sınıflandırmanın, katılımcıların kuşaksal konumlanmaları ve hatırlamalarıyla da uyduğu sonucuna varılmıştır.

— X'i ziyaret etmesini başka insanlara da tavsiye eder misiniz? Evet ise, neden? Hayır ise, neden?

— X mekânına karşı olumlu düşünceleri olduğunu bildiğiniz biri olsa, bu olumlu düşünceler karşısında bir şey söylemek ister miydiniz? Evet ise, neden? Hayır ise, neden?

— X mekânına karşı olumsuz düşünceleri olduğunu bildiğiniz biri olsa, bu olumsuz düşünceler karşısında bir şey söylemek ister miydiniz? Evet ise, neden? Hayır ise, neden?

Kuzey Kıbrıslı Türk Ailelerin Hatırlama Anlatılarına ve Hafıza Mekânları Deneyimlerine Bakış: Ulus İçin, Arafta Kalarak ve Gelecek İçin Hatırlama

68 yaşında ve 1963'ten önceki hayatını Kıbrıslı Rumlar ve Türklerin evlerinin kümelenmiş şekilde bir arada olduğu, ancak karma olarak adlandırılmayacak bir köyde geçiren Emine, Karaoğlanoğlu Şehitliği'ni ilk ziyaret ettiğinde neler hissettiğine, mekânı hiç görmemiş birine nasıl tasvir edeceğine ve başkalarına burayı ziyaret etmelerini tavsiye edip etmeyeceğine dair şunları söylüyor:

Çok acı bir şey, kötü bir şey. Bak ne kadar şehit verdik, canlar gitti demiştim torunlarıma tee bir zaman geldiğimizde. Tam da hatırlamam ne zaman geldik ama... Hep de anlatırım onlara, ben anlatırım yaşadıklarımızı. Biz çok çektik çünkü kızım. Bilsinler onlar da. Hep de getiririm böyle şehitlikler olsun, müzeler olsun. Böyle yerlere gittiğimde anılar gelir aklıma, ölenler... Savaş, olanı fakir eder, olmayanı zengin eder. Biz hep fakirdik, azınlıktık kızım, beğenmezdi Rumlar bizi, hiçbir zaman da istemezlerdi adada. Anlardık biz bunu. Benim eşim dedim ya sana taksiciydi. Duyardı hep Rumların planlar yaptığını, bazen arabanın arkasındaki konuşmalardan da duyardı. O yüzden şimdi böyle dost olalım diyenler çıkar, konuşur. Ben gördüm kızım o günleri, istemem. İyisi de, kötüsü de vardır Rumların, ama bir daha yok yok; onlar orada, biz burada. İstemem kızım. Baksana bu yavrucuklar boşuna mı şehit oldular? Türkiye boşuna mı bizim feryadımızı dinledi de geldi buraya? Buraya gelsin herkes görsün, bu gerçeği ancak böyle anlarlar. Baksana sıra sıra mezarlar. Bundan daha acısı var mı? Bunları bilmeyenin geleceği olmaz kızım.

Emine, 22 yaşına kadar Rumlarla bir arada yaşamasına ve Rumların hepsi kötü insan değildir demesine rağmen her zaman azınlık olarak hissettiklerinden, Rumların onları istemediğinden, savaşı birincil olarak tecrübelemesine rağmen, bu savaşta yalnızca Kıbrıslı Rumların payı olduğundan bahsetmiştir. Buna ek olarak da tüm bu yaşadıklarından çıkardığı sonuç, gelecekte Kıbrıslı Türkler ve Rumların bir arada yaşayamayacağı, savaş şehitlerinin her zaman hatırlanması ve şehitliklerin ziyaret edilmesi gerektiği ve eğer hatırlamazlarsa Kıbrıslı Türklerin bir geleceği olmayacağıdır. Emine'nin Karaoğlanoğlu Şehitliği deneyimi üzerinden Kıbrıs sorununa genel bakışını anlatırken kullandığı dil, Kıbrıslı Türklerin mağdur, Rumların ise bu mağduriyeti yaratanlar olduğu, Türkiye'nin adaya gelerek Kıbrıslı Türklerin "kurtarıcısı" olduğu ve gelecekte birlikte yaşamının bir yolu olmadığı fikri üzerine kurulmuştur.

Althusser'e göre ideoloji, yalnızca fikirlerle sınırlandırılabilir bir temel değil, toplumsallığı kuran maddi ilişkilerde etkililiği, yani *effectiveness* ölçüsünde kendini gösteren bir şeydir (2001). Herhangi bir ideoloji iyi, kötü, yanlış, doğru gibi sıfatlarla

Tablo 1.
Görüşmecilerin
Sosyal
Demografik
Profili.

Takma İsim	Doğum Tarihi	Kuşak	Doğum yeri	Cinsiyet	Eğitim	Meslek	Siyasi İdeoloji (Kıbrıs sorununun çözümü açısından)
Deniz	1990	3	Lefkoşa	-	Yüksek lisans öğrencisi	Sivil toplum örgütü çalışanı	Anti-militarist, çok kültürcü ve birleşik Kıbrıs savunucusu
Merve	1987	3	Mağusa	K	Lisansüstü	Doktora öğrencisi	Birleşik Kıbrıs savunucusu
Mehmet	1991	3	Kyrenia	E	Lisansüstü	Yüksek lisans öğrencisi	Federalist
Sena	1985	3	Lefkoşa	K	Yüksek lisans mezunu	Özel sektörde yönetici	İki devletli çözümcü, liberal muhafazakar
Aslı	1993	3	Lefkoşa	K	Lisansüstü	Doktora öğrencisi, Özel sektör çalışanı	Birleşik Kıbrıs savunucusu
Efe	1994	3	Mağusa	E	Yüksek lisans öğrencisi	İşsiz	Sosyal demokrat, birleşik Kıbrıs savunucusu
Hazal	1990	3	Lefkoşa	K	Yüksek lisans öğrencisi	Öğretmen	Sosyal demokrat, birleşik Kıbrıs savunucusu
Beyza	1995	3	Mağusa	K	Üniversite öğrencisi	Çalışmıyor	Hümanist
Yağız	1997	3	Lefkoşa	E	Üniversite öğrencisi	Çalışmıyor	İki devletli çözümcü, liberal muhafazakar
Murat	1991	3	Lefkoşa	E	Yüksek lisans mezunu	Özel sektör çalışanı	Hümanist, federalist
Ali	1963	2	Lefkoşa	E	Lise mezunu	Emekli polis	Ayrılmış muhafazakar
Selma	1968	2	Mağusa (Güney kısım)	K	Üniversite mezunu	Emekli öğretmen	Federalist
Mahmut	1960	2	Mağusa	E	Lise mezunu	Serbest meslek sahibi	Ayrılmış
Melek	1967	2	Lefkoşa	K	Lise mezunu	Emekli özel sektör çalışanı	İki devletli çözümcü
Zeliha	1976	2	Limasol (Güney kısım)	K	Üniversite mezunu	Özel sektör çalışanı	Hümanist
Melda	1969	2	Mağusa	K	Lise mezunu	Ev hanımı	Hümanist
Mehmet	1966	2	Baf (Güney kısım)	E	Üniversite mezunu	Öğretmen	Sosyal demokrat, federalist
Kadir	1969	2	Mağusa	E	İlkokul mezunu	Tersane işçisi	Federalist
Hamza	1963	2	Lefkoşa	E	Lise mezunu	Serbest meslek	Milliyetçi ayrılmış
Fevzi	1966	2	Lefkoşa	E	Lise mezunu	Emekli aşçı	Federalist
Necmi	1941	1	Girne	E	İlkokul terk	Ev hanımı	Ayrılmış
Eda	1945	1	Mağusa (Güney kısım)	K	İlkokul terk	Ev hanımı	Milliyetçi ayrılmış
Can	1937	1	Girne	E	Ortaokul mezunu	Çiftçi	Ayrılmış muhafazakar
Kadriye	1943	1	Baf (Güney kısım)	K	Ortaokul mezunu	Ev hanımı	İki devletli çözümcü
Müşfik	1939	1	Baf (Güney kısım)	K	Ortaokul mezunu	Ev hanımı	Ayrılmış
Derya	1945	1	Lefkoşa (Güney kısım)	K	Ortaokul mezunu	Ev hanımı	Hümanist
Emine	1952	1	Baf (Güney kısım)	K	İlkokul terk	Ev hanımı	Ayrılmış
Hanife	1949	1	Mağusa	K	İlkokul mezunu	Ev hanımı	Milliyetçi ayrılmış
Ali	1939	1	Girne	E	İlkokul terk	Ev hanımı	Hümanist
Tahsin	1941	1	Lefkoşa	E	Ortaokul mezunu	Emekli asker	Federalist

değil, pratik olarak toplumda etkili olup olmaması üzerinden görünür hâle gelir. Bu nedenle Althusser, ideolojinin, toplumsallığın yegâne kurucusu olduğunu iddia eder. Aynı zamanda, ideolojinin "sıradan" insanlara yönelip veya "çağırıp" onları ulus devletlerin koruyucusu ve devam ettiricisi olan sözde biricik özneler hâline getirdiğini de ekler (Resch, 1992). Emine'nin Karaoğlanoğlu Şehitliği'nin daha önceden bahsedilen ideolojisine ve tarihyazımında durduğu yere karşılık veriş, hafıza mekânlarının üretim süreçlerinde ideolojisi ile kurduğu ilişki, milli kimlik yaratma ve bu kimliği yaratırken sıradan insanları bu ideoloji üzerinden özneleştirme ve hatta bir ulusa mensup hâle getirme sürecinin anlaşılabilmesi açısından önemlidir.

Emine'nin deyişleriyle, adada daha önceden parya, azınlık veya "sıradan" olduğu için feryat eden Kıbrıslı Türkler, Türkiye'nin "kurtarıcı" rolü sayesinde ve KKTC'nin kurulmasıyla adada hak iddia edebilir veya yüksek sesle "buradayım ve burada olmaya hakkım var" diyebilir hâle gelen özneler, yani Kıbrıs'ın Türkleri olmuşlardır.

26 yaşında ve yüksek lisans öğrencisi olan Efe ise, insanlara Karaoğlanoğlu Şehitliği'ni ziyaret etmelerini tavsiye edip etmeyeceğine dair şunları söylüyor:

Hayır, etmem. Etmem çünkü burada görülecek zaten pek bir şey yok. Yani milliyetçiliği anlatmanın ve burada bunu geliştirmenin bize bir ekstra değer kazandıracağını düşünmüyorum. Aksine mezarları değil de ne bileyim kültürel mirasımıza, ortak mirasımıza dair bir yerleri göstermek benim için daha önemli. Bunu anneme ve neneme de göstereceksin, onlar böyle söylemeyecekler ama. Niye? Tehdit olarak görüyorlar geçmişi çünkü, korku,

savaş. Savaşı, korkuyu anlıyorum çünkü yaşadılar o zamanları, ama hâlâ böyle düşünmelerini, hâlâ Denктаş'ın, Doktor'un (*burada kastedilen Fazıl Küçük'tür*) filan ölümünde yas tutmalarını anlamıyorum. Hâlâ bu muhafazakârlığı, milliyetçiliği kabul etmiyorum. Kendi ilişki kurdukları, yakın ilişki, bireysel ilişki kurdukları üzerinden olumlu hatıraları da var, fakat toplumsal tarih açısından sürekli bir tehdit olarak görme hâli var Rumları ve olumlu şeylerden bahsetmiyorlar bu nedenle. Bu durum da işte geleneksel söylemden, devletlerin yanlı tarih anlatısından kaynaklanıyor bence.

Karaoğlanoğlu Şehitliği'ni ziyaret ettiğindeki düşünceleri ve bu hafıza mekânının temsil ettiği milliyetçi ideolojiye dair düşünceleri Efe ile benzeri bir noktada olan 23 yaşında ve öğrenci olan Yağız ise bu düşüncelerini yeni neslin ailelerini neden muhafazakâr veya milliyetçi olarak tanımladıkları üzerinden şu şekilde açıklıyor:

Anne tarafım da, baba tarafım da hepsi o konuda hem fikir, hepsi diyor ki İngiliz geldi, adayı böldü. Aksini söyleyen kimse yok. Biz toplum olarak istemedik, devletler buna karar verdi. Dedem TMT'de milliyetçi savaştı, ama bunu bilerek savaştı. Ama KKTC'yi sorsan, 1974'tü sorsan kesinlikle sorgulamazlar. Çünkü bu insanlar öldürülüyordu o zamanlar ve KKTC ne olursa olsun bizi kurtardı diyorlar. Hem devletler aramızı bozdu, İngiliz aramızı bozdu deyip hem de KKTC'yi sevmek; onunla mutluyum, sınır kalsın demek bana garip geliyor açıkçası. Bu şehitlikte sunum yapan askeri görmüşsündür. Bu askerin anlattıkları, şehitlikteki o heykel filan, işte bu milliyetçi düşünceleri destekler. Ben bu tarih anlatılarının hiçbirine inanmıyorum, belki bazıları doğrudur ama bir şekilde hepsi çarpıtılmıştır. Kuzey'in de, Güney'in de, Türkiye'nin de gerçekleri anlatmadığına inanıyorum. Hakikati konuşmak gerek. Ne Kuzey'in kahraman ne Güney'in mağdur olduğudur hakikat. Bazı noktada Türkün, bazı noktada Rumun mağdur olduğu bir süreç yaşadık.

Efe ve Yağız, Kıbrıs sorununun çözümüne farklı ideolojilerden yaklaşımlar da, Efe birleşik Kıbrıs'ı savunurken Yağız Kıbrıs'ta ayrı iki devletin olması gerektiğini savunuyor; ortaklaştıkları noktalar geçmişte ve şu anda uygulanan siyasetlerin Kıbrıslı Türklere bir faydası olmadığı ve artık hem geçmişe hem de geleceğe dair kendi ailelerinin ideolojilerinden daha az milliyetçi ve düşmanlaştırma üzerine kurulu olmayan bir siyasetle Kıbrıs sorununa yaklaşılması gerektiğini düşünmektedir.

Ailelerinin üçüncü nesline mensup olan katılımcı gençler, kendi tabirleriyle ailelerine oranla geçmişte yaşananlara daha eleştirel ve çökyönlü bir bakış açısıyla bakıyorlar. Bunu vurgulamak için de, ailelerinin "kutsalları" olan Kıbrıs Türkü olmak, yani ulus ve milliyet, Türkiye ile olan ilişkiler ve 1974'te Türkiye'nin soydaşlarını tabiri caizse kurtarması ve Kıbrıslı Rumların hepsinin homojenleştirilerek etnik çatışmaların zulmeden ve suç işleyen tarafı olarak gösterilmesini eleştiriyorlar.

54 yaşında ve edebiyat öğretmeni olan Mehmet ise, mekânı ilk ziyaret ettiğinde neler hissettiğini ve mekânı hiç görmemiş birine şu şekilde tasvir edeceğini söylüyor:

Burası bana özel bir şey hissettirmez. Bilmiyorum, elimde olmayan ne negatif ne pozitif duygular beslerim buraya. Bir gerçek var çünkü burada; bu çatışma yaşandı ve bu insanlar öldü, şehit oldu. 74'te Türkiye'nin adaya çıkartması sırasında ölen askerler var burada. Yani belki de bu kadar ölüm olmadan çözülebilecek bir meseleydi, ama haklılığımızı kanıtlamak için herhalde bu

kadar canın gitmesine gerek vardı ya da gerekiyordu ki şey yapıldı, Türkiye'nin buraya müdahale etmesi.

Bu açıklamasından sonra Karaoğlanoğlu Şehitliği'ni ziyaret etmelerini insanlara tavsiye edip etmeyeceğine dair şunları söylüyor:

Yani savaşın ne kadar kötü bir şey olduğunu görmeleri için olabilir, ama onun dışında başka sebeplerle kullanılacaksa görmesinler. Burada şey yok, politika yok, yalan yok bence. Bu insanlar burada, bu topraklarda evet öldü, şehit düştü, kendi inançlarına göre. Ben ne kadar artık bu düşmanlık sürmesin, sürekli önümüze konulmasın, bizim hayatlarımız dağıldı, bari çocuklarımızın dağılmasını desem de bu gerçeğin de söylenmesi gerekiyor. Tabii ki bunu inkâr edemeyiz yani; bu insanlar buradaydı, buraya defnedildiler; insanlar öldü, gerçek bu.

Emine'nin aksine, Mehmet'in geçmiş, gelecek ve mekân algısına dair anlatısında düşman yaratma veya geçmiş zıt ikilikler üzerinden kurma gibi bir yönelimi yok. Bununla birlikte yaşanan savaş durumunu veya etnik çatışmaları millet veya milliyetçilik perspektifiyle değil, insan hayatı veya ölümü kimsenin hak etmemesi gibi hümanist bir perspektifle açıklıyor. Ancak Efe ve Yağız gibi de geçmiş geride bırakıp bir bakıma etnik kökeni unutmanın gerekliliğini vurgulayarak çözüm için Kıbrıslı Türklerin yüzlerini tamamen geleceğe çevirmeleri ve Kıbrıslı Rumlarla bir arada yaşamak için çaba sarf etmeleri gerekliliğini de savunmuyor.

Bu noktada ailelerinin ikinci kuşağına mensup olan katılımcıların Kıbrıs sorununa dair geçmiş anlamlandırırken ve ziyaret ettikleri hafıza mekânlarına dair düşüncelerini belirtirken net söylemlerde bulunmamaları, bu nesle ait katılımcıların ortak özelliklerinden biridir denilebilir. Bir başka deyişle, ne aileleri gibi tamamen milliyetçi ve ulus devlet anlatısına uyan bir şekilde ne de çocukları gibi yaşanan tüm kötü tecrübeleri geride bırakıp bir arada yaşayabiliriz anlayışı üzerine kurulu bir söylemde bulunuyorlar. Bu durum da arafta kalmışlık hâllerinin en belirgin özelliklerinden birini oluşturuyor.

25 yaşında ve lisans son sınıf öğrencisi olan Beyza, ziyaretçilerin Milli Mücadele Müzesi'ne girdiklerinde karşılaştıkları ilk yazılardan birini derinlemesine görüşme sırasında okuduğunda şu yorumu yapıyor:

Devletimizin temelinde şehit kanı vardır, kimse elimizden alamaz. Yani kan siyaseti bitmeli artık ülkede, bunu, yani sürekli en azından bizim jenerasyondan olan insanların, bunu okuyunca yani, bir milliyetçi duygularının kabarmasını falan ben yani, tabii ki vardır içlerinde milliyetçi duyguları kabaran ama yani benim kabarmıyor. Hiçbir şekilde de yani bu, bunun üzerine kurulacak bir siyasetin artık iyi olacağını düşünmüyorum. Temelde kanı olan, yani ne olacak ki, yani kan, tabii ki kan vardır her ülkenin tarihinde bir kan vardır ama bunlar genelde istenmeyen şeylerdir ve bunları gün yüzünde tutmanın bence hiçbir faydası yoktur insanlara. Yani bana eşit şartlar altında yaşayacağım bir gelecek sağlayacak mı bu yazı? Hiç sanmıyorum. Bana güzel bir işte uluslararası anlamda tanınmışlık getirecek mi bu yazı? Onu da getirmeyecek.

Beyza'nın cümleleri, üçüncü kuşağı mensup olan katılımcıların, ailelerinden farklı olarak nasıl bir dünyaları veya zamansal muhakemeleri olduğunun ve ailelerinin diğer kuşaklarına kıyasla fikirlerinin radikal olarak nasıl değiştiğinin anlaşılabilirliği açısından önemlidir. Aynı zamanda Karaoğlanoğlu Şehitliği üzerine bu kuşağın yaptığı yorumların,

farklı ideolojilere sahip olsalar bile, neden hem geçmişi anlamlandırma hem de hafıza mekânları deneyimleri anlatılarında benzeri bir noktada bulunduğu anlaşılabilmesi açısından önemlidir.

Aileleri, hatırlarken referans noktası olarak öncelikle yine geçmişi alıp bu geçmişte de 1974'ü, Kıbrıslı Türklerin şanlı kahramanlık tarihinin dönüm noktası olarak kabul ederken, bu nesil geçmişi anlamlandırırken açık şekilde öncelikli olarak hayal ettikleri geleceği referans noktası olarak alıyor. Beyza'nın geçmişi ailelerimiz gibi milliyetçi söylemlerle yorumlayamayız, dedikten sonra o şekilde yorumlamanın Kıbrıslı Türk gençlere eşit şartlar altında ve uluslararası olarak tanınmış bir devlette yaşayabilecekleri bir gelecek getirmeyeceğini vurgulaması, bu nesle mensup katılımcıların geçmişi anlamlandırırken referans noktası olarak geçmişi değil, hayal ettikleri geleceği aldığı göstergesidir. Bu durum da ailelerinin üçüncü kuşağına mensup katılımcıların farklı siyasi ideolojilere sahip olsalar bile benzeri bir gelecek tahayyülü kurmaları nedeniyle, Kıbrıs sorununa dair düşüncelerini ve mekân deneyimlerini "Kıbrıslı Türk gençlerin de eşit haklara sahip oldukları uluslararası tanınırlığı olan bir devlette yaşayabildikleri bir gelecek" benzeri anlatılarla tasvir etmelerine neden oluyor.

44 yaşında ve özel sektörde çalışan Zeliha ise ait olduğu kuşağın arafta kalmışlık duygusunu, bu arafta kalmışlık nedeniyle ne bir önceki kuşak gibi milliyet ve etnik köken üzerinden geçmişi anlamlandırdıkları ne de bir sonraki kuşak gibi milliyetlerine tamamen sırtlarını dönüp Kıbrıslılığı ve bir arada yaşamı vurgulamak üzerine bir anlatı kurmadıklarını destekler bir yorumu Milli Mücadele Müzesi için yapıyor:

Yani şöyle ki, şimdi ben buraya bir kez gittim. O zaman garip hissetmişim. Yani böyle nasıl diyeyim sana, burası da en nihayetinde ölmüş insanları hatırlatır sana. O zamanlarda nasıl bir mücadele verildiğini hatırlatır. Vatanları için savaşırken şehit olduklarını unutmayacağız diye tek tek ölenlerin ismi yazılı mesela ilk girişte. Bu tarz düşüncelere bir şey demem, doğrudur da bir yandan, yani insanlar hayatlarını kaybettiler. Ama ben böyle demem. Şehit olmakla değil de, ölmüş olmakla açıklarım insanlara. Dolayısıyla hani özellikle dışarıdan gelen insanlar için, hani biraz buradaki hissiyatı, Kıbrıs'ta neler yaşandı anlamaları için görmeleri gerekir herhalde. Ama işte meraklıysa tabii ki, yani ilgileniyorsa veya umurundaysa. Öyle illa gezin görün demem kimseye burası için. En nihayetinde kötü anıları getirir insanın aklına, ölümü getirir.

51 yaşında ve ev hanımı olan Melda, Barbarlık Müzesi'ne dair Zeliha'nın arafta kalmışlık hâline benzer bir anlatıyı şöyle bir yorum yaparak destekliyor:

Evet küçükken ettim. Çoktan beridir gitmedim, okulla gitmişim o zaman. Ağlamayı hatırlatır bana burası hâlâ, beğenmediyim. Çocukların banyoda öldürülmesi filan. Ama bunu da mesela Rumların öldürdüğünü söylemezler, bizimkilerin yaptığını söylerler. Karışık bir konudur bu. Babam yarın daha ayrıntılı anlatır zaten size. İsterlerse ziyaret etsinler, istemezlerse etmesinler. Yani görsünler isterlerse tabii, ama bilsinler çok acı, yani çok acı bir şey burada yaşananlar. Kimse buraya gururlanarak, bunları yaşattı Rumlar bize, ama biz de kahramanca savaştık diye düşünerek gitmesin yani. Psikolojilerinin bozulma ihtimalleri olduğunu bilerek gitsinler.

1974'ten önce hep Güney'de ve karma bir köyde Kıbrıslı Rumlarla birlikte yaşayan 77 yaşındaki Kadriye, Barbarlık Müzesi'ne gittiğinde kendi ulusu için üzüntü duyduğunu,

Şekil 5. Milli Mücadele Müzesi.

çünkü uzun yıllar boyunca Kıbrıslı Rumların zulmüne uğradıklarını belirtiyor. Ancak bu mekânı ziyaret ettiğinde sadece üzülmeyi değil, aynı zamanda Kıbrıslı Türk olmakla gurur duyduğunu, çünkü yaşadıkları katliamlara kahramanca göğüs gererek sonunda, yani 1974'te, kazanan olarak kendi tarihlerini yeniden yazmaya başladıklarını düşündüğünü şu cümlelerle açıklıyor:

Buraya artık yaşlandım, gidemem ama 3-4 sene önce bayramlarda giderdim hep. Ne hissederim? E üzüldüm tabii, ama Kıbrıslı Türk olmak çok iyi, çok bir şereftir diye düşünürüm, çünkü biz Kıbrıslı Türkler dayandık kızım. 3-5 mücahidimizle, o kadar azdık Kıbrıs'ta o zamanlar, ama yine de dayandık. 80 bin Türk vardı, Rumlar 300 bindi. Bu Rumlara karşı biz mücahitlerimizle dayandık, teslim olmadık. Baksana bu garipleri nasıl öldürdü Rumlar burada; bir de bunlar askerin ailesidir, düşün garibanları nasıl kolayca öldürürlerdi. O yüzden Türkiye'yi bekledik, Türkiye'ye inandık ki bizi kurtarsın. Biz memleketimizi, Türkiye'yle beraber Kıbrıs'ı terk etmedik ve sonunda tüm acılara rağmen başardık. Biz bununla çok gururlanırız. Kahraman gibi savaştık.

Zeliha, Melda ve Kadriye'nin mekân deneyimlerini anlatırken kullandıkları kelimeler ve anlatı tercihlerindeki farklılıklar oldukça önemlidir, çünkü aynı ailelere mensup olan bu iki kuşağın geçmişi anlamlandırma ve mekân deneyimleri anlatılarında nasıl

ayrıştıklarını oldukça iyi bir şekilde açıklamaktadır. Katılımcılar arasında birinci kuşağa mensup olan kişiler geçmişe ve yaşananlara dair daha net ve katı sonuçlara vararak bir anlatı kurmayı tercih ederken, ikinci kuşağa mensup katılımcılar her zaman bir “ama” veya tereddütle anlatılarını kurmayı tercih ediyorlar. Bir başka deyişle, Kadriye net bir şekilde geçmişe düşmanlıklar yaratan ikilikler, yani suçlu Kıbrıslı Rumlar ve mağdur edilen ve suçsuz Kıbrıslı Türkler anlatısı üzerinden anlamlandırırken ve bunun sonucu olarak da benzeri bir ideolojiyi ve tarih anlatısını temsil eden Barbarlık Müzesi’ni mutlaka ziyaret edilmesi ve gurur duyulması gereken bir mekân olarak tasvir ederken, Zeliha ve Melda kendi ideolojilerine oranla daha milliyetçi ve düşmanlıklara dayanan bir anlatı kurduğunu düşündükleri Barbarlık Müzesi’ni ziyaret etmekten rahatsızlık duyduklarını belirtiyorlar. Ancak burada yine net bir şekilde bu mekân ziyaret edilmeli veya edilmemeli, çünkü düşmanlıkları yayan bir mekândır sonucuna varmıyorlar. Aksine, kendi anlatılarını bireyselleştirerek, yani “bu benim düşüncem, isteyen de başka türlü düşünebilir ve davranabilir” diyerek anne babalarının aksine genelleştirmeye, net ve katı sonuçlara dayalı bir anlatı kuruyorlar.

Melda ve Zeliha ile benzeri bir şekilde Barbarlık Müzesi’ni, insanların psikolojilerini etkileyebilecek ve üzüntüleri çağrıştıran yaşanmışlıkları temsil eden bir yer olarak adlandıran yüksek lisans öğrencisi 30 yaşındaki Deniz, onların aksine bu müzenin ziyaret edilmesini kesinlikle kimseye tavsiye etmeyeceğini ve Kıbrıslı Rumlarla Türkler arasındaki çatışma hâlini daha da pekiştiren bir yer olarak gördüğünü açık ve net bir şekilde şu sözlerle belirtiyor:

Bence çok travmatik bir yer, çünkü üç yaşından tutun da, on yaşında, yirmi yaşında, her yaşta farklı şekillerde götürüldüğümüz bir yer. Ve yani şey çok travmatik; daha sen hayata dair bir şey öğrenmemişken gidip orada, beyninin tavana sıçraması tabirini orada ilk kez öğrenip tam o travmayı yaşadığın anda da bunları Rumlar yaptı diyerekten, yani seni onlara düşman etmek, ama o Rum dediğin şeyin ne olduğunu bile bilmemek... Ve dolayısıyla onları bir canavar zannetmenin inşasını başlatıyorlar, ki keza evet 2003’te kapılar açılana kadar Rum kelimesinin ben canavar olduğunu düşündüm mesela, bu yer yüzünden belki de. Çok kötü, çok acı bir şey. Kimseye de buraya gitmesini tavsiye etmem. Eğer bir gün “burası çok iyi, böyle sistematik devletler ya da egemen güçler nasıl halkları birbirine düşürür, yalanın kurgusu nasıl gerçeğe dönüştürülür”ün somut örneğini görmek isterlerse, bu müzenin adı ona dönüştürülürse, herkes gitsin ziyaret etsin.

27 yaşında ve özel bir şirket çalışanı olan Aslı, Dayanışma Evi’ni ilk ziyaret ettiğinde hissettiklerini şu şekilde açıklıyor:

İlk gittiğimde şaşırılmıştım. Şaşırardım, böyle bir yerin olduğunu bilmiyordum, hatta böyle etkinliklerin olabileceğinden bile haberim yoktu. Hani buraya ilk gittiğimde Rumlarla filan tanıştım, içimde bir heyecan vardı tabii. Ara bölgeye öncesinde hiç girmemişim. Geçişleri saymıyorum. Yani kimseye ait olmayan bir yerde olmak gerçekten garip bir şeydi benim için. Bir yandan eski hâli, duvardaki kurşun izlerinin hâlâ durması filan etkileyici. Ama nasıl eski, kötü anıların olduğu bir yeri de güzelleştirmenin mümkün olduğu burada belli. Güzel bir yer, huzur dolu bir yer; herkes de buraya gitsin, etkinliklere katılsın, öneriyorum. Diğer gösterdiğin yerlerden daha farklı burası; ben buraya ilk gittiğim zamandan sonra umutla dolmuştum mesela, çünkü burası iki toplumu yeniden bir araya getirebiliriz iddiasındadır.

Dayanışma Evi’nin bu araştırmada bahsedilen müzeler veya şehitlikten nasıl bir farkı olduğunu ise Aslı’nın sözlerini destekler nitelikte 30 yaşında ve öğretmen olan Hazal şu sözlerle açıklıyor:

Verimli bir yer burası. Bir verim var, insana bir şeyler katıyor, bir şeyler geliştiriyor. Yani beyin okumak dışında, senin beynini etkileyip bir şeyler sokmak dışında, sana bir vizyon sağlıyor ve bir şeyler yapıyorsun, verimli oluyorsun. Yani buraya gidip çokuluslu bir projede yer aldığında, o çocukların birbirlerine sarıldığını gördüğünde, o çocukların ilk defa bir Rum veya Türkle tanıştığını gördüğünde, bir şeyler değişebilir, diye düşünüyorsun. Yani bunları görmek çok güzel şeyler. Burası savaştan başka şeylerin de anlatılabileceğini gösteriyor Kıbrıslılara. Savaş dışında, tıpkı eski zamanlarda olduğu gibi, ortak anılarımız ve ortak bir geleceğimiz olabileceğini gösteriyor.

71 yaşındaki Hanife, Dayanışma Evi’ni hiç ziyaret etmediğini, ancak torunlarından bu tarz bir yer olduğunu duyduğunu ve görüşme sırasında kendisine gösterilen görsellere ve duyumlara dayanarak bu mekâna dair ne düşündüğünü şu şekilde açıklıyor:

Burası böyle işte Rum gençler, Türk gençler bir araya gelip etkinlik filan yapıyorlarmış. Ledra Palas’ı bilirim tabii, ama burayı bilmem. O kadar da önünden geçmişiz ama torunumdan duydum yani. İyi bir yer olarak görmem burayı, komam torunlarım gitsin öyle şeylere, etkinliklere filan ama giderler tabii yine. Rumlar çok çektirdi bize kızım, gerçek budur. İstemem, Rumları istemeyiz. Savaş tabii yine olmasın, onlar orada biz burada. Boşver kızım, iyi değil bunlar.

54 yaşında ve emekli aşçı olan Fevzi, Dayanışma Evi’ni hiç bilmeyen ve ziyaret etmemiş birine nasıl tarif edeceğini dair ise şunları söylüyor:

Burası genelde gençlerin kullandığı bir yerdir. Yani böyle ne bileyim, hani bir kahve içeyim dediğinizde gideyim de, orada içeyim demez insanların çoğu. Buna ancak işte Güney’den biri gelecek ortada buluşalım ya da barışa ve çözüme hizmet edecek bir projeye katılmak isteyenler gider. Genellikle de gençlerdir, çünkü buradaki umut gençlerde var. Onlar gider vakit geçirir burada daha çok o nedenle. Ben bir iki kez gittim, benim oğlanın bir projesi için. Yani bir zararı yoktur buranın kimseye, ama bir faydası var mıdır onu da bilmem. Yani yıllardır liderler buluşuyor, bu hafta da Berlin’de buluşacaklar, ama 45 sene geçti hâlâ bir çözüm yok, bir adım ileri gidemedik. O nedenle bilmiyorum ne iyi ne kötüdür burası, isteyen gitsin ziyaret etsin.

Dayanışma Evi, sahip olduğu iki toplumun bir arada yaşayabileceği umudu üzerine kurulu ideolojisi ve bu ideoloji üzerinden kurduğu tarihyazımı anlatısıyla Hazal ve Aslı’nın da mensubu oldukları kuşağın daha çok kullandığı ve ideolojisini desteklediği bir mekândır. Bununla birlikte, Dayanışma Evi’ni tarif ederken Aslı’nın “iki toplumu bir araya getirmek ideolojisiyle kurulduğu iddiasında ve bu nedenle de diğer mekânlardan farklı ve daha verimli bir yerde”, Fevzi’nin “belirli grup insanlar gider buraya ağırlıklı olarak ve ne bir umut ne de bir kötü düşünce verir bana, çünkü hâlâ aynı çözümsüzlük içerisindeyiz”, Hanife’nin “Rumlar çok çektirdi kızım bize, gerçek budur, o nedenle de ortak etkinliklerin yapıldığı bu yeri iyi bir yer olarak görmem” vurgusu oldukça önemlidir. Çünkü kuşakların mekân algıları ve deneyimlerinin, Kıbrıs sorununun geçmişi ve geleceğine dair kurdukları hatırlama anlatılarıyla birebir örtüştüğü bu cümleler sayesinde net bir şekilde görülebilir.

Nora, hafıza mekânlarının “kabul edilen, kaçınılmaz ve artık ziyarete açık” (s. 12) olma özelliklerinden çok “pek az insan tarafından aranan ve ziyaret edilen... Yaklaştıkça özgünlüğünü hissettiren, yol güzergâhından uzak, gösterişsiz” (s. 13) olma özellikleri sayesinde ne oldukları, neden kuruldukları ve nasıl işledikleri hakkında bilgi sahibi olunabileceğini iddia eder. Bir başka deyişle, bu mekânlar, anımsadığımız şeylerden ziyade ideolojilerin seçici geçirgen özelliği doğrultusunda hafızanın mayalandığı yerlerdir ve bu hafızayla kurulmak istenen hatırlama anlatılarının laboratuvarlarıdır. Bu nedenle Aslı, Hanife ve Fevzi'nin bir hafıza mekânını tarif ederken tamamen ayrışan hatırlama anlatıları ve mekân deneyimlerine başvurmaları, hafıza mekânlarının ideolojileri ne olursa olsun “bir stratejiler, varlığından çok kullanılma biçimiyle değer taşıyan olgular” (s. 13) bütünü olduğunun kanıtıdır.

Sonsöz

Hakikatin ve gerçeğin ne olduğu, kimin geçmişte haksızlığa uğrayan, kimin ise haksızlık yapan olduğu gibi sorular farklı gruplar tarafından yüzyıllardır sorulmuştur. Bu soruların sıkça sorulmaya başlamasının en önemli nedenlerinden biri, şeylerin nasıl hatırlandığının politik, sosyal, kültürel ve mekânsal mücadele alanı hâline gelmesidir. Bu makale, hatırlamanın sosyal eylem olarak bu mücadele alanında aynı ailelerin farklı kuşaklarına mensup üyeleri tarafından nasıl taktiksel ve seçici geçirgen bir şekilde geçmiş, şimdi ve gelecek arasında şekillendiği ve politikleştiğini mekân deneyimleri üzerinden anlamaya çalışmıştır.

Kıbrıs sorununun tarihi ve çözümü konusunda üç farklı kuşak arasında; ulus devlet anlatısı ile neredeyse birebir örtüşme ve ulus için hatırlama, örtüşmek ile örtüşmemek arasında arafta kalma ve ulus devlet anlayışından tamamen zıt bir şekilde geleceğe ve “nasıl olursa olsun ama refah içerisinde yaşanan bir Kıbrıs olsun” anlayışına dayalı üç farklı hatırlama anlatısı olduğu ve bu hatırlama anlatılarının mekân deneyimi anlatılarıyla birebir örtüştüğü görülmüştür.

Ailelerinin ilk kuşağına mensup olan katılımcıların, ulus için hatırlamayı, yani 1974'ten itibaren adada baskın olan ve KKTC'nin kurulmasıyla devlet ideolojisi hâline gelen baskın ideolojiye paralel bir şekilde Kıbrıs'ın Türkleri olarak hatırlamayı tercih ettikleri görülmüştür. Bu hatırlama ve mekân deneyimi anlatıları, Kıbrıslı Rumları homojenleştirerek suçlu öteki olarak resmetme, 1974 ve 1983 öncesinde Kıbrıslı Rumların zulmüne uğrayarak pasif bir konumda kalan Kıbrıs'ın Türklerinin bu iki tarihten sonra kendi şanlı tarihlerini yazmaya başlamaları, yeni yazılan bu kahramanlık tarihinde Kıbrıslı Rumlara yer olmadığı, dolayısıyla adanın geleceğinde bir arada yaşamın olmaması gerektiği ve Kıbrıs'ın Kuzeyi'nin hafıza mekânlarının herkes tarafından ziyaret edilmesi ve anlattıkları/temsil ettikleri tarihin unutulmaması gerektiği üzerine kurulmuştur. Bununla birlikte bu kuşağı mensup katılımcıların hatırlama ve mekân deneyimi anlatıları referans noktası olarak 1974 ve 1983'ü alarak daha çok geçmişe odaklanarak, ancak adada görmek istedikleri geleceğe de referanslar vererek kurulmuştur. Bu kuşağın çocukları olan ikinci kuşağın ise geçmişini anlamlandırmasının ve hafıza mekânları deneyimlerini tarif etmelerinin arafta kalmışlık hâli üzerine kurulu olduğu görülmüştür. Bunu yaparken ailelerinden farklı olarak Kıbrıslı Rumları homojenleştirmeyi tercih etmemişlerdir. Aksine Kıbrıs'ta yaşanan etnik çatışmalarda kimin suçlu, kimin suçsuz olduğuna dair net bir tarafta olunamayacağını vurgulamışlardır. Bununla birlikte, Kıbrıslı Türklerin aktif etnik çatışma döneminde yaşadıkları kötü tecrübelerin unutulmaması gerektiğini, ancak kendi geleceklerinden vazgeçmiş olmalarına rağmen en azından çocuklarının geleceği için ailelerinin tercih

ettiği şekilde düşmanlıkları bugüne de taşıyan bir anlatının devam ettirilmemesi gerektiğini vurgulamışlardır. Bu düşünceleri de net bir şekilde hatırlama ve mekân deneyimi anlatılarında görünür hâle gelmiştir. Örneğin şehitliklerde vurguyu şehitlik nosyonuna değil, bir insanın ölmesine yapmışlardır veya şehitlikler ve müzeleri herkes tarafından ziyaret edilmesi gereken yerler olarak tasvir etmektense yaşanan travmatik olayları tetikleyici yerler olarak tasvir etmişlerdir. Son olarak en genç kuşağı mensup katılımcıların hatırlama ve mekân deneyimi anlatılarının ulusüstü (*transnational*) olduğu ve farklılaşma ve ayrılma üzerine temellenmediği, aksine mağdurlar arasında hiyerarşi kurmadan karşılıklı anlama ve tanıma (Assmann, 2004, s. 551) üzerine kurulu olduğu görülmüştür. Bu anlatılar, katılımcıların kendilerinin de belirttiği gibi taktiksel olarak kendilerini geçmişten olabildiğince uzakta tutup hayalini kurdukları geleceği birincil referans noktası olarak inşa edilmiştir. Bir başka deyişle, yeniden Kıbrıslılığın adada hâkim olacağı ve Kıbrıslı Türk gençlerin de Kıbrıslı Rum gençlerle eşit şartlarda yaşayabilecekleri bir gelecek hayali için hatırlama ve mekân deneyimi anlatılarını taktiksel olarak revize ettiklerini belirtmişlerdir. Her hafıza mekânı spesifik bir siyasi iddiaya sahiptir, çünkü geleceğin ve geleceğin kurulmasını amaçlar ve bu amacı doğrultusunda da geçmiş üzerinde “hak” iddia eder. Burada önemli olan, hak iddia eden ister ulus devlet, azınlık grupları veya olası herhangi başka bir grup olsun, bunun birinin söylemini diğerinkinden daha fazla “gerçeğe” yaklaştırmadığı ve hiçbir grubu da geçmişini anlamlandırırken iktidar ilişkilerinden azade yapmadığının görülmesidir. Çünkü metodolojileri ve anlatıları farklı olsa da her grup geçmişini anlamlandırırken geçmiş üzerinde hak iddia eder ve bu iddianın politikliği de geleceği tasarlamaya meyleder. Bu nedenle, hakikat ve neyin gerçek, neyin kurmaca olduğuna dair iddiaların toplumsal ilişkilerin içinden çıktığı ve bu nedenle de değişen toplumsallıklara göre şekil değiştireceği unutulmamalıdır. Öyleyse, ne savaşı bire bir tecrübelemiş, sevdikleri öldürülmüş ve belki de sırf bu nedenle tıpkı ulus devletin anlatısında olduğu gibi spesifik devletleri ve ulusları olumlu, kurtarıcı, yücelten, hata yapmaz olarak anlatan ve hatırlayan ilk kuşak yanlış bilince sahiptir ne de kendilerinden önceki kuşakların görüşlerini reddeden, çözüme ket vuran, doğru olmayan olarak gören en genç nesil “iyiyi”, “doğruyu”, “hakikati” tek başına söyleyen ve görebilendir. Bir başka deyişle bu çalışma, ampirik gerçek kavramı üzerine kendisini kurmanın yaratabileceği “suçlu - suçsuz”, “gerçek olan - gerçek olmayan”, “mağdur olan - mağdur eden”, “misafir - sahip”, “çoğunluk - azınlık” gibi ikilikler, hiyerarşi ve düşmanlık gibi duyguları perçinleyecek bir anlayış üzerine kurulmamıştır. Onun yerine, yaşananları tarihsellik içinde “sunmaya”, geçmiş anlatılarının pek çoğunda “doğruluk payı” olduğunu ve farklı toplumsallıkların içine doğmuş ve sosyal değişim dönemlerini deneyimlemiş kuşakların geçmişini anlamlandırma (hatırlama) anlatılarının ve mekân deneyimlerinin tüm bu “gerçekliklere” dayanarak değişebileceğini göstermeye çalışmıştır.¹⁰ ■

10 Zamansal muhakeme, geçmişini zamansal olarak adlandırma, kuşaklararası hatırlama vb. konularla ilgili hem Kıbrıs özelinde hem de genel anlamda yazılan detaylı makaleler için bkz. Kertzer (1983); Rosenthal (2006); Ringel (2013); Haukanes ve Trnka (2013); Leonard (2014); Fischer (2015).

- Althusser, L. (2001). *Lenin and philosophy and other essays*. NYU. www.jstor.org/stable/j.ctt9qgh9v
- Assmann, A. (2014). Transnational memories. *European Review*, 22(4), 546-556. <https://doi.org/10.1017/S1062798714000337>
- Bryant, R. (2004). *Imagining the modern: The cultures of nationalism in Cyprus*. I. B. Tauris.
- Bryant, R. ve Papadakis, Y. (Der.). (2012). *Cyprus and the politics of memory: History, community and conflict* (1. Cilt). I. B. Tauris.
- Burke, P. (1997). History as social memory. *Varieties of cultural history* içinde (s.43-59). Cornell University.
- Canefe, N. (2007). *Anavatanın yavruvatana: milliyetçilik, bellek ve aidiyet*. İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Dayanışma Evi. (t.y.). *Tarihçe*. <http://www.home4cooperation.info/tr/history-of-the-h4c>
- Fischer, N. (2015). *Memory work: The second generation*. Palgrave Macmillan.
- Foucault, M. Film and popular memory: An interview with Michel Foucault. (Çev. Jordin, M). *Radical Philosophy Archive*, (11):24-29 (1974), https://www.radicalphilosophyarchive.com/issue-files/rp11_interview_filmpopularmemory_foucault.pdf
- Güvenlik Kuvvetleri Komutanlığı. (t.y.). *Karaoğlanoğlu Şehitliği*. <http://www.mucahit.net/Tarih/Karaoglanoglu.aspx>
- Haukanes, H. ve Trnka, S. (2013). Memory, imagination, and belonging across generations: Perspectives from postsocialist Europe and beyond. *Journal of Global and Historical Anthropology*, 2013(66), 3-13. <https://doi.org/10.3167/fcl.2013.660101>
- Hutton, P. H. (1988). Collective memory and collective mentalities: The Halbwachs-Ariés connection. *Historical Reflections/Réflexions Historiques*, 15(2), 311-322. <https://www.jstor.org/stable/23232416>
- Kertzer, D. I. (1983). Generation as a sociological problem. *Annual Review of Sociology*, 9, 125-149. <https://doi.org/10.1146/annurev.so.09.080183.001013>
- Kızılyürek, N. (2002). *Milliyetçilik kısırcasında Kıbrıs* (1. Cilt). İletişim.
- Kızılyürek, N. (2016). *Bir hınç ve şiddet tarihi: Kıbrıs'ta statü kavgası ve etnik çatışma* (1. Cilt). İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Le Goff, J. ve Nora, P. (1985). *Constructing the past: Essays in historical methodology*. Cambridge University.
- Lefkoşa Türk Belediyesi. (t.y.). *Milli Mücadele Müzesi*. <https://www.lefkosabelediyesi.org/muzeler/milli-mucadele-muzesi/>
- Leonard, M. (2014). Echoes from the past: Intergenerational memories in Cyprus. *Children & Society*, 28(1), 66-76. <https://doi.org/10.1111/j.1099-0860.2012.00445.x>
- Lindsay, J. K. (2011). *The Cyprus problem: What everyone needs to know* (1. Cilt). Oxford University.
- Mannheim, K. (1972). The problem of generations. P. Kecskemeti (Der.), *Essays on the sociology of knowledge* içinde (s. 276-322). Routledge.

- Misztal, B. A. (2003). *Theories of social remembering*. Open University.
- Molden, B. (2016). Resistant pasts versus mnemonic hegemony: On the power relations of collective memory. *Memory Studies*, 9(2), 125-142. <https://doi.org/10.1177/2F1750698015596014>
- Mütercimler, E. (2004). *Satılık ada Kıbrıs: Barış Harekatı'nın bilinmeyen öyküsü* (4. Cilt). Toplumsal Dönüşüm.
- Nora, P. (2006). *Hafıza mekânları* (1. Cilt). M. E. Özcan (Çev.). Dost Kitabevi.
- Palmberger, M. (2016). *How generations remember: Conflicting histories and shared memories in post-war Bosnia and Herzegovina*. Palgrave Macmillan.
- Papadakis, Y. (1994). The national struggle museums of a divided city. *Ethnic and Racial Studies*, 17(3), 400-419. <https://doi.org/10.1080/01419870.1994.9993833>
- Papadakis, Y. (1996). Pyla: A mixed borderline village under UN supervision in Cyprus. *International Journal on Minority and Group Rights*, 4(3/4), 353-372. www.jstor.org/stable/24674564
- Papadakis, Y. (2000). The social mapping of the unknown: Managing uncertainty in a mixed borderline Cypriot village. *Anthropological Journal on European Cultures*, 9(2), 93-112. www.jstor.org/stable/43234877
- Resch, R. P. (1992). *Althusser and the renewal of Marxist social theory*. University of California.
- Ringel, F. (2013). Differences in temporal reasoning: Temporal complexity and generational clashes in an East German city. *Focaal: Journal of Global and Historical Anthropology*, 2013(66), 25-35. <https://doi.org/10.3167/fcl.2013.660103>
- Rosenthal, G. (2006). The narrated life story: On the interrelation between experience, memory and narration. *Narrative, memory & knowledge: Representations, aesthetics, contexts* içinde (s. 1-16). University of Huddersfield.
- Rumlar 'hayır', Türkler 'evet' dedi. (2004, 24 Nisan). *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/rumlar-hayir-turkler-evet-dedi-38597068>
- Trouillot, M. R. (1995). *Silencing the past: Power and the production of history*. Beacon.
- Üstündağ, E. (Der.). (2004, 23 Nisan). Referandum: Uzun bir yolun sonu. *Bianet*. <https://m.bianet.org/bianet/siyaset/33105-referandum-uzun-bir-yolun-sonu>
- Verovšek, P. J. (2016). Collective memory, politics, and the influence of the past: The politics of memory as a research paradigm. *Politics, Groups, and Identities*, 4(3), 529-543. <https://doi.org/10.1080/21565503.2016.1167094>
- Yeniden birleşme olmuyor. (2004, 25 Nisan). *Deutsche Welle*. <https://www.dw.com/tr/yeniden-birle%C5%9Fme-olmuyor/a-2526696>
- Zerubavel, E. (1996). Social memories: Steps to a sociology of the past. *Qualitative Sociology*, 19(3), 283-299. <https://doi.org/10.1007/BF02393273>

Özet

Bu araştırmada zorunlu göç nedeni ile yaşanan fiziksel kopuşun, Suriyeli mülteci kadınların göç edilen yeni yerdeki mekânsal davranışlarına ve sosyokültürel pratiklerine etkisini ve bu sürecin kolektif hafızalarında nasıl kurulduğunu anlamayı amaçladım. Bu bağlamda mekânın kadınlar tarafından nasıl hatırlandığı ve yeni mekânın nasıl kurulduğu, sosyokültürel pratikler ve mekânsal davranışlar açısından yaşanan süreklilikler ve kopuşların nasıl deneyimlendiği ve son olarak ailelerinden devraldıkları ya da süreç içinde yaratmış oldukları sermaye biçimlerinin, kendilerini orta veya üst sınıf mensubu olarak tarif eden kadınların yeni göç mekânındaki sosyokültürel ve mekânsal pratiklerini nasıl etkilediği sorularına yanıt aradım. Araştırmayı Mersin'in Viranşehir Mahallesi'nde yaşayan, kendisini orta ve üst sınıf mensubu olarak tanımlayan yedi Suriyeli mülteci kadınla gerçekleştirdim. Feminist etnografik bir alan araştırması olarak tasarladığım bu çalışmada katılımlı gözlem, derinlemesine görüşme ve katılımcı fotoğraf gibi veri toplama tekniklerini kullandım; saha bulgularının betimsel analizini tasarladım. Araştırma sonucuna göre fiziksel kopuşun onların mekânsal ve sosyokültürel pratiklerini etkilediği, ayrımcılığın mülteci kadınların kamusal alandaki mekânsal hareketliliklerini ve sosyokültürel pratiklerini kısıtladığı görülmüş, fakat ev mekânındaki kültürel pratikler, nostaljik bir hatırlama nesnesi olarak ev eşyaları, fotoğraflar ve çiçekler aracılığıyla yeniden yaşatılmıştır. Kadınların ailelerinden devraldıkları ya da süreç içerisinde yaratmış oldukları sınıf, statü ve aidiyet biçimlerinin ise, kente ve gündelik hayata uyumlarında olumlu etkisi olmuştur. Kendilerine yasalar tarafından atfedilen kimlik ve statüleri reddeden kadınların Türkiye ve yaşadıkları yer ile kurdukları olumlu bağ ise bu uyumun ve dönüşümün yansımasıdır.

Anahtar kelimeler: Kolektif hafıza, zorunlu göç, mekân, mülteci kadınlar, feminist etnografi.

Reconstructing the Memory in Viranşehir: Syrian Refugee Women in the Relationship of Migration and Space

Abstract

In this research, I explained the effects of physical dissociation due to forced migration on the spatial behavior and sociocultural practices of Syrian refugee women in their new destination and how this process has been established in their collective memories. So I searched for answers to the questions of how space is remembered and reestablished, what are the continuities and breaks in sociocultural practices and spatial behavior, and finally how forms of capital derived from their families affect the sociocultural practices and spatial behavior of women who describe themselves as members of middle and upper class in this new migration destination. So I aimed to carry out a research with seven Syrian women who live in the Viranşehir District. I

Hafızayı Viranşehir'de Yeni den Kurmak: Göç ve Mekân İlişkisinde Suriyeli Mülteci Kadınlar¹

Esra Arslan*

* Doktora öğrencisi, Mersin Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları, esraarslan2008@hotmail.com

¹ Bu araştırma yazısı Mersin Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları Doktora Programı kapsamında hazırladığım tezimin Mekanda Adalet Derneği'nin desteği ile yapılmış saha araştırmasının bulgularından ve araştırmacının saha izlenimlerinden oluşmaktadır. Dolayısıyla henüz tamamlanmamış bir çalışma olduğundan araştırmada sahada elde edilen ön sonuçlar ve saha izlenimlerine yer verilecektir.

designed the research as a feminist ethnographic field study and used participatory observation, in-depth interview and participant photography methods. It has been seen that the physical separation of women affected their spatial and sociocultural practices, and discrimination they face restricts their spatial mobility and sociocultural practices. Cultural practices in the home space are recreated through household items, photographs and flowers. Their class and status have had a positive effect on their adaptation to the city and daily life. Its a reflection of the adaptation and transformation of these women, who refuse the status or identity given by the law, and of their positive bonds with Turkey and the place they live in.

Keywords: Collective memory, forced migration, space, refugee women, feminist ethnography.

Şekil 1. Am Arab, savaşta kaybettiği eşinin YouTube'daki video kayıtlarını gösterirken.

Giriş

İnsanların belirli bir zaman içinde bir yerleşim alanından başka bir yerleşim alanına geçişi olarak anlatılsa da, göçü durağan bir olgudan çok nedenleri ve sonuçları ile birlikte bir süreç olarak ele almamız gerekir. Toplumsal ve ekonomik değişim süreçlerinin hem bir sonucu hem de nedeni olarak değerlendirebileceğimiz göç, her şeyden önce kendi özgüllüğü olan bir olgudur. Göç araştırmalarında yirminci yüzyılın sonlarına doğru kadınları bağımlı ve pasif bireyler olarak gören cinsiyet körü yaklaşımın yerine toplumsal cinsiyeti dinamik ve ilişkisel bir “analitik bir kategori” (Scott, 2013) olarak ele alan çalışmalar ortaya çıkmıştır (Morokvašić, 1984; Mahler ve Pessar, 2006; Sharpe, 2001; Silvey, 2006; Brettell, 2000). Dolayısıyla göçmenin sınıf, cinsiyet, din, etnisite gibi kimliklere göre farklı deneyimler yaşadığı (Yeğenoğlu, 2016; İlkaracan, 1998) gerçeği, kadınların özgül deneyimlerinin görünür kılınarak bu özgül durumların kavranması ve konuyla ilgili çözümler geliştirilmesi açısından önem taşımıştır (Buz, 2007, s.38). Türkiye’de de son otuz yıldır göç deneyimlerine bakarken toplumsal cinsiyeti bir alt başlık olarak kurgulamaktan çok bu deneyimleri toplumsal cinsiyet perspektifi ile ele alan çalışmalardan söz etmek mümkündür. Başlangıçta literatürde uluslararası göçmen kadın emeğini ve ülke içinde yerinden edilen kadınları ele alan çalışmaları (Toksöz ve Ulutaş, 2011; Dedeoğlu, 2011; Dedeoğlu ve Gökmen, 2012; Demirler, 2008; Çağlayan vd., 2011) görmek mümkünken, 2011’de Suriye’den Türkiye’ye zorunlu göç dalgasıyla gelen Suriyeli mülteci kadınların deneyimleri ile ilgili çalışmalar yer almaya başlamıştır (Biner, 2019; Biehl ve Danış, 2020; Kıvılcım ve Özgür-Baklacioğlu, 2015; Aktaş, 2016; Akis, 2012).

Göç araştırmalarında “nasıl?” sorusuna cevap arayarak metodolojik ve epistemolojik problemlere odaklanan çalışmalar ise (Kümbetoğlu, 2012; Körükmez, 2016; Oğuz, 2012; Harmanşah ve Nahya, 2016), bilgi üretiminin kendisini sorgulayarak pozitif bilimin tarafsızlık ve objektiflik iddiasına meydan okumuş ve kadınların göçmenlik deneyimlerini “bilinçli bir tarafılık”la (Mies, 1995, s.52; Harding, 1995, s.42) görünür kılma çabasını kendi konumsallıklarını araştırmalarının merkezine koyarak vermişlerdir. Buna rağmen Diane J. Wolf (2009, s. 374-376), “sahadaki feminist ikilemler” adlı çalışmasında araştırmacı ve araştırılanın farklı konumlanışlarından kaynaklı iktidar farkı, eşitsiz alışveriş ve sömürü gibi araştırma süreci boyunca uygulanan iktidar ve araştırma sonrasında uygulanan yazma ve temsilden doğan üç farklı iktidar biçiminden bahsederek belirli feminist ilkelere dayanan hakiki bir feminist bir araştırma yapmanın mümkün olmayabileceği, yine de havlu atmanın zamanı olmadığını söyler. Bu araştırma da bu *havluyu atmama* çabası ile yol almaktadır.

Cinsiyetin toplumsal hafıza ve mekân ile ilişkisi, bu güzergâhtan ilerlediğinde hafızada yer alan anıların, suskunlukların ve deneyimlerin geride kalan ve şimdiki mekâna yansımaları, onların öznel deneyimleri aracılığı ile gerçekleşir. Toplumsal hafıza, grup açısından kadınların geçmişteki hatıralarını değil, aynı zamanda hatıraları saklayan ortak dilin, mekânın korunması, ortak acıların ve umutların kamusal alanda diğerleriyle paylaşılması ile kolektif bir eylemlilik hâlini ortaya çıkarma imkânı taşır. Zorunlu göç tecrübesini anlamak için tercih ettiğim bir mecra olarak hafızanın kendisi, mekânsal pratiklerin, hatırlamaların, geride kalan ve şimdiki mekân arasındaki bağlantıların kendi başına özsel olarak kurulamayacağını görmek için kilit bir öneme sahip. Bu araştırmayı yürütürken kilidi yanımda tutarak bir sürü kategorinin parçalanmasına izin vermem gerekliydi, ama bu kopuş ve bozuluşlar için daha fazla zamana ve deneyime ihtiyacım olduğunu biliyordum. Bu hattan yürüttüğüm saha araştırması bahsettiğim “kopuş” ve “bozuluşların” deneyimini içeriyor; deneyimin içerdiği yolculuk, yolcu olmanın deneyimine ekleniyor...

Bu araştırmada Maurice Halbwachs'ın hafızanın toplumsal anlam ve yaşantılarla şekillendiği ve yeniden inşa edildiği kuramsal önermesine dayanarak 2011 yılında Suriye'de çıkan savaşın yarattığı zorunlu göç nedeni ile yaşanan fiziksel kopuşun mülteci kadınların göç edilen yeni yerdeki mekânsal davranışlarına ve sosyokültürel pratiklerine etkisini ve bu sürecin kolektif hafızalarında nasıl kurulduğunu onların deneyimleri aracılığıyla anlamayı amaçladım. Mekânın ve gündelik hayatın toplumsal ilişkilerle anlam bulduğu düşünüldüğünde; öncelikle geçmişin kadınlar tarafından şimdi nasıl hatırlandığı, nelerin anımsanıp nelerin unutulduğu, bu bağlamda yeni mekânı nasıl kurduklarına odaklandım. Ardından geride kalan ve şimdiki mekân karşılaştırmasında sosyokültürel pratikler ve mekânsal davranışlar açısından yaşanan süreklilikler ve kopuşların neler olduğu ve nasıl deneyimlendiğini anlamaya çalıştım. Son olarak ailelerinden devraldıkları sınıf, statü ve aidiyet biçimlerinin kadınların yeni göç mekânındaki sosyokültürel pratiklerini ve mekânsal davranışlarını nasıl etkilediği sorusuna ise araştırma boyunca yanıt aradım. Bu bağlamda, Mersin Viranşehir Mahallesi'nde yaşayan yedi Suriyeli mülteci kadınla kimi zaman evlerinde, bazen de çalıştıkları yerlerde derinlemesine görüşme, katılımlı gözlem ve katılımcı fotoğraf gibi veri toplama tekniklerini kullanarak sahada feminist etnografik bir araştırma yapmanın olanaklarını sorguladım.

Araştırma sonucunda mülteci kadınların zorunlu göç nedeniyle yaşadıkları fiziksel kopuşun onların mekânsal ve sosyokültürel pratiklerini etkilediği, ayrımcılığın kentte yaşayan mülteci kadınların kamusal alandaki mekânsal hareketliliklerini ve sosyokültürel pratiklerini kısıtladığı ve bu bağlamda kopuşlar yaşandığı görülmüştür. Yine de bu pratikleri kendilerine yönelik stratejiler geliştirerek icra etmeleri, kente uyumun ve dönüşümün yansımasıdır. "Mahrem" bir alan olarak ev içi mekânsal ve kültürel pratiklerde ise devamlılık söz konusudur. Birer hatırlama nesnesi olarak ev eşyaları, çiçekler, fotoğraflar ve diğer kültürel pratiklerle –yemekler, nargile ve müzik– kurulan bağ, nostaljik bir öge olarak daha çok ev mekânında yeniden anlamlandırılmış ve onların yer kimliği oluşturmasında dönüştürücü bir sürecin ifadesi olmuştur. Kadınların ailelerinden devraldıkları ya da yarattıkları sınıf, statü ve aidiyet biçimleri ise onların kente ve yaşam alanlarına uyum kapasitesini güçlendirirken, mekâna kendilerini katan kadınlar, mekânı kendilemiş, böylelikle mekânı da dönüştürmüşlerdir. Yaşanan kendilerine sunduğu kimlik ve statüleri reddederek "buralı" –T.C. vatandaşı olmak, aslında Türk olduklarını iddia etmek, mülteciliği kabul etmemek– olma çabaları da bu dönüşümün ifadesi olarak düşünülebilir. Bekleyişte olmanın verdiği geçicilik duygusu ve belirsizlik ise kadınların gündelik hayat ve mekânla olan bağını zedelemiştir.

Literatüre Dair

Hafızanın Derinliklerinde

Hafıza, geçmişini anlamlandırma, yeniden kurma ve geçmişle hesaplaşma bağlamında tarihle ortak noktaları bulunmasına karşın, kendine özgü farklılıklar içermektedir. Bu ayrımı evrensel bir hafızanın olmadığını belirterek dile getiren Jann Assmann (2001) gruba özgü bir hafızanın, yani somut kimlikli belleğin bulunduğunu öne sürerken hafızanın geçmişini olduğu gibi muhafaza etme gibi bir yetisinin olmamasına, bireyin ya da grubun ihtiyaçlarına uygun olarak seçici olduğu olgusuna dayanarak doğruluk gibi bir misyonun ona yüklenemeyeceğini ifade eder. Enzo Traverso (2005, s. 10), Nazi kamplarından kurtulan ve Auschwitz'te kalmış bir Yahudi'nin, taşıdığı kültürel ve ideolojik hikâyesini anlattığı kitabında hafızanın "ister bireysel olsun ister kolektif, şimdiki zamanın daima filtre ettiği bir geçmiş görüntüsü" olduğunu yineler. Halbwachs

ise (2016, s.23) "anıları karşılaştırabileceğimiz bir şimdinin mevcut olmadığını, çünkü anıların uzaktan yeniden hatırladığımız şekliyle değil, şimdinin gerçekleştiği sırada vuku bulduğuyla bir geçmişe" dayandığını belirtirken, Assmann (2001, s. 50) geçmişin hafızada olduğu gibi değil, ilerleyen şimdiki zamanın değişken ilişkileri çerçevesinde sürekli olarak yeniden örgütlendiğini dile getirerek Halbwachs'ın savını destekler. İnsanın kendi kendine hatırlamama kararı vermesi, bir kokuyu duymama kararı vermesine benzer. Anılar tıpkı kokular gibi istenirse de aniden hücum eder. Nereden geldikleri bilinmeden uzaklaştırılmaları mümkün değildir; tam tersine insanı peşlerine düşürüp daha çok hatırlamaya zorlarlar, çünkü ilk andaki izlenim hiçbir zaman tam değildir. Anılar ısrarcıdır, çünkü bir noktada egemendirler ve (her anlamda) kontrol dışıdır. Başka bir deyişle, geçmiş kendiliğinden bugün olur, anı ise bugüne muhtaçtır (Sarlo, 2012, s. 9). Anımsama bir başka anlamda kalıcı olmanın, hatta ölümsüz olmanın yoludur. Dolayısıyla hafıza geçmişteki olayların yalnızca zihinde yeniden canlandırılması değil, geçmişten çok şimdide olanın dinamikleriyle belirlenen değişken bir sürece ve insan etkinliklerinin bıraktığı izlerle elde edilen bir şekillenmesine dönüşür (Connerton, 1999). Hafıza ile unutmayı karşı kutuplara koymayı gereksiz görerek aradaki sürekli bağı belirten Andreas Huyssen (1999) ise şimdi ve geçmiş arasında seçici ve sürekli olarak değişen bir diyalogun var olduğunu belirtir. Şimdide olan doğal olarak neyin nasıl anımsandığı üzerinde etkiye sahiptir. Dolayısıyla saf, etkisiz ve aşkın bir hafıza kaçınılmaz olarak yoktur. Hatırlama etkinliğinin bir yeniden üretim değil, üretim etkinliği olduğunu söyleyen yazar, hafızanın bizi geçmişte yaşanan olayların başlangıcına götürmediğini ve hafızada yalın bir hâlde yaşanmadığını söyler. Çünkü geçmişin hatıraya dönüşebilmesi için onun dile getirilmesi gerekir.

Başlıbaşına bir mücadele alanı sunan kolektif hafıza ise geçmişini şimdi içinde yeniden kurma girişimi olarak düşünülebilir. Sınırları olan bir zaman dilimine işaret eder; ancak bu zaman dilimi topluluklar arası farklılıklar gösterebilir. Farklı topluluklar, farklı kolektif süreçlerden geçerler ve anımsama öğeleri de bu sebeple farklılık arz eder. Zaman dilimleri her ne kadar tüm toplumlar için aynı şekilde işleyen bir sistem olsa da, farklı toplulukların bilinçlerinde farklı imgeler yaratır ve böylece karşılıklı ilişki içinde bulunan toplumların zihinlerinde aynı zaman anlayışı vardır. İçlerinden hiçbirinin, kendini diğer topluluklara dayatması mümkün değildir (Halbwachs, 2007). Bir topluluğa, gruba ait ya da aynı sosyal çevreden kişilerin sahip oldukları, paylaştıkları deneyimler anıları, ortak tarihleriyle oluşur. Kolektif hafıza da toplulukların geçmiş ve şimdi arasında bağ kurmasını sağlayarak topluluk kimliğinin süreklilik duygusunun tesisinde önemli rol oynar. Önemli tarihleri anma yoluyla zamanı "sömürgeleştirilen" kolektif bellek, zaman içinde değişmezlik ve geçmişin bugüne gelmesi illüzyonunu yaratır (Bilgin, 2013). Dolayısıyla, kavramı bir topluluğun tarihi seyrini etkileyen olaylara dair izlerin birikimi ve ortak hatıralarını, bayramlar, törenler, anmalar ve kutlamalar vesilesiyle ortaya koyma gücü olarak (Uçarlar, 2015, s.57) tanımlamak mümkündür. Michael Schudson (2007, s. 179-180), içinde bulunduğumuz bütün sosyal ilişkiler ağının, insan zihinselliğini belirlediğini ve bunun kişi fark etmeksizin gerçekleşebildiğini söylerken, hafızanın kimi zaman kolektif biçimde yaratılmış anılar, eserler ve işaretlere yerleştiğini söyler. Yani, hafızanın ürettiğimiz sözlü - yazılı kültürün tümüne, plastik olarak üretilen tüm unsurlara ve sessiz dil olan jest ve mimiklere kadar genişleyen bir yerleşimine dikkat çeker. Bu üretimimizin kolektif üretimler olması dikkate değer olandır ve bireylerin zihinlerinde grupların, kuşakların ya da mesleki grupların ayrıt edici özelliğine dönüşebilir, biriktirilenlerin nesilden nesile kurumsallaşarak aktarılabilmesi sağlar.

Toplumsal süreçler ve mekân arasındaki ilişkiyi ortaya koymak açısından kolektif hafızanın mekânla olan ilişkisi önem taşır. Toplumsal belleğin mekâna gereksinimi vardır, çünkü mekân toplumsal süreçlere ev sahipliği yaparken, toplum da mekânı (Turgut, 2013) şekillendirir. Bu bağlamda toplumsal yaşamın kurulduğu bir yer olan mekân, insan ile etkileşime geçerek toplumun sahip olduğu sosyal ve kültürel yapıyı kurar. Bireysel roller ve değer yargıları bu yapı içinde şekillenir. Mekân, bireyin sahip olduğu bu altyapı ile örgütlenir ve bu durum mekâna biçimsel olmaktan çok mekân kullanımını ile yansır. Bireyin toplumda edindiği roller ve değer yargıları mekânda kendini tavır ve davranış olarak gösterir (Yalçınkaya, 2015). Yani, mekân etkin ve kurucu bir yapı olarak sosyokültürel matris içinde organize olur. Bu durum failin rollerine, aidiyetlerine ve duygusallığına görünüm kazandırır, failin fiillerinin sahnesine dönüşür. Dolayısıyla mekân, toplumsal bir morfolojidir. İşlevlere ve yapılarla sıkı sıkıya bağlı biçim canlı organizma için neyse, yaşantı için de odur. Mekânın kişi ve toplum arasında maddi bir anlama sahip olmadığını gösteren Proshansky ise tanıma, anlamlandırma ve kimlik yaratma sürecini yer kimliği olarak adlandırır ve kavramı “insanın doğal ve yapılandırılmış çevreyle, fiziksel dünyayla ve başka insanlarla ilişkilerinde tercihleri, beklentileri, duyguları, değerleri ve inançları tarafından belirlenen, yerin ve kişinin kimliğini birleştiren karmaşık bir örüntü” olarak tanımlar (Göregenli ve Karakuş, 2014, s. 105).

Kimlik yerleri olarak düşünülmesi gereken ev ise mekânın yaşayan bir hafıza, canlı bir geçmişi olduğunu gösterir:

Yeni bir evin içinde düşler aracılığıyla bütünüyle bir geçmiş yaşar. “İnsan gittiği her yeni eve ocak tanrılarını da birlikte götürür” deyişinin binlerce çeşitlemesi vardır. Ve kurulan düşler derinleştikçe derinleşir, öyle ki, evle ilgili düş kuranın önünde en uzak belleğin ötesinde düşünülemez kadar eskiye uzanan bir alan açılır (Bachelard, 2014, s.35).

Ev, içinde yaşayanların eşsizliğini ve bireyselliğini, bireyler ve küçük gruplar olarak toplumla ve daha geniş anlamda parçası oldukları kültürle bağlantılarını, sınırlarını ve sınırsızlıklarını yansıtır (Göregenli, 2018, s.133). “Dünyanın merkezinde kişisel ve toplumsal anlamların konumlandırıldığı” bir yer olarak düşünülen ideal ev (Papastergiadis’ten akt. Taylor, 2015, s. 25), bireyin tüm bedeniyle içine yerleştiği düşünsel ve düşsel bir mekân olur. Anılar ve düşlerle genişleyerek insanın kelimelerle içine sığmakta yetersiz kaldığı, paradoksal bir şekilde kendini hem yitirdiği hem de tanıdığı yapılandırılmış bir mekâna dönüşür (Lefebvre, 2014, s.64). Bedenin de bir mekân olduğunu belirten Lefebvre, beden mekânı hatırladığında kendini ve o an ne hissettiğini hatırladığını söyler. Birinci düzeyde anımsanan şey mekân olsa da, o anki duyguyu hatırlamak içsel keşfe ait bir detaya ulaşmaktır. Bu noktada ev, bireyin iç dünyasına ve ruhuna ilişkin bir “analiz aleti” (Bachelard, 2014, s. 29) olarak görülür. Dolayısıyla evin, cinsiyet kimlikleri karşılaştırmasında kadının yalnızca baskılandığı ve dışarı çıkarak özgürleşmesi gerektiği bir “kara kutu” olarak görülmesinin ötesinde “ailenin ortak hafızasını oluşturan, bunu koruyan, aynı zamanda kimliğini de şekillendiren bir mekân” (Çetin, 2011) olarak düşünülmesinde fayda var.

Hafıza ve Mekânın Kesişiminde Cinsiyetin Göçü

Kadınların göç ettikleri mekân ve geride bıraktıkları kentte yaşanan sorunlar düşünüldüğünde kadın ve göç temalı çalışmalarda da sosyoekonomik sınıf, kültür, etnik

ya da ulusal kimlik kadar cinsiyet kimliği de mekânsal ve toplumsal değişimi barındıran göç sürecinde önemli bir yerde durur. (İlkkaracan, 1998) Ana akım göç literatüründe göçmen kadınlar, bağımsız göç eden bireyler olarak değil, genellikle göçte erkeklere eşlik eden ya da takip eden pasif ve bağımlı varlıklar olarak görülmüştür (Morokvašić, 1984 ve 2014, s. 358; Brettell, 2000). Yirminci yüzyılın sonlarına doğru ise uluslararası göç hareketlerindeki dönüşümle birlikte kadın göçündeki artışı ve hareketliliği “göçün kadınlaşması” olarak adlandıran Castles ve Miller (2009) bu söylemle “sadece göç akımlarında kadınların artan sayısına değil, aynı zamanda göç süreçlerinin toplumsal cinsiyete duyarlı süreçlerine de vurgu [yapmıştır]” (Coşkun, 2016, s. 93). Bu dönüşümle erkek egemen sosyal ve kültürel kalıplar bağlamında göçmen kadınların kaynak ülkelerdeki ikincil konumları, göç akımlarında kadınların konumlarının heterojen yapısı, işgücü piyasalarındaki varlıkları, refaha katkıları ve artan politik faaliyetleri vurgulanarak (Ünlütürk Ulutaş ve Kalfa, 2009, s. 15) göç literatüründeki kadın görünürlüğü artmıştır. Savaş ve çatışma süreçleri nedeniyle göç etmiş kadınları feminist perspektiften ele alan çalışmalar ise kadınların özgül deneyimlerini görünür kılmış, gündelik hayatla nasıl ilişkilendiklerine göç öncesi, süreci ve sonrasındaki mücadele ve müzakere deneyimlerine yer vermiştir. (Bilgili, Kuschminder ve Siegel, 2018; Lenette, Brough ve Cox, 2012) Böylelikle kadınların kendi öznel koşulları ve göç hareketlerindeki konumlarının anlaşılır kılınması sağlanmıştır.

Erkeklerin ve kadınların öznel kimliklerinin sadece toplumsal kökenlerini belirlemenin bir yolu olarak, bedene zorla kabul ettirilmiş toplumsal bir kategori olarak toplumsal cinsiyet (Scott, 2013), “cinsiyet tanımlarıyla ilişkilerin zaman ve mekân içinde değiştiğinin, dolayısıyla “yer”le yakından bağlantılı olduğunun altını çizer.” (Alkan, 2009, s.347) Kadınların göç etme süreçlerinde mekânla olan bağları, yeniden yerleşme süreci ve mekânı nasıl inşa ettiği de bu bağlamda farklılıklar gösterir. Örneğin kamusal alan özel alan tartışmalarında sıklıkla bir kadın mekânı olarak analiz edilen ev, kadınlar için “hem göç sürecinin ve yerinden kopmanın hem de yeniden yerleşme, uyum ve bütünleşme süreçlerinin odağında yer alır. (Pala, 2013, s.15) Bununla birlikte kadınların mekânla kurdukları ilişki ve mekânın kullanım biçimi de erkeklerden farklılaşır. Örneğin, erkeklerin kadınlardan daha geniş mekân kullanımına karşılık kadınların daha yakın mesafeleri tercih etmeleri, aynı zamanda erkeklere nazaran daha fazla tehdit ifade etmeleri (Göregenli, 2018, s. 104) gibi bulgular, hangi mekânların kimler tarafından nasıl kullanıldığını anlamamızı sağlar. Bu kavrayışta ataerkil güç ilişkileri temelinde eşitsiz bir konum ve statüde olan kadınların “topluluk kimliğinin süreklilik duygusunun tesisi” (Bilgin, 2013) için kolektif hafızalarına bakarak mekânda bugünü nasıl inşa ettiklerini anlamak, neyi anımsayıp neyi unuttuklarını görünür kılmak önemlidir. Dolayısıyla “belleği kuran öznel deneyimin gerçekleştiği fiziksel [bir] çerçeve” (Parmaksız, 2011, s. 576) olarak mekân ve hafızayı toplumsal cinsiyet bağlamında ele alan ve mülteci kadınlara odaklanan bu çalışma da onlara homojen ve sabit kimlikler atfetmek yerine sınıf, statü, yaş gibi kimlikleri gözetenek hafızayı inşa eden süreçleri “feminist bir bilim anlayışı” ile anlayabilmenin sınırını tartışmaktadır. Çünkü feminizm, “kadına kendi yaşamını kontrol etme gücünü geri verme niyetindeyse, feminist bir çalışma içinde olmak, araştırmacıya bu niyeti gerçekleştirmeyi sağlayacak bilginin üretilmesi sorumluluğunu da yükler” (Tüzel, 2009, s. 530-531).

Yöntem

Kuramsal dayanağını feminist antropolojiden alan ve feminist etnografik bir alan araştırması olarak konumlandığı bu çalışmada feminist etnografinin bilgi

üretimini ortaklaştırma amacına yönelik çeşitli yaklaşım ve yöntemsel araçların araştırmama uygun bir çerçeve sunduğunu düşünmekteyim. Pierre Bourdieu, Loic Wacquant (2014, s. 53) ile yaptığı söyleşide sosyolojik bakışa düşünümnel bir dönüşün gerekliliğinden bahsederken bakışın nesneleştirilmesi dediği şeyin gerçek bir kendi kendini nesneleştirme yeteneğini göstererek kültürel üreticinin toplumsal çevresine ve cinsiyetine üzülme ya da dikkat çekmekten öte, bilimsel ya da akademik alandaki konumun nesneleştirilmesi gerektiğini vurgular. Dolayısıyla benim de bu çalışmadaki amacım, kendi konumumu nesneleştirme çabamı feminist metodolojinin çizdiği güzergâhta gerçekleştirmeye çalışmaktır. Feminist metodolojiyi inşa eden bilgi kuramcıları tarafından gerçekliği görme ve algılama biçimlerinin önemli bir belirleyeni olarak görülen bu yöntemle, kadınların baskı altındaki konumları, sosyal gerçekliğin gözlemlenebileceği ayrıcalıklı bir konum olarak ifade edilir (Punch, 2014).

Bu çalışmada kadınları “bilen öznelere” (Kümbetoğlu, 2011, s. 483) olarak görmeyi ve sorunları, kadın deneyimleri açısından ele alarak bu deneyimleri, “kabul görmüş varsayımlara karşı gerçekliğin önemli bir göstergesi olarak kullanmayı” (Harding, 1996, s. 40) hedefledim. Dolayısıyla, kısmi özdeşleşmeyle gerçekleştirilen bilinçli taraflılık ilkesi, karşılıklılık ve bilinçli taraflılığın gereği olarak araştırmacı ve araştırma “nesnesi” arasındaki bakışın dikey değil yatay bir ilişki içinde olması (Mies, 1996) ve tahakküm ilişkilerini görünür kılama çabası araştırmamın yol gösterici ilkeleri oldu. Etnografik bir araştırmanın çeşitli özelliklerine vurgu yapan Hammersley ve Atkinson (2007) araştırmanın “alandan” yaşayarak gerçekleştiği, araştırmacı tarafından yapılandırılmış koşullar yerine, günlük bağlamda incelenen bir araştırma modelini önemser. Verileri özellikle katılımcı gözlem ve enformel görüşmeler yoluyla çeşitlendiren Hammersley ve Atkinson, etnografik bir çalışmada derinlemesine çalışmayı kolaylaştırabilmesi için tek bir ortam ya da bir grup insan üzerinde çalışmaya odaklanılmasını vurgular. Böylelikle verilerin analizi bu tür bir çalışmada insan eylemlerinin ve kurumsal uygulamaların anlamlarının, işlevlerinin ve sonuçlarının yorumlanmasını ve bunların yerel ve belki de daha geniş bağlamlarda nasıl ifade edildiğini içerir. Yani, etnografik belirli bir sosyal düzen içerisine girerek bu düzende yaşayan insanları tanımaya çalışır ki bu düzenle genellikle önceden birebir ilgisi bulunmamaktadır. Burada etnografik düzeni oluşturan gündelik rutine katılarak insanlar ile sürekli bir ilişki geliştirir, bu sayede olan biten her şeyi o esnada gözlemler ve düzenli olarak yapıp ettiklerini kaydeder (Emerson, Fretz ve Shaw, 2008). Dolayısıyla sahada yoğun gözlemler yapmak, katılımcılarla birlikte yaşayıp onların kendilerini nasıl gördüğünü, birtakım aidiyet ve kimliklerini hangi süreç ve mekanizmalarla kurduklarını ve ailelerinden devraldıkları sermaye biçimlerini nasıl yeniden ürettiklerini veya kırdıklarını anlamak için etnografinin araçlarına odaklanıyorum.

DüşünümSELLİK, ötekinin nesneliliğinin sorunsallaştırılması ve bilgi üretiminin meşruiyetine önemli müdahalelerde bulunan feminist etnografi ise deneyime, araştırmacının katılım ve gözlem sürecine dahil edilmesini, araştırmacı ve araştırılan arasındaki ilişkiyi hesaba katarak deneyim ve eylemin sürecin parçası olduğuna odaklanır (Skeggs, 2001). Kadınların oluşturduğu kültür topluluklarında kadınlar arasındaki ilişkilere ve aralarındaki iktidar farklılaşmalarına eğilen bu yöntem, farklı seslerin duyulmasına özen gösterir ve çoksesliliğe olanak tanır. Dolayısıyla feminist etnografinin katkısı, kadının sesini duyurmasında, konuşmaya teşvik edilmesinde yaşanan sorunları göz önünde bulundurarak suskunluğu esas problem olarak varsaymasıdır. Kadınlar vardır ama suskundur (Çaylı Rahte, 2009, s. 328-329). Araştırma süreci ise araştırmacının araştırma konusunun belirlenmesinden analizin

tamamlanmasına kadar olan süreçte elde ettiği deneyime dayalı bilgi üzerinden yaptığı seçimlerle ilerlemektedir (Hatiboğlu Eren, 2014).

Yukarıdaki teorik ve metodolojik çerçeveye atıfla, araştırmamı Mersin'in sahil kesiminde yer alan Viranşehir Mahallesi'nde yaşayan; eğitim düzeyi, medeni durumu ve yaş grubu birbirinden farklı olan yedi mülteci kadınla 1 Eylül ve 18 Kasım 2019 tarihleri arasında gerçekleştirdim. Çalışmada olasılıklı olmayan örnekleme yöntemlerinden amaçsal örnekleme metodunu kullanarak katılımcı kadınlara “bir ya da iki katılımcı ile yaptığı görüşmelerden sonra onların yardımı ile başka katılımcıların iletişim bilgilerine ulaşması, ağların ve ilişkilerin izlerinin sürülmesine olanak tanıyan” (Barglowski, 2019, s.189) kartopu tekniği ile ulaştım. Veri toplama sürecinde ise veri çeşitlemesi (*Data Triangulation*) (Hammersey ve Atkinson, 2007) yaparak benzer toplumsal olgulara ait farklı süreçlerde elde edilen verileri kıyasladım. Öncelikle feminist metodolojinin ilkelerini göz önünde tutarak araştırmada yer alacak kadınlarla yapılandırılmamış sorular aracılığı ile derinlemesine görüşmeler yaptım ve elde edilen verileri ses kayıt cihazına kaydettim. Yazım, ses kaydı ve gözlem notları için kadınlardan izin istedim. Araştırmada araştırmacı ve katılımcılar arasındaki dil ve iletişim bariyerini olabildiğince azaltabilmek için yöntemin sunduğu olanakla araştırmayı katılımlı gözlem, enformel görüşmeler ve katılımcı fotoğraf tekniği gibi veri toplama teknikleri ile tasarladım. Hafızanın bir alanı olarak görülen fotoğraf, kişilerin geçmiş yaşantı ve deneyimlerini, hatıralarını ve ürettikleri imgeleri anlamada önemli bir veri olarak kullanıldığı için “kendi deneyimlerini ve gerçekliklerini belgeleme, araştırmacıyla birlikte çözümleme ve anlamlandırılmasına” (Şanlıer Yüksel, 2013, s. 147) olanak sundu. Alanda araştırmacı tarafından ya da araştırmacının katılımcıları tarafından üretilen bu fotoğraflar, bir veri toplama aracı olarak etnografik fotoğraf örneği olarak da değerlendirilebilir. Böylelikle fotoğrafçı ya da etnograf, kendi birikimleri, kimliği ve orada geçirdiği süre içindeki alanla ilgili deneyimlerini sürece dahil ederek bir anlamda fotoğrafların üretim sürecini düşünümnel kılar (Özdamar Akarçay, 2013). Bu bakış açısını benimsemek, “nesnellikten vazgeçmek değil, katıksız *noethikos*² olarak nesneleştirilme işinden keyfi bir şekilde azat edilen, bilen öznenin ayrıcalığını sorgulamaktır” (Bourdieu ve Wacquant, 2014, s. 216). Sorgulama sürecinin sadece içe bakışı değil bir anlamda “ötekini kavrayarak kendini kavrama” (Altuntek, 2009, s. 136) sürecine dönüşmesi gerektiğinin farkındaydım. Ses kayıt cihazı kullanarak oluşturduğum ham verilerin deşifresi ardından benzer ya da farklı anlamlar üzerinden elde ettiğim kodlamaların, doyuma ulaşmış fikirleri ve tekrar eden temaları karşılayıp karşılamadığını kontrol ederek metnin betimsel analizini tasarladım.

Çeviri yardımı aldığım kişinin, araştırmada yer alan katılımcılar gibi Suriyeli mülteci bir kadın olması, kapılarını bize açan kadınlarla kurduğum iletişimi olumlu yönde etkiledi. Metinde yer alan anlatıların ise çevirmenin yaptığı çeviriye sadık kalarak anlamı bozacak hiçbir düzenleme yapılmadığını belirtmek isterim. Çalışmada katılmanın ve gözlem yapmanın sıkı birlikteliğini Tom Ingold'un (2017, s. 179-180) deyimiyle bir “ontolojik taahhüt” olarak gördüğüm için kadınların deneyimlerine yer vermenin, onlardan öğrenmenin ve karşılıklı bir öznelere arasılığın inşasına odaklandım. Bu süreç, “yalnızca bilgi alanlar tarafından (çoğunlukla uçucu, yapay veya geçici

2 *Noétique [noethikos]*, fenomenolijide “düşünce edimiyle ilgili olan anlamına gelmektedir” (Bkz. Çev.notu: sf.216).

ortamlarda) aktarıldığı biçiminden ziyade yaşandığı biçimiyle sosyal yaşamın, etnografinin temel meselesi” (Boccagni ve Schrooten, 2019, s. 248) olması gerekliliğini hatırımdan çıkarmak istemememden kaynaklanıyor.

Makalede yer alan isimler görüştüğüm kadınların kendileri tarafından konulmuş anonim isimlerdir. Bunun yanı sıra belirli zaman ve mekânlarda çekilen ve metinde kullandığım fotoğraflar katılımcıların kendileri tarafından çekilmiş ve bir veri toplama aracı olarak katılımcı fotoğraf tekniğinden faydalanılmıştır. Makaleyi yazarken her aşamasında onlarla iletişim hâlinde olmam, metnin canlı ve kolektif bir yapım olması çabasına katkıda bulunmuştur. Onlara teşekkürü etik bir sorumluluk ve borç biliyorum. Son olarak bu çalışma, araştırmanın kavramsal ve metodolojik arka planı ile heybesine kendi öznellikleri ve deneyimlerini ekleyerek yol almış bir araştırmacının yorumlamalarından ibarettir. Aynı sahaya katılan başka araştırmacılar ve araştırma özneleri açısından farklı sonuçlara ulaşmak olasıdır.

Sahaya Gिरerken

Araştırmaya katılan mülteci kadınlarla aramızda ciddi bir engel olarak duran dil sorununu sahaya girmeden önce İngilizce ya da Türkçe bilenlerle görüşerek çözmeyi tasarlamıştım, çünkü kadınlarla aramızda bir aracı olarak çevirmen olmasını istememiştım. Bu durum, hem aramızdaki mesafeyi açacak hem de kadınları dinleme hukukumu ve onlarla kurduğum iletişimin biçimini etkileyecekti. Dillerini ve kültürlerini bilmediğim mülteci kadınlarla yaptığım etnografik bir alan araştırmasının elbette benim için zorlu bir süreç olacağını öngörüydüm. Aradaki “hiyerarşik” mesafenin kapanabilmesi için neredeyse tamamının eğitilmiş ve İngilizce bildiklerini varsaydığım bu kadınlarla çevirmen yardımı olmadan anlaşamayacağımı kavramam uzun sürmedi. Dolayısıyla sorunu hem Arapça hem de Türkçe bilen, yine kendisi de bir mülteci olan çevirmen yardımı ile çözmeye çalıştım ve profesyonel destek aldım. Başlangıçta bu destek nedeniyle kadınlarla kurduğum samimi iletişimin beden dili ile oluşturulan karşılıklı bir sempati ilişkisinin ötesine geçmediğini fark ettim. Çünkü sözel iletişim neredeyse çevirmen ve görüştüğüm kadınlar arasında geçiyordu. Anlattıklarını anlamadığım hâlde her söyleneni anlıyormuşum gibi kafamı çevirmeden onları dinlediğim ve anlamaya çalıştığım gerçeği sonsuz bir merak duygusunun tezahürüydü. Kadınlar bu durumu anlıyor ve çevirmen ile sözel iletişim kurarken benimle de sık sık göz teması kurarak gülümsüyorlardı. Sonuç olarak savaştan sonra Türkiye’ye gelen ve uzun süredir Viranşehir’de yaşayan bu kadınlarla yaptığım derinlemesine görüşmeleri kimi zaman çalıştıkları mekânlarda, kimi zaman evlerinde, bazen de görev yaptıkları okullarında gerçekleştirdim. Mahalleye her gidişim görüşme yapmak için olmadı. Kimi zaman sadece yanlarında konuşmadan yaptıkları işe, sohbetlere tanık oldum, gözlem yaptım, zaman zaman notlarımı karaladım, bazen de yanlarında sessiz kalarak onları gözlemlene fırsatı buldum ve suskunluklarına tanık oldum.

Araştırma alanı olarak bu bölgeyi seçmemin iki temel sebebi vardı: birincisi, bu mahallenin uzun süredir mültecilerin yaşadıkları bir yer olması ve kadınların belirli davranış örüntülerini nasıl gerçekleştirdiklerini anlamaya olanak tanıyacak zaman ve mekânın oluşmasıydı. İkinci olarak bölgenin sahil bölgesi olması nedeniyle buraya göç eden ailelerin kentin diğer mahallelerinde yaşayan mültecilere nazaran orta ve üst sınıftan aileler olmaları, eğitim düzeylerinin yüksek olması ve uzun süreden beri burada yaşıyor olmaları nedeniyle görüşmeleri Türkçe olmasa bile en azından İngilizce yapabileceğimi ummamdı. Sonuç olarak iletişimi ve katılımcı profilini tasarladığım gibi

kuramamış olsam da saha bana sınıf, inanç ve etnisite açısından daha homojen bir çalışma grubu sunuyordu.

Bu süre zarfında yaptığım görüşmeleri ve görüşme mekânındaki tüm sesleri ses kayıt cihazı ile kayda alıyordum. Ses kayıt cihazının kullanılması konusunda kadınlardan herhangi bir olumsuz geri bildirim almadım. Sanırım bunun nedeni, benim doktora öğrencisi bir kadın olarak onlara verebileceğim zararın ya da oluşturduğum olası “tehlikenin” oldukça düşük olduğunu düşünmeleriydi. Yine de sahadaki bu pozisyonumla içerden biri olmadığım çok açıktı ve kimlik konumum saha ile bağımı etkiliyordu. Irk, din, etnisite, sınıf, yaş, toplumsal cinsiyet gibi faktörlerin araştırmacının alana erişimini kolaylaştırdığı (Ergun ve Erdemir, 2010, s. 18) bilgisiyle benim onlarla kurduğum tek ortaklığımın cinsiyetimin olması gerçeği sahaya olabildiğince çekimser girmeme sebep oldu. Bu tek ortaklığın onlarla kurduğum bağa olumlu etkisini bir süre sonra evlerine rahatça girip çıkarken daha iyi kavradım. Başlangıçta dillerini, kültürlerini bilmediğim mülteci kadınlar, onlarla çalışma fikrini oldukça garipsemişler ve sürekli bu çalışmayı neden yaptığımı sormuşlardı. Bir süre sonra Türkiye’deki toplulukların ve halkların yerinden edilme süreçlerinin dönem dönem yaşandığı bir yer olması bakımından benim de buna benzer bir hikâyem olabileceğini belirttiğimde, ben ve “öteki” arasındaki mesafenin daralabileceğini hissettirmişlerdi umut eden bakışlarla. Sahaya giderken giyimime başlangıçta dikkat ediyor ve olabildiğince sade, makyaj yapmadan ve gösterişsiz gitmeye dikkat ediyordum, fakat sınıf ve statü onlarla olan ilişkilene biçimimi etkileyen bir kategori olarak belirdi. Kadınların sosyoekonomik statü ve eğitim düzeylerinin yüksek olması, onların günlük hayatta daha rahat davranmasına ve “yabancı” olana yönelik geleneksel muhafazakâr tutumun aşınmasına izin veriyordu.

Görüştüğüm kadınların evlerine –görüşmelerin hiçbiri sadece katılımcı ve benim olduğum mekânlarda gerçekleşmedi– her gidişimde kadınlar bana daha yakın davranmakla birlikte, normalde dışarıda başörtülü olmalarına ve kapalı giyinmelerine rağmen beni daha rahat kıyafetlerle, makyajlı ve topuklu ayakkabılarla karşıyorlar, evde benim de ayakkabılarımı çıkarmamı istemiyorlardı. Bir süre sonra ben de onların hassasiyetlerine duyarlı olmak adına benimsemediğim giyinme şeklimi değiştirerek günlük hayattaki giyim tarzımı benimsiyordum. Kadınlara görüşme sürecinde sürekli soru sormak yerine, daha çok onların kendilerini bana açmalarını bekledim. Karşılıklı bir güven ilişkisini temel düzeyde sağladıktan sonra sorularımı sormaya başladım. Evlerine rahatça girip çıkabilmem, onlara ikram edebilecekleri kahve, pasta gibi küçük hediyeler götürmem, –bu durum onlar beni tanımadan attığım bir adım olsaydı, başlangıçta yadırgayabilirlerdi– günün herhangi bir saatinde bana çekinmeden mesaj atabilmeleri ya da benim onları rahatlıkla arayabilmem ve görüşme mekânlarına benim kolaylıkla dahil olabilmem gibi adımlar, kurulan güven ilişkisinin sonucuydu. Bu ilişkiyi bu kadar rahat kurabilmemde beni onlara ulaştıran sosyal ağların etkisi elbette çok önemliydi. Aksi takdirde onlarla yan yana gelebilmem çok zor olabilirdi. Görüşmeler ise daha çok sohbet havasında ve çoğu zaman ses kayıt cihazının unutulduğu bir formda gerçekleşti.

Sahadan Notlar

Sosyodemografik Profil

Araştırmaya katılan kişilerin cinsiyet, yaş, sınıf, eğitim düzeyi ve medeni statülerini bilmek, onların bu kategoriler ve mekânsal davranışları arasındaki ilişkinin nasıl farklılaştığını anlamak açısından önemlidir. Özellikle katılımcıların ailelerinden devraldıkları ekonomik miras dolayısıyla ait olduğu sınıfı tanımak kadınların mekâna uyum ve dönüşüm motivasyonlarını anlamamıza olanak tanırken bir yanıla da

geçmişin kadınların hafızalarında nasıl anımsandığını anlamaya olanak sağlar. Araştırmaya katılan dokuz katılımcı, Suriye'nin Şam ve Humus kentlerinden göç etmiş kadınlardır; fakat görüşmelerin ilk aşamasında bu dokuz kadından ikisi daha sonra zamanları olmadığı için görüşmeye devam edemeyeceklerini belirttiler. Görüşmelerin biri dışında hepsi çevirmen yardımı ile Arapça dilinde yapıldı. Öğrenci olan katılımcı ise Türkçeyi iyi bildiğini ifade ettiği için Türkçe konuşmayı tercih etti. Yaş aralıkları 23 ve 62 arasında olan katılımcılar, Suriye'de ekonomik durumlarının çok iyi olduğunu; petrol istasyonlarının, birden fazla arabalarının ve apartman dairelerinin olduğunu, eşlerinin kazançlarının iyi olduğunu belirttiler. Araştırmaya katılan kadınlardan göç etmeden önce ücretli bir işte çalışanlar, Türkiye'de ancak belirli bir süre sonra çalışmaya başlamış ya da iş hayatından uzaklaşmışlardır. Ela (23) ve Rima (39), Suriye'de hiç çalışmayıp ilk çalışma deneyimine burada sahip olmuştur. Ortaokul mezunu olan Rima (39), şu an el işleri yaparak hem gelir sağlamak hem de yeni hayatındaki manevi boşlukları "bir işe yarayarak" doldurmaktadır. Beş çocuğuyla birlikte yaşayan Rima'nın eşi Suriye'de çalıştığı için eşi ve çocuklarını Türkiye'ye getirmiş, kendisi Suriye'den ayrılmamıştır. Lisans mezunu olan ve Suriye'deyken biyoloji öğretmenliği yapan Şam (62), buraya geldiğinde ailesi ile bir anaokulu açmıştır ve okulun müdürlüğünü yapmaktadır. Dört çocuk sahibi Şam, kendisi gibi öğretmenlik yapan eşiyle birlikte yaşamaktadır. Katılımcılardan Ela (23) ise yüksek okul mezunudur. 2014 yılında Türkiye'ye gelişinden kısa bir süre sonra, iki yıl boyunca bir okulda ayda 600 tl ücret karşılığında sınıf öğretmeni yapmış, evlenip hamile kalınca işi bırakmıştır. Şu an bir çocuğu var ve hobi olarak grafik tasarımıyla ilgilendiğini ifade ediyor. Kinda (23) ise lisans eğitimine Mersin Üniversitesi'nde devam etmektedir ve evli olmayan tek katılımcıdır. Lise mezunu olan ve Suriye'de iken çiftçilik yapan Am Arab (39), eşini savaşta kaybettiğini, bir çocuğunun İsviçre'de okuduğunu, burada üç çocuğu ile yaşadığını ve şu an çalışmadığını dile getirmiştir. Dört çocuğu olan Noor (52) ise eczacı olmasına rağmen, Türkiye'ye ilk geldiğinde mesleğini sürdüremediğini, fakat yaklaşık bir yıldır bir eczanede kalfa olarak çalışmaktan çok mutlu olduğunu belirtmiştir. Eşinin hâkim olmasına rağmen Türkiye'ye gelince iş bulamadığını belirtiyor. Katılımcılardan beş çocuk sahibi Sawsan (57) ise lise mezunu ve kendisini ev hanımı olarak tanımlıyor. Daha önce ücretli bir işte çalışmayan Sawsan, şu anda da herhangi ücretli bir işte çalışmıyor ve başka ülkelerde yaşayan çocuklarının onlara her ay gönderdiği para ile geçiniyorlar. Görüştüğüm kadınların hepsi 2011 yılında evlerini terk etmek zorunda kaldıklarını ve en az altı yıldır Viranşehir Mahallesi'nde yaşadıklarını belirttiler. Bölge, kadınların Türkiye'ye geldiklerinde yerleştikleri ilk yer değil. Kadınların hepsi Türkiye'ye gelmeden önce Suriye'nin Şam ve Humus kentlerinde yaşarken sadece çiftçilik yapan Am Arab (39) Humus'un bir köyünde yaşadığını ifade etti.

“Sen Mültecinin, Ben Değilim”

Mekânla kurulan ilişki, bireyin devletlerin gözünde onların var olma seviyeleri ve yasal statüleri üzerinden şekillenen bir süreçtir. Sürekli bir yere gitme ihtimali üzerinden hiçbir yere çıkmadan mekânla ilişki kurmak, sürekli geri dönmeyi umut ederek, ama başka bir yere gitmeyi düşünerek gündelik hayatı pratik etmek, yasalar nezdinde göçmen kadınların nasıl tanımlandığı, hukuki statüleri, olası mekân, istenen mekân, arzulanan mekân ve şimdide yaşanan mekânla ilişkilerini etkiler. Yani yasal statüye bakmadan mekân ve gündelik hayatla olan sosyal etkileşimlerle olan ilişkinin anlaşılması da güçleşir. Sahaya girmeden önce mülteciliği sadece hukuki bir statü olarak vatandaşlığın yitirilmesi değil, aynı zamanda içine doğulan siyasi topluluğun ve ulusal kimliğin kaybı (Soykan, 2015, s. 4) olarak düşündüğümünden, bireyselleşmiş tehlikenin ötesinde güvenlik ve savaş nedeniyle

Şekil 2. Şam'ın salonunda Şam kentini hatırlatan hatıralardan bir görünüm.

ülkelerinden kaçarak Türkiye'ye göç etmiş olan Suriyeli kadınlar için mülteci kavramını kullanmayı tercih etmiştim. Fakat görüştüğüm kadınların üçünün T.C. vatandaşı olduğu, ikisinin ise vatandaşlık başvurularını yaptıklarını ve vatandaşlıklarını elde etmelerine pek az bir süre kaldığını öğrendim. Ralph ve Staeheli (2011, s. 520-524), göç ettikleri ülkelerde yasallığa kavuşan mültecilerin kendilerini mekânsal ilişkiler ve ağlarda yeniden konumlandırımlarının daha kolay olabileceğini, bu şekilde evin hem hareketli hem de yerleşik olarak gömülü olduğu kadar insanlar ve onun dışındaki ilişkilerle de dışarı doğru uzayarak genişlediğini söyler. Böylece aidiyet duygusunun kişinin evde olma hissini özneliğini içerirken bir taraftan da sosyal ilişkilerin ve kategorilerin bireyleri ve sosyal grup üyelerini nasıl konumlandırıdığını farkındalığını da sağladığını belirtir. Görüştüğüm iki kadın, böylesi bir "yasallığı" tercih etmediklerinden –çünkü Rima, eşi Suriye'de çalışmaya devam ettiği için ülkesine geri dönmeyi düşünürken, Am Arab ise oğlu İsviçre'de olduğundan oraya gidiş için beklemekteydi– aidiyet duygusu ve evde olma hissindeki kopuşlar, onlar açısından gündelik hayatlarında geçiciliğe sebep oluyordu. Özge Biner, (2019a, s. 187-188) idareli kullanılan bir umut ve sürekli yeniden inşa edilen beklenti hâlini "mülteciliğin zamansallığı" kavramı ile düşünerek onların belirsiz bir bekleme içinde bir gün geri dönebilme umudunu bu çoğul zamansallıkla sürdürmeye çalıştığını söyler ve bu çoğulluğun savaşın sonlanması ile mümkün olabileceğini ekler. Biner'in ifade ettiklerine atıfla iç içe geçmiş zamansallık, bu kuşku umut hâli mültecinin mekân kurma ve yer kimliği oluşturmasını, dolayısıyla eşya ile kurduğu ilişkisini de belirleyen önemli bir faktör olarak göze çarpıyor.

İsviçre'ye gideceğim için sadece gün geçiriyorum, her şey karmakarışık... Dört buçuk yıl oldu, mesela bir kadeh alırsam, niye alayım zaten gideceğim diyorum. Yani artık bu hissi alamıyorum, bağ hissetmiyorum, gideceğim (Am Arab, 39).

Orada daha iyiydi, çünkü burada bir şey alıyorsun, ev kiralık, bir de burada kalacağımız belli olmadığından ne alsak tadını çıkartamıyoruz, ama orada her şey daha iyiydi. Evimize alıyoruz çünkü. Çok lazım olmadıkça eşya almıyoruz (Rima, 39).

Ev mekânı ile kurulan bağ, kadınların buradaki uyum kapasitesini güçlendiren bir etken olarak görünüyor. Türkiye'ye geldiğinde başlangıçta kötü ve ikinci el eşyalarla döşenmiş bir evde kalarak yaşamını sürdüren Şam, şu an yaşadığı mahalleye taşındığında ve ikinci el de olsa temiz ve yeni eşyalar almaya başladığında mekânla bağı güçleniyor. Bilgin (2013, s. 102) bu durumu “eşyalar aracılığıyla sadece geçmişle kurulan bağ ve devamlılığın garantisi değil, aynı zamanda gelinen yerde mevcut âni kendileme vasıtası” olarak izah eder. Yapma ve edimi içeren ve ev deneyiminin analiz edilmesinde kullanılan temel kavramlardan biri olarak kendileme, kabul etme ve niyetlilik gerektirirken, beden katılımla gerçekleşen benliğin ve kimliğin gelişmesi ve gerçekleşmesiyle iç içe geçen ontolojik bir süreçtir (Göregenli, 2018, s. 123-124).

Önce yaşadığım evlerde hiç ait hissetmedim. Ama bu evi kendi kafama göre döşediğim için evimi seviyor ve ait hissediyorum. Eşim “biz burada mültecimiz, her şeyi almak zorunda değiliz, Türkiye’de” dedi ama ben ona “Sen mültecisin, ben değilim” [gülüşmeler] dedim. (Şam, 62)

Katılımcılardan biri de aslında anne taraflarının Türk olduğunu, kendilerinin de T.C. vatandaşı olmak, bir an önce vatandaşlık almak istediklerini belirtmişti. Saha bana onlara atfettiğim mülteci sıfatını onların benimsemediğini gösteriyordu.

Ev ve Hatıranın Kaybı

Taylor (2015), evin mekânın sosyal ve duyuşsal kendilemesi potansiyeli ile şekillenen süreçsel ve etkileşimli bir deneyim olarak daha iyi anlaşılabilirliğini söyler ve göçmenin yaşam koşullarının da bu dinamik ve çoklu ev deneyiminin dolayısıyla başarabileceklerinin önündeki engellerin temel örneklerinden biri olduğunu dile getirir. Bu bağlamda fiziksel bir ev kavramı, onlar için evin anlamını ve evin kaybının sonuçlarını anlamamızın merkezinde yer alır. Mülteciler, tanımı gereği ev olarak adlandırdıkları yerleri terk etmek ve fiziksel olarak başka bir yere taşınmak zorunda kalmışlardır. Suriyeli mülteciler için de aynı şey geçerlidir. Fakat ilk durakları Türkiye olmamıştır. Bir süre sonra savaşın biteceğine olan umut ve inançları nedeniyle yanlarına hiçbir hatıra alamadan ülkelerini terk eden kadınlar, yeniden güvenli bir alan oluşana dek Lübnan, Umman, Suudi Arabistan gibi ülkelerde kalmışlardır. Kimisi tesadüfen Umre ziyaretinde bulunurken geri dönememiş, kimisi de çatışmaların artması ve evlerinin bombalanması nedeniyle bütün hatıralarını geride bırakarak aşamalı olarak Türkiye'ye gelmişlerdir. Türkiye'yi tercih etme nedenleri arasında Türkiye'nin güvenli olması, kendilerinden önce akrabalarının Türkiye'ye göç etmesi ve devletin sınırlarını onlara açması gibi nedenler bulunmaktadır.

Hiçbir önyargımız yoktu. Sadece güvenli bir yere geçmek istediğimiz için geldik. Kimsemiz yoktu burada (Ela, 23).

Türkiye'nin mültecilere karşı iyi davrandığını duymuştuk. Arkadaşlarımız vardı Mersin'de. Hatta eczacı bir arkadaşımız burada oturuyordu. Mersin güzel sakin bir yer dediler, direkt buraya, Viranşehir'e geldik (Noor, 52).

Şekil 3.
Rima'nın
Suriye'deki
evine benzeyen
yeni salonu.

Burası güvenli ve çocuklarım okula gidiyor. Burada kendime ait bir param olsaydı kimseye ihtiyaç duymadan yaşardım. İsviçre'de bize yetecek kadar para veriyorlar. Orda [İsviçre'den bahsediyor] zaten buradan az para alırsam çıkmazdım. (Am Arab, 39)

Zorunlu göçle gelmiş kadınların gündelik yaşamı, geride bıraktıkları evlerini onların yokluğunda anlamak için bize öncelikli bir alan sunar. Savaş nedeniyle geride bırakılan ya da tahrip edilen bir ev varsa, evin ruhu toplulukla birlikte yaşar. Bu durum onların aynı zamanda kolektif kimliklerini ve kültürel geçmişlerini yeniden güçlendirdikleri anlamına gelir ve göçmenin geçmiş ve şimdi arasındaki “ev” duygusunu yapılandırma potansiyelini etkiler (Boccagnio, 2016). Görüştüğüm kadınların hepsi bu bağlamda gönülleri dekore ettikleri ve her köşesini sevgi dolu anımsadıkları “lüks” evlerinin tadını çıkaramadıklarını dile getiriyorlardı.

Suriye'den çıkmadan önce yeni bir eve taşındık. Savaş çıkmadan bir sene önce bu eve taşındık, çok güzel bir evdi; tasarımını babam çok iyi yaptı, hatta Dubai'den getirdik eşyaları. Çok güzel bir evdi. İki tane arabamız vardı. Tadını çıkaramadık bile (Kinda, 23).

Başka bir şey anlatamıyorum. Çok güzel bir evdi, istediğim ne varsa eve koymuştum. Bütün parayı oraya harcamıştık, hayal ettiğimiz bir evdi. Bütün duvarların her birini farklı renge boyadım. Mutfağı, abajurları, her şeyi kendi istediğim gibi yaptırıldı. Sürekli yaşayacağımı düşündüğüm için hayal ettiğim evi yaptım. Tadını çıkaramadık (Noor, 52).

Suriye'deyken eşim çalışıyordu, evde ne varsa zevkle yaptım, her şeyi canım nasıl istiyorsa yaptım. Çıkmadan önce evi yeni dekore etmiştim. Evde ne varsa her şey çok önemliydi ve değerliydi. Hiçbir şeyi getiremedim (Şam, 62).

Am Arab ise geride bıraktığı eşi ile ilgili hatıralarını anlatırken, aslında eşinden başka hiçbir şey hatırlamadığını evi ve mekânı pek önemsemediğini dile getiriyor (Şekil 1).

Nasıl olsa geri döneceklerini umarak evlerinden herhangi bir hatıra dahi alamayan bu kadınlar, tüm eşyaları geride bıraktıklarını anlatırken, yeni mekânla kurdukları bağın ilk göç ettikleri dönemde zayıf olmasının nedenini anlatmış oluyorlardı.

Zaten biz Suriye'de büyüdük. Sanki büyük bir ağacı toprağından koparıyorsun gibi olduk. Annem orda, babam orda, kardeşlerimiz orda, sevdiğimizimizi arkada bıraktık (Şam, 62).

Biz savaş bitip döneceğiz diye düşünüyorduk, o yüzden geçici diye düşündük, o yüzden sadece yazlık kıyafetleri aldık, başka bir şey almamıştık (Noor, 52).

Çünkü hiçbir hatıra alamadık. Sadece üç ay kalacağımızı düşündük, emindik; yemekler bile evde kaldı. Hatta anneme sordum fotoğrafları, alayım mı dedim, bütün fotoğraflar... Annem, “yok kızım geri döneceğiz zaten” deyip almamı istemedi (Kinda, 23).

Edward Said (2015, s.36) mültecilerin geldikleri “yeni ülkedeki her sahne ya da durumun eskisindeki muadilini zorunlu olarak kendisine çektiğini” söyler. Rima da bu kayıplara rağmen şimdiki evini geride kalan evine benzetererek yeni bir mahremiyet ve kimlik mekânı oluşturuyor.

Şekil 4.
Soldaki görsel
Ela'nın
eski evinin
bahçesinden bir
görünüm iken
sağdaki ise
yeni balkonu ve
çiçekleri.

Hayatım çok değişti. Suriye'de sabah kalkıp çocuklarımı okula gönderiyordum, sonra inip kayınvalidemle oturuyordum, misafirler geliyordu, burada çocuklar gelene kadar çalışıyorum para kazanmak için. Oturma odasına koltuk almadık, Suriye'deki gibi minderlerle yaptık. Bize evimizi hatırlatıyor, her gelen misafir Suriye'deki eviniz gibi diyor, bize Suriye'yi hatırlatıyor (Rima, 39).

Kamusalla Özelin Kesiştiği Mekân: Balkon

Evin insanların birbirleriyle, içinde yaşadıkları coğrafya ile, toplumla, yerler ve nesnelere aralarındaki ilişkilere dair bazen birbiriyle bağlantılı, bazen de tamamıyla çelişebilen toplumsal ve kültürel düşünce ve algıların neredeyse bir repertuarı gibi işlev gören, oldukça karmaşık ve çokboyutlu bir olgu olduğu (Kılıçkırın, 2018, s. 2) düşünülebilir. Dolayısıyla ev, kimi zaman şiddetin icra edildiği bir mekân, kimi zaman da güven ve aidiyet duygusunun yaşatıldığı bir sığınağa dönüşebilir. Betty Frieden gibi Batılı ikinci dalga feminist yazarların evin, kadını ikincil kılan, anne ve eş olmak gibi belli statülere hapseden bir anlamı olduğuna dair düşüncelerine karşılık, Lesley Johnson (1996) evden öte bir "yuva" (home) tartışması yapar ve kamusal - özel, geleneksellik - modernlik, bağımlılık - otonomi gibi dikotomilerin ve kadının evi reddederek özgürleşme projesinin modernitenin kurguları olduğunu ifade eder. Kamusal ve özel, bireysel ve ortak alanlar arasındaki aşamalı geçişi, aradaki boşluğu temsil eden balkon da insanlara mekânsal ayırım ve koruma yaratırken, bir taraftan da görünürlüğü koruyarak mekânsal bir alan yaratır ve mekân atmosferinin canlılığında aktif rol oynayarak yarı açık bir alan (Safarkhani, 2016) oluşturur. Ev ve sokak arasındaki balkon, kadınların görüşmelerde en çok anımsadıkları yer olmuştur. Çünkü kadınlar "yuva" ile kurdukları aidiyet duygusu eşliğinde kamusal balkondan süzülerek açılma fırsatı yakalamaktadır.

Babam, balkonda şelale yaptı; tam bir şelale gibi duruyordu, en çok sevdiğimiz yer burasıydı, bahçe gibi duruyordu; orda halalarımız, kardeşlerimiz geliyordu. Orda toplanıyorduk geceleri. Biz oyunlar oynuyorduk. Yani en sevdiğimiz yer orasıydı. Çiçekler vardı, annem ilgileniyordu onlarla. Hatta burada birkaç tane var, mutfakta hep annem ilgileniyor (Kinda, 23).

Balkonda özel bir oturma yeri yaptık. Büyük bir balkonu ve camlıydı. Apartman dairesiydi. On bir katlıydı. Biz birinci katındaydık, çocuklar okula gidiyordu, çalıştığım haftada bir yardımcı geliyordu. Komşularla ilişkimiz çok güzeldi. Kardeş gibiydik (Noor, 52).

Odamda bir balkon vardı, En çok orayı anımsıyorum, orada oturmak, orada yalnız kalmak... (Rima, 39).

Balkonu tamamlayan ve neredeyse bütün katılımcıların hafızalarına çakılı olan hatırlama nesnelere biri de bahçelerinde ya da balkonlarında özenle büyüttükleri çiçekler olmuştur. Doğaya duyulan özlemin mekândaki tezahürü olan çiçekler, anımsamanın ve yeni yerde aidiyet kurmanın kilit nesnesi gibidir.

En çok evimizin bahçesini hatırlıyorum. Fotoğrafları da var. Çok farklı buradan, ilgisi yok. Oradaki evimiz çok daha büyüktü, bahçesi vardı. Mesela misafirlere özel banyo vardı, yatak odası vardı. Tamamıyla farklı (Ela, 23).

Mesela sokakta yürüyorum, Yasemini biliyorsunuz. Şam yasemini ile meşhur bir şehir. Şam'ı hatırlıyorum mesela, bir şarkı duyuyorum Şam'ı hatırlıyorum. Artık ailemin evine gidebilirim, ama o ev bizim değil (Şam, 62).

Bütün hayatım değişti. Hiçbir benzerlik yok, sadece çiçeklerim... [Çiçeklerin ortasında eşinin fotoğrafı var]. Çiçeklerimi önemsiyorum Suriye'deki gibi. Oradaki evim hep çiçekti, ilk girişte bir sürü çiçek vardı, şimdi bunu görünce kimse şaşırıyor, biliyorlar çünkü hepsi beni... (Am Arab, 39).

Şekil 5.
Am Arab'ın
oturma odası.
Sehpanın
ortasına
yerleştirilen
çiçeklerin
ortasında savaşta
kaybettiği eşinin
fotoğrafı yer
alıyor.

Uyum ve Dönüşüm

Katılımcılar, kendileri ile yaptığımız görüşmelerde yaşadıkları mekâna uyum sağlama konusunda istekli görünüyor, din ve inanç ortaklıkları, eğitim imkânlarının elverişliliği ve Türkiye'nin "güvenli" bir bölge olması nedeniyle buradaki yaşam ve mekânla bağ kurma konusunda olabildiğince çaba gösteriyorlardı. Katılımcılardan Sawsan, aslında çocuğu İsviçre'de olmasına ve kendisine oturma izni için kabul mektubu gelmesine rağmen Türkiye'deki geleneksel kültürün ve inanç yapısının kendisi için yaşanabilir bir ortam yarattığını ve Türkiye'den gitmek istemediğini belirtiyor. Dolayısıyla da T.C. vatandaşı olmak için istekli görünüyordu.

Burası bizim eski yaşamımıza benziyor. Burada camiler var, başörtümü sıkıntı çıkmadan takarım, camiye giderim sıkıntı çıkmadan ama İsviçre öyle değil (Sawsan, 57).

Yaşanan ayrımcılık hikâyeleri onların kentle bağına tabii ki etkiliyordu, fakat geri dönmeyi, güvenli bir Suriye oluşmadığı müddetçe düşünmüyorlardı. Görüştüğüm kadınların biri dışında hepsi Türkiye’de yaşamak için çaba gösteriyordu. Öyle ki Kinda, toplum içinde zaman zaman maruz kaldığı ayrımcı söylem ve bakışlardan kurtulabilmek adına öğrenimini tamamladıktan sonra, iş hayatında sorun yaşamamak için kimlik bilgilerini bile değiştirdiğini söylüyor.

Bu yüzden ben ileride eczane açarsam dışarıda “Kinda” yazarsa kimse gelmez. Bu yüzden ayrımcılıktan sonra ismimi değiştirdim, onlar tanımasın diye değiştirdim maalesef, ama benim adım geçerli, yani herkes beni öyle biliyor, arkadaşlarım bana Kinda diyor (Kinda, 23).

Ev, çoğu zaman dışarıya olan ilişkisi ile tanımlanır. Korku, tehlike, bilinmeyen yabancı yerler ve gelenekler, yabancı yüzler ve alışkanlıklar, evin olmadığı şeyin bir parçasıdır (Al-Ali ve Koser, 2002, s. 7). Mültecinin bu bağlamda dışarıyla ilişkisi ile kurduğu bağ, dışarıda yaşadığı deneyim ve duygular, kadınların mekân kullanımını etkilemektedir. Karşılaşma mekânlarındaki temaslar, toplu taşıma araçlarını kullanırken ya da parklarda sosyalleşirken maruz kaldıkları olumsuz bakışlar ve söylemler onların bu mekânları kullanım sıklığını azaltırken, kimi zaman da onların evde kalıp dışarıya çıkmamasına sebep olmaktadır. Çünkü ev, Biner’in (2019b, s. 68) de ifade ettiği gibi “dışarıdan gelebilecek her türlü hayal kırıklığına mekânsal mesafe alabileceği, bir nevi filtre tutabileceği bir mekân” olarak düşünülüyor.

Ama dışarıya pek çıkmıyorum. Dışarı çıkınca, otobüse bindiğimde bazen ayrımcılığı bakışlardan hissediyorum. Türkçeyi çok anlamadığım için bakışlardan, ses tonundan anlıyorum. Hatta bir defa otobüse bindiğimde Suriyeli kadınlar çoktu, koltuklara oturmuşlardı, bir Türk kadın da bağırdı, “bize yer bırakmadılar” diye sonra indim otobüsten (Ela, 23).

Kamusal alandaki deneyimler nedeniyle kadınların kültürel pratikleri de yer değiştirebiliyor, bozulmaya uğruyor ve kadınlar tarafından başka bir mücadele pratiğine dönüştürülebilir. Kinda’nın başörtüsünü bağlama biçiminin Suriyeli olduğu fark edilmesin diye Türklere özgü bağlama biçimiyle yer değiştirmesi, Şam’ın artık Suriye kültürüne özgü nargile içme pratiğinden nefret ettiğini ve karşılaşma mekânlarında Suriyeli gençlerin bu ritüeli yerine getirmelerinden hoşlanmadığını söylemesi, maruz kaldıkları ayrımcılık nedeni ile daha önce uyguladıkları kültürel pratikleri artık yerine getiremediklerini gösteriyor. Sonuç olarak tüm bunlar, kamusal mekânların onlar açısından kullanımını kısıtlayıp sosyokültürel alışkanlıkların devamlılığını zedelerken bir taraftan da kadınların yeni uyum stratejileri geliştirmelerine yol açıyor.

Ben eczanede staj yaparken çok rahatsız oluyordum mesela, başörtümü Türk style yapıyorum, çünkü Suriye style farklı, ben bilerek Türk style yapıyordum. Dışarıdan beni görünce yabancı olduğumu anlamasınlar diye, ama bana Kinda dediklerinde, “aa sen Suriyeli misin” diye sorup “O Suriyeliler...” Ben de “Suriyeliyim” dediğimde “gerçekten mi, sen bak ne güzel giyiniyorsun, onlar kötü giyiniyorlar” derlerdi (Kinda, 23).

Nefret ediyorum bu alışkanlıktan. [Nargileden bahsediyor, bu arada eşi balkonda nargile içmek için hazırlık yapıyor]. Çünkü Türkler bizi bununla vuruyor. Şey diyor mesela, “Suriyeli çocuklar zaten kaçmak zorunda kalmışlar savaştan, yoksa kaçmazlardı...” Ama yine bunu yaparken onlara malzeme veriyorlar gibi... (Şam, 62).

Görüştüğüm kadınların bir kısmı da kendilerine Suriye’deki gibi bakmadıklarını, makyaj ve süslenmeye artık önem vermediklerini, fakat giyim tarzlarında hiçbir değişiklik olmadığını şu şekilde dile getiriyorlar:

Bazı bölgelerde makyaj oluyor, biz önceden yapıyorduk ama artık yapmıyoruz (Noor, 52).

Eskiden kendime bakardım, makyaj yapardım, saçımın rengini değiştirdim ama burada yapmıyorum. Kılık kıyafetimde bir değişiklik olmadı, değişmedi (Sawsan, 57).

Kimisi ise geride bıraktıkları kültürel pratiklerin yeni mekânda devam ettirildiğini dile getiriyor. Dolayısıyla bu pratiklerin tekrarı ile uzama atfedilen anlamla nesnelere ve alışkanlıkların oraya yerleşip mekânı şekillendirdiği ve evin yeniden inşa edildiği görülüyor.

Suriye’de sabah kalkıp kahvemle beraber Feyruz dinliyordum, burada da aynısını yapıyorum. Kılık kıyafetim de değişmedi, orda nasıl giyiniyorsam burada da öyle (Ela, 23).

Anımsanan ve kederle anlatılan birçok deneyim ve hikâyeye referansla kurulan özlem duygusu nostaljik bir öge olarak görüşmelerde ön plana çıkarken, bir araya gelerek yarattıkları umut ve dayanışma ilişkisine yönelik söylemler bu araştırmanın özneleri açısından onlara atfedilen “mağdur” kimliğinden öte dönüştürücü bir anlam taşıyor.

Ben değişmedim, koşullar değişti, ama hâlâ gülmeyi seviyorum. Basit bir hayatı seviyorum. İniyorum, arkadaşlarla oturuyorum. Yemeklerin aynısını yapıyorum ama daha küçük miktarlarda (Am Arab, 39).

Am Arab, belleğindeki hatıraları koruyarak, ama burada kendisine ait bir direnç mekânı oluşturmanın çabasını veriyor. Hasta yatağında uzanmış, beni yüzünde tebessümle karşılıyor, hayatı karşıladığı biçimiyle. Konuşma arasında yaşını soruyorum. Gülümseyerek odadaki çiçekleri işaret ediyor, “Şu gördüğün güller yaşındayım Esra...”

Sonuç Yerine

Bu çalışmada 2011 yılından sonra Suriye’de çıkan savaşın yarattığı zorunlu göç nedeni ile yaşanan fiziksel kopuşun, mülteci kadınların göç edilen yerdeki mekânsal davranışlarına ve sosyokültürel pratiklerine etkisini ve bu sürecin kolektif hafızalarında nasıl kurulduğunu, Mersin’in bir sahil bölgesi olan Viranşehir Mahallesi’ndeki mülteci kadınların deneyimleri aracılığıyla anlamayı amaçladım. Çünkü deneyimi, bu araştırmada onlara kendi öznelliklerinin biricikliği yoluyla kendi hikâyelerini yaratma politikliğini sağlayan (Scott, 2013; Skeggs, 2001) feminist metodolojik yolun temel araçlarından biri olarak görüyorum.

Araştırmadan elde edilen bulgulardan hareketle Suriyeli mülteci kadınların sosyodemografik özelliklerinin yaşadıkları mekâna uyum açısından olumlu ve dönüştürücü etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Ekonomik durumlarının iyi olduğunu hissettiren, bazen de dile getiren katılımcılar –katılımcıların biri hariç hepsi pasaportları ile birlikte havayolu ile Türkiye’ye gelmişlerdir– aynı zamanda bir sahil bölgesinde yaşıyor olmaktan memnunlardır. Sınıf ve statü bu bağlamda onların mekân ve gündelik hayatla bağına güçlendirirken, mekâna kendilerini katan kadınlar, mekânı kendilemiş, böylelikle mekânı da dönüştürmüşlerdir. Kadınların yaşadıkları mekân ve

sosyokültürel çevre ile olan ilişkisi onların yasal statüleri ile ilgilidir. Bulgulardan hareketle, geçiciliğin, eve bir bardak bile alıp almama belirsizliğini yarattığı bir hatta devletin onlara atadığı statünün kadınların mekânsal davranışlarını ve sosyokültürel pratiklerini olumsuz etkilediğini ve ne zaman sona ereceği belli olmayan bir bekleyiş içinde olduklarını söylemek mümkün.³ T.C. Vatandaşlığı hakkına erişmiş olan kadınlarda ise mekânla kurulan bağın güçlü olduğu ve “yuvada” olma duygusunun bir süre sonra oluştuğu ve süreklileştiği görülmektedir. Yasanın kendilerine sunduğu kimlik ve statüleri reddederek “buralı” –T.C. vatandaşı olmak, aslında Türk olduklarını iddia etmek, mülteciliği kabul etmemek– olma çabaları ve motivasyonları ise bu dönüşümün ifadesi olarak düşünülebilir. Kent yaşamında gündelik hayata katılan kadınlar, özellikle karşılaşma mekânlarında kendilerine yönelik ayrımcı tutum ve davranışlar nedeniyle köken ülkede gerçekleştirdikleri mekânsal ve sosyokültürel pratikleri sergileyememektedir. İşyeri ve okulda kendi isimlerini ayrımcı tutum ve davranışlar nedeniyle değiştirmek, başörtülerini bağlama biçimini Türkiye’ye özgü düzenlemek, otobüs gibi toplu taşıma araçlarında olmamayı tercih etmek, Suriyeli kimliği ile “özdeşleşen” nargile içmek gibi kültürel alışkanlıkları açık alanlarda sürdürmemek, bu kopuşun örneklerindedir. Sahil, park gibi açık alanlarda olmaya devam etmek, mesleklerini icra edebilmek için büyük bir istek duymaksa aynı zamanda kamusal alanda varlık gösterme isteklerinin yansımasıdır. Suriye’de savaş nedeniyle yıkılan, “tadına varılamayan ve yerle bir olan” evlerinde gerçekleştirilen pratikler ise bir süre sonra şimdinin şekillenmesi ile mekânda yeniden üretilmektedir. Eşyalar, fotoğraflar, çiçekler ve müzikle kurulan bağ aynı zamanda mekâna uyum kapasitesinin, nostaljik bir öge olarak yaşanan kayıplar ardından tutulan yasin ve hatıraların anımsanarak bugünde yeniden yaşatıldığı bir kültürel sürekliliğin ifadesidir. Ev mekânı olarak balkon ise bir mahremiyet ve kimlik mekânı olarak kadınlar için korunaklı bir alan ve görünürlük yaratırken, mekânda icra edilen tüm pratikler, aile üyeleri ve komşularla geçirilen zamanlar anımsanmakta, balkonun ruhu yokluğunda yaşatılmaktadır. Kadınların görüşmeler süresince Suriye’deki yaşamlarından bahsederken kent yaşamından ziyade evlerinin güzelliğine ve orda geçen hikâyelere odaklanmaları ise mekânsal davranışların merkezine evi yerleştirdiklerini göstermektedir.

Bu araştırma, zorunlu göç nedeni ile yaşanan fiziksel kopuşun kadınların mekânsal ve sosyokültürel pratiklerine etkisini ve bu sürecin kolektif hafızalarında nasıl kurulduğunu mekân, toplumsal cinsiyet ve hafızanın kesişiminde anlama çabasında olan feminist bir etnografi çalışması bağlamında literatüre katkı sunma çabasıdır. Aynı zamanda, kendilerini orta ve üst sınıf mensubu olarak tanımlayan mülteci kadınların uyum ve dönüşüm pratiklerinin başarılı ve başarısız yönleri ile Türkiye’deki mülteciler açısından bir izlek olarak yetkili mercilerin, politika yapımcıların ve sivil toplum kuruluşlarının çalışmalarını etkileme olasılığı vardır. ■

3 Katılımcılardan Am Arab T.C. vatandaşlığı başvurusu yapmamıştır, fakat yine başka bir devletin [İsviçre] yasal mevzuatları çerçevesinde atılması gereken adımlar ve izlenecek yollar için ne zaman biteceği belli olmayan bir bekleyiş içindedir. Onu umutlu kılsa onu bekleyen çocuklarına kavuşma hayalidir.

Kaynakça

- Akis, Y. (2012). Uluslararası zorunlu göç literatüründe toplumsal cinsiyet: Başlıca yaklaşımlar ve eleştiriler. S. G. Ihlamur-Öner ve N. A. Ş. Öner (Der.), *Küreselleşme çağında göç: Kavramlar, tartışmalar* içinde (s. 379-398). İletişim.
- Aktaş, A. (2016). *Türkiye’de yaşayan Suriyeli kadın mülteciler: Kilis örneği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Al-Ali, N. ve Koser, K. (2002). Transnationalism, international migration and home. N. Al-Ali ve K. Koser (Der.), *New approaches to migration?: Transnational communities and the transformation of home* içinde (s. 1-14). Routledge.
- Alkan, A. (2009). Cinsiyet dinamiklerinin peşinden mekânın izini sürmek. A. Alkan (Der.) *Cins cins mekân* içinde (ss.7-35) İstanbul: Varlık.
- Altuntek, N. S. (2009). *Yerli’nin bakışı - etnografya: Kuram ve yöntem*. Ütopya.
- Assmann, J. (2001). *Kültürel bellek: Eski yüksek kültürlerde yazı, hatırlama ve politik kimlik* (A. Tekin, Çev.). Ayrıntı.
- Bachelard, G. (2014). *Mekânın poetikası* (A. Derman, Çev.). Kesit.
- Baklacioğlu, N., ve Kıvılcım, Z. (2015). *Sürgünde toplumsal cinsiyet: İstanbul’da Suriyeli kadın ve LGBTİ mülteciler*. Der Yayınları.
- Bargłowski, K. (2019). Neyi ve kimi çalışmalı? Göç araştırmalarında vaka seçimi ve örnekleme dair ilkeler, kurallar ve ampirik örnekler. R. Zapata-Barrero ve E. Yalaz (Der.), *Göç araştırmaları: Avrupa göç çalışmalarında nitel araştırmalar* içinde. (s. 178-199) GAR Kitaplık.
- Bilgin, N. (2013). *Tarih ve kolektif bellek*. Bağlam.
- Biehl, K. ve Danış, D. (Der.). (2020). *Toplumsal cinsiyet perspektifinden Türkiye’de göç araştırmaları*. Göç Araştırmaları Derneği ve SU Gender.
- Bilgili, Ö., Kuschminder, K. ve Siegel, M. (2018). Return migrants’ perceptions of living conditions in Ethiopia: A gendered analysis. *Migration Studies*, 6(3), 345-366. <https://doi.org/10.1093/migration/mnx050>
- Biner, Ö. (2019a). Hayata vakıf olma mücadelesinde umut, azim ve sabır: İzmir’de mültecilerin mekânsal pratikleri. A. İkizoğlu Erensü ve Y. D. Telliel (Der.), *beyond.istanbul* içinde (s. 64-71). Mekanda Adalet Derneği.
- Biner, Ö. (2019b). Suriyeli mültecilerin zaman algısı ve deneyimi. Ö. Biner ve Z. Ö. Biner (Der.), *Beklerken: Zamanın bilgisi ve öznenin dönüşümü* içinde (s. 183-202). İletişim.
- Boccagni, P. (2016). *Migration and the search for home: Mapping domestic space in migrants’ everyday lives*. Springer.
- Boccagni, P. ve Schrooten, M. (2019). Göç çalışmalarında katılımcı gözlem: Genel bir bakış ve yeni beliren bazı meseleler. R. Zapata-Barrero ve E. Yalaz (Der.), *Avrupa göç çalışmalarında nitel araştırmalar* içinde (A. Ay, C. Coşkan, F. Karapehlivan ve Z. Karagöz, Çev.) (s. 245-266). GAR kitaplık.
- Bora, A. (2009). Rüyası ömrümüzün çünkü eşyaya siner. A. Alkan (Der.), *Cins cins mekân* içinde (s. 63-76). Varlık.

- Bourdieu, P., Wacquant, L. J. (2014). *Düşünümsel bir antropoloji için cevaplar* (N. Ökten, Çev.). İletişim.
- Brettell, C. B. (2000). Theorizing migration in anthropology. C. B. Brettell ve J. F. Hollifield (Der.), *Migration theory: Talking across disciplines* içinde (s. 97-137). Routledge.
- Buz, S. (2007). Göçte kadınlar: Feminist yaklaşım çerçevesinde bir çalışma. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 18(2), 37-50. <https://dergipark.org.tr/en/pub/tsh/issue/48442/613651>
- Castles, S. ve Miller, M. J. (2008). *Göçler çağı: Modern dünyada uluslararası göç hareketleri* (B. U. Bal ve İ. Akbulut, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Connerton, P. (1999). *Toplumlar nasıl anımsar?* (A. Şenel, Çev.). Ayrıntı.
- Coşkun, E. (2016). Türkiye'nin göç rejiminde toplumsal cinsiyet faktörü: Ugandalı göçmen kadınlar örneği. *Fe Dergi*, 8(1), 91-104. https://cins.ankara.edu.tr/15_6.pdf
- Çağlayan, H., Doğan, A. T. ve Özar, Ş. (2011). *Ne değişti?: Kürt kadınların zorunlu göç deneyimi*. Ayizi.
- Çaylı Rahte, E. (2009). Feminist etnografi / kadın çalışmalarında "birincil kaynak" sorunu: "Medyatik" bir alan araştırmasında engeller ve çözüm olanakları. D. F. Türe ve B. Talay-Keşoğlu (Der.), *Kadın belleğini oluşturmada kaynak sorunu/Women's memory: The problem of sources* içinde (s. 323-335). Kadir Has Üniversitesi.
- Çetin, I. (2011). Kadın: Tutsaklık mı? sultanlık mı? A. Akpınar, G. Bakay, H. Dedehayır (Der.). *Kadın/Woman 2000*, 12(1), 59-69.
- Dedeoğlu, S. (2011). Türkiye'de göçmenlerin sosyal dışlanması: İstanbul hazır-giyim sanayinde çalışan Azerbaycanlı göçmen kadınlar örneği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66(01), 27-48.
- Dedeoğlu, S. ve Gökmen, Ç. E. (2011). *Göç ve sosyal dışlanma*. Efil.
- Demirler, D. (2008). İnsan hakları ve egemenlik sarkacında Türkiye'de yerinden edilme ve toplumsal cinsiyet. *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, (4), 1-20. <http://www.feministyaklasimlar.org/sayi-04-ekim-2007/insan-haklari-ve-egemenlik-sarkacinda-turkiyede-yerinden-edilme-ve-toplumsal-cinsiyet/>
- Emerson, R. M., Fretz, R. I. ve Shaw, L. L. (2008). *Bütün yönleriyle alan çalışması: Etnografik alan notları yazımı* (A. E. Koca, Çev.).
- Ergun, A. ve Erdemir, A. (2010). Negotiating insider and outsider identities in the field: "Insider" in a foreign land; "outsider" in one's own land. *Field methods*, 22(1), 16-38. <https://doi.org/10.1177%2F1525822X09349919>
- Freedman, J., Kivilcim, Z. ve Baklacioğlu, N. Ö. (Der.). (2017). *A gendered approach to the Syrian refugee crisis*. Taylor ve Francis.
- Friedan, B. (1983). *Kadınlığın gizemi* (T. Mertoğlu, Çev.). E yayınları.
- Gönül, S. (2020). Zorunlu göç ve toplumsal cinsiyet: Suriyeli kadınların evlilik deneyimleri. K. Biehl ve D. Daniş (Der.) *Toplumsal cinsiyet perspektifinden Türkiye'de göç araştırmaları* içinde (s. 80-100). Göç Araştırmaları Derneği ve SU Gender.
- Göregenli, M. (2018). *Çevre psikolojisi: İnsan-mekân ilişkileri* (4. Baskı). İstanbul Bilgi Üniversitesi.

- Göregenli, M. ve Karakuş, P. (2014). Göç araştırmalarında mekân boyutu: Kültürel ve mekânsal bütünleşme. *Türk Psikoloji Yazıları*, 17(34), 101-115. <https://www.psikolog.org.tr/tr/yayinlar/dergiler/1031828/tpy1301996120140000m000077.pdf>
- Halbwachs, M. (2007). Kolektif bellek ve zaman. *Cogito*, (50), 55-76.
- Halbwachs, M. (2016). *Hafızanın toplumsal çerçeveleri* (B. Uçar, Çev.). Heretik.
- Halbwachs, M. (2017). *Kolektif hafıza*. Heretik Yayınları.
- Hammersley, M. ve Atkinson, P. (2007). *Ethnography: Principles in practice*. Routledge.
- Harding, S. (1996). Feminist yöntem diye bir şey var mı? S. Çakır ve N. Akgökçe (Der.), *Kadın araştırmalarında yöntem* içinde (s. 34-47). Sel.
- Harmanşah, R. ve Nahya, Z. N. (Der.). (2016). *Etnografik hikâyeler: Türkiye'de alan araştırması deneyimleri*. Metis.
- Hatiboğlu Eren, B. (2014). *Yoksul kadınlar için 'sıcak yuva / özgür kent' hayaliyle 'imkansız medeniyet' TOKİ; feminist sosyal çalışma ve kent içi yoksul alanların dönüşümü: Ankara, Aktaş Mahallesi örneği*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Huyssen, A. (1999). *Alacakaranlık anıları: Bellek yitimi kültüründe zamanı belirlemek*. (K. Atakay, Çev.). Metis.
- İlkaracan, P. (1998). 1990'lar Türkiye'sinde kadın ve göç. *75 yılda köylerden şehirlere* içinde. (ss. 305-322). Tarih Vakfı Yayınları.
- Ingold, T. (2017). Bu kadar etnografi yeter! *Moment Dergi*, 4(1), 173-188. <http://www.momentdergi.org/index.php/momentdergi/article/view/246>
- Johnson, L. (1996). 'As housewives we are worms': Women, modernity and the home question. *Cultural Studies*, 10(3), 449-463.
- Kılıçkiran, D. (2010). 'Gitmeli mi, kalmalı mı?': Feminizmde ev üzerine çeşitlemeler. *Dosya*, (19), 43-51.
- Kılıçkiran, D. (2018). Evin ötesinde 'ev': Kavramsal bir çerçeve önerisi. *Dosya*, (41), 1-8.
- Körükmez, L. (2016). Kadın araştırmacıların erkek-dominant sahada çalışması mümkün mü? *Fe Dergi*, 8(2), 62-72. https://cins.ankara.edu.tr/16_5.pdf
- Kümbetoğlu, B. (2011). Feminist yöntem ve kadın çalışmalarına ilişkin bazı sorular, sorunlar. S. Sancar (Der.), *Birkaç arpa boyu...: 21. yüzyıla girerken Türkiye'de feminist çalışmalar* içinde (s. 475-503). Koç Üniversitesi.
- Kümbetoğlu, B. Göç çalışmalarında "nasıl" sorusu. S. G. İhlamur-Öner ve N. A. Ş. Öner (Der.), *Küreselleşme çağında göç: Kavramlar ve tartışmalar* içinde (s. 49-88). İletişim.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın üretimi* (I. Ergüden, Çev.). Sel.
- Lenette, C., Brough, M. ve Cox, L. (2012). Everyday resilience: Narratives of single refugee women with children. *Qualitative Social Work*, 12(5), 637-653. <https://doi.org/10.1177%2F1473325012449684>
- Mahler, S. J. ve Pessar, P. R. (2006). Gender matters: Ethnographers bring gender from the periphery toward the core of migration studies. *International Migration Review*, 40(1), 27-63. <https://doi.org/10.1111%2Fj.1747-7379.2006.00002.x>

- Mies, M. (1996). Feminist araştırmalar için bir metodolojiye doğru. S. Çakır ve N. Akgökçe (Der.). *Kadın araştırmalarında yöntem içinde* (ss.48-67). Sel Yayıncılık.
- Morokvařić, M. (1984). Birds of passage are also women... *International Migration Review*, 18(4), 886-907. <https://doi.org/10.2307/2546066>
- Morokvařić, M. (2014). Gendering migration. *Migracijske i etničke teme*, (3), 355-378. <https://doi.org/10.11567/met.30.3.4>
- Oğuz, H. Ş. (2012). Alanda bir kadın. *Fe Dergi*, 4(1), 64-78. <https://dergipark.org.tr/en/pub/federji/issue/51973/677459>
- Özdamar Akarçay, G. (2012). *Etnograf ve fotoğrafçılara yönelik bir etnografi çalışması: Hacı Bektaş Veli etkinliklerinin foto-etnografisi*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Anadolu Üniversitesi.
- Pala, A. (2013). *Zorunlu göç ve kadın deneyimi: Diyarbakır örneği*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Parmaksız, P. M. Y. (2011). Kadınların belleği: Hatırlama, anlatı, deneyim ve toplumsal cinsiyet. Serpil Sancar (Der.) *Bir kaç arpa boyu yol içinde*. (ss.571-603). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Punch, K. F. (2014). *Sosyal araştırmalara giriş: Nicel ve nitel yaklaşımlar* Z. Etöz (Der.) (D. Bayrak, H. B. Arslan ve Z. Akyüz, Çev.) içinde. Siyasal Kitabevi.
- Ralph, D. ve Staeheli, L. A. (2011). Home and migration: Mobilities, belongings and identities. *Geography Compass*, 5(7), 517-530. <https://doi.org/10.1111/j.1749-8198.2011.00434.x>
- Safarkhani, M. (2016). *Balconies consigned to oblivion in Iranian residential Buildings: The case of Tehran, Iran*. [Yayımlanmış yüksek lisans tezi]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Said, E. W. (2015). *Sürgün üzerine düşünceler*. (Salih Özer, Çev.) içinde. Hece Yayınları.
- Sancar, M. (2007). *Geçmişle hesaplaşma: Unutma kültüründen hatırlama kültürüne*. İletişim.
- Sarlo, B. (2012). *Geçmiş zaman: Bellek kültürü ve özneye dönüş üzerine bir tartışma* (P. B. Charum ve D. Ekinci, Çev.). Metis.
- Schudson, M. (2007). Kolektif bellekte çarpıtma dinamikleri. *Cogito*, (50), 179-199.
- Scott, J. W. (2013). *Toplumsal cinsiyet: Faydalı bir tarihsel analiz kategorisi* (A. T. Kılıç, Çev.). Agora Kitaplığı.
- Sharpe, P. (2001). Introduction: Gender and the experience of migration. PP. Sharpe (Der.), *Women, gender and labour migration: Historical and global perspectives* içinde (s. 1-14). Routledge.
- Skeggs, B. (2001). Feminist ethnography. Atkinson, P., Coffey, A., Delamont, S., Lofland, J. ve Lofland, L. (Der.), *Handbook of ethnography* içinde (s. 426-442). Sage.
- Soykan, C. (2015) Mültecilik ve İnsan Hakları. *Kontrast Dergi*, (45), 4-7. <https://kontrastdergi.com/cavidan-soykan-multecilik-ve-insan-haklari-45-sayi/>
- Silvey, R. (2006). Geographies of gender and migration: Spatializing social difference. *International Migration Review*, 40(1), 64-81. <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2006.00003.x>

- Şanlier Yüksel, İ. (2013). İletişim etnografisinde katılımcı fotoğraf: Kendine bakan saha. H. Ergül (Der.), *Sahanın sesleri: İletişim araştırmalarında etnografik yöntem içinde* (s.141-159). İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Taylor, H. (2015). *Refugees and the meaning of home: Cypriot narratives of loss, longing and daily life in London*. Springer.
- Toksöz, G. ve Ulutaş Ünlütürk, Ç. (2011). Göç kadınlaşıyor mu? Türkiye'ye yönelen düzensiz göçe ilişkin yazına toplumsal cinsiyet ve etnisite temelinde bakış. S. Sancar (Der.), *Birkaç arpa boyu: 21. yüzyıla girerken Türkiye'de feminist çalışmalar* içinde (s. 167-189). Koç Üniversitesi.
- Traverso, E. (2005). *Geçmiş kullanma kılavuzu* (I. Ergüden, Çev.). Versus.
- Turgut, E. (2013). *Toplumsal belek ve mekân ilişkisi bağlamında Taksim meydanı ve yakın çevresi*. Yayımlanmamış lisans tezi. Mimar Sinan Üniversitesi.
- Tüzel, B. G. (2009). Feminist bir doktora tezi yazmak. D. Hattatoğlu ve G. Ertuğrul (Der.), *Méthodos: Kuram ve yöntem kenarından* içinde (s. 527-551). Anahtar Kitaplar.
- Uçarlar, N. (2015). *Hiçbir şey yerinde değil: Çatışma sonrası süreçte adalet ve geçmişle yüzleşme talepleri*. İletişim Yayıncılık.
- Ünlütürk Ulutaş, Ç. ve Kalfa, A. (2009). Göçün kadınlaşması ve göçmen kadınların örgütlenme deneyimleri. *Fe Dergi*, 1(2). <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/46/1117/13174.pdf>
- Wolf, D. L. (2009). Saha çalışmasında feminist ikilemler. D. Hattatoğlu ve G. Ertuğrul (Der.), *Methodos: Kuram ve yöntem kenarından* içinde (s.372-441). Anahtar Kitaplar.
- Yalçinkaya, Ş. (2015). Toplumsal cinsiyet bağlamında mekânsal davranış: Yurt odaları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(37), 639-649.
- Yeğenoğlu, M. (2016). *Avrupa'da İslâm, göçmenlik ve konukseverlik*. İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Yeni Tüketim İlişkileri İçinde İpek Hereke Halısının Dönüşümü

Pınar Karababa Demircan*

* Dr. Öğretim Üyesi, Beykent Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, pinarkarababa81@gmail.com

Özet

Bu makale Türkiye'nin dünyada ismini duyurduğu ticari öğelerden biri olan İpek Hereke halısının tarihini, dönüşen emek süreçleri ve metanın dönüşümü üzerinden tartışıyor. Bu kapsamda Hereke'de sanayinin ilk kurulduğu ve kasabanın İstanbul için bir uydu üretim merkezi hâline geldiği ilk dönemden başlayarak özelleştirilme dönemi, piyasanın Çin ve Pakistan'a kaymasıyla üretimin düşmesi ve bugün gelinen tekrar uydulaşma çizgisinde halı, hem bir ürün hem de bir mekân olarak geçirdiği süreçler üzerinden inceleniyor. Makale Walter Benjamin'in sorgulamalarına dayanan bir hayalet yapı okumasıyla değişen ekonominin eski simgelerinin yeni ekonominin ilke ve aktörleriyle geçen yaşamındaki devamlılık ve çelişkilere odaklanıyor. Halının mekânsal dönüşümünü kent coğrafyasında da tartışabilmek için hem halının değişen coğrafi ve ticari ilişkiler içindeki çelişkili konumu hem de meta olarak üretilmiş bir mekân olarak halı farklı boyutlarıyla ele alınıyor.

Anahtar kelimeler: İpek Hereke Halısı, dokumacılık, tüketim, toplumsal-mekânsal diyalektik, merkez-çevre ilişkisi.

The Transformation of Silk Hereke Carpet through the New Consumption Relations

Abstract

The present article discusses the Silk Hereke Carpet as one of the commodities representing Turkey abroad, in relation to changing labor processes and the transformation of the commodity itself. In this framework, the carpet is analyzed both as a product and a spatial unit within a historical framework that starts from the first years of the carpet factory in Hereke, which have transformed the town into a satellite of Istanbul, and continues with the privatization of the factory, the devaluation of the carpet as a result of the transition to China and Pakistan based industries, and its present re-satellitization process. Using a reading of phantasmagoria based on by Walter Benjamin's analysis, the article focuses on the continuities and controversies between the old symbols of the economy under transformation and the principles and actors of the new economy. To be able to discuss the spatial transformation of the carpet, both the controversial role of the carpet in relation to commercial and geographical relations under transformation and the spatial features of the carpet itself have been taken into consideration.

Keywords: Silk Hereke carpet, carpet weaving, consumption, socio-spatial dialectics, center-periphery relations.

Okuyacağınız çalışma insanın, insan emeğinin, kentlere dair üretim ilişkilerinin dönüşümüne dair daha geniş çaplı ve hâlâ devam etmekte olan bir araştırmanın ilk sonuçları üzerine odaklanıyor. Araştırmanın genel çerçevesi, yeni tüketim esaslarına uymayan bir ürünün ve bu ürünü ortaya çıkaran emeğin tarihsel süreçteki dönüşümlerini incelemek üzerine çizildi. Bu çerçevede seçilen ürün olan halıya bakıldığında üretim ilişkilerinin modernite öncesinden devralındığını ve doğanın dönüştürülmesinden tüketilmesine giden çizgide mekânsal çentikler bırakan bir özelliğe sahip olduğunu görürüz. Türkiye'nin üretim hikâyesi açısından halı, özellikle de ipek halı, ülkenin dünya pazarında ve turizm alanındaki varlığının bilinen öğelerinden olduğu kadar bir tarihle ve içinde yaşanan coğrafyayla aidiyet kurmanın sembollerinden biri. Modern hayatın hem tetikleyicisi hem de —yabancılaşmayı üretme anlamında— çıkmazı olan sanayi sonrası üretim ilişkilerinin içinde halı ve dolayısıyla halı üretimi ve tüketimi de büyük bir dönüşüm geçiriyor. Halının ilk yaşamı tamamen doğal malzemenin el emeğiyle dönüştürülmesine dayansa da sanayileşme sürecine adaptasyonu ilginç bir biçimde hızlı gerçekleşiyor.

Halı piyasadaki öneminden ötürü mekânsal olarak modern hayatın yerleşmesinde — en azından Hereke (Kocaeli) ve İstanbul arası ilişkilerde— bağlayıcı rol oynayan bir ürün. Buna ek olarak üretim ilişkilerinin meta üzerine getirdiği geçicilik ve hızlı tüketilir olma diktesinin dışında yer alıyor ve bundan dolayı hem birinci ve ikinci el tüketimi hem de eski halı ve ipliklerin yeniden kullanımıyla yeni bir ürün olarak satışa sunulmuş hâlleri piyasada mevcut. Satışları giderek düşse de el dokuması halıların piyasada hâlâ önemli bir konumu var; tezgâh sayıları azalsa da ya ikinci el olarak ya da sipariş üzerine dokutulularak kişiye statü sağlayan bir meta olmaya devam ediyor. Bunlara ek olarak orijinal dokumaların gerçekçi bir taklidini oluşturmak üzere sentetik malzeme ve makine işçiliğini el dokuması olarak göstermeye çalışan bir başka üretim de mevcut.

Halı bir dokuma olarak pek çok yer, biçim ve tür üzerinden ele alınabilecek bir ürün. Dünya'da halı üzerinden de tanınan bir ülke olarak Türkiye'nin pek çok yeri, farklı biçim ve türde halılarıyla meşhur. Dokuma biçimleri kullanılan malzemenin türüne göre —yün veya ipek— çeşitlilik gösteriyor. Yukarıda bahsettiğim ilişkileri ele almak için bir sınırlama yapmam gerektiğinde tarihsel süreçleri daha keskin hatlarıyla görebileceğim hem coğrafi hem de niteliksel bir sınırlamaya gittim. Halının üzerinden gelişen mekânsal ilişkilerin tartışılmasında da görüleceği gibi Hereke halısı ile ilgilenmek bu coğrafi sınırlamayı sağladı. Öte yandan Hereke halısının sadece Hereke'de dokunmaması —ya da daha geniş kapsamlı her hangi bir halıya yapılan coğrafi atfın aslında daha çok bir bölgede üretilen ve her yere taşınabilen motiflerle ilgili olması— niteliksel bir sınırlamayı da beraberinde getirdi. Yine de Hereke'de hâlâ dokunan halılar üzerinden bakıldığında, Hereke'nin hem başlangıçta halı üretimiyle ilgili olmayan bir mekân olması ve sonradan emek süreçlerinin bunun üzerinden var edilmesi hem de İstanbul'la kurulan ilişkilerin üretim ve emek süreçlerine getirdiği açılım ve uydulaşma bu coğrafi sınırı araştırma konusu için verimli de kıldı.

Niteliksel sınırlamaya geldiğimizde ise yaptığım mülakatlar beni yukarıda bahsettiğim motiflerle alakalı farklılığa ek olarak Hereke'de hem yünden hem de ipekten dokunan halılar arasından ipeği seçmeye yöneltti. Bunun sebebi ipek halının hâlâ el dokuması olarak da, ikinci el olarak da bozulmadan kalması ve dolayısıyla bana bir üretim hattını dağıtmadan sunmasıydı. Yün halı ise aşağıda değineceğim gibi pek çok şekilde değişime uğrayan ve sürekli müdahale edilen bir form olduğu için daha geniş çaplı bir araştırmanın layığıyla yapılabilmesine imkân tanıyordu.

Halının mekânsal ilişkiler bağlamında tartışılması bize farklı, fakat birbiriyle ilişkili mekânlardaki —doğa / kent, kent / kasaba, merkez / çevre, hane / fabrika— üretim ilişkilerini, insan emeğini oluşturduğu ve etkilediği mekânsal çerçevede ve tarihsel zemininde tartışma imkânı sağlıyor. Bu tartışmaların örgütlediği şekliyle makalenin temel meselesi, halının üretim süreçlerindeki ve kentlerin, üretim üzerinden birbiriyle kurduğu ilişkiler içindeki yeri ve sentetikleşmeye geçişin bu ilişkiyi nasıl dönüştürdüğü.¹

Yöntem ve Sınırlılıklar

Araştırma sahası için kartopu örneklemeyle görüşmelere satıcılar üzerinden başlamam ve bir süre onların yönlendirdiği kişilerle görüşmem gerekti. Kartopu örnekleme belli bir ağıın içinden bir eyleyene ulaşım onun aracılığıyla ağda yer alan başka eyleyenlere ulaşmayı sağlayan bir yöntemdir (Faugier ve Sargeant, 1997). Kartopu örnekleme bir yandan kapalı gruplara erişmeyi sağlarken, bir yandan da araştırmanın belirli bir çevreyle sınırlı kalmasıyla sonuçlanabilir. Bu sebeple mülakat veren kişilere tek bir kanaldan erişmemeyi seçtim. Böylelikle hem halı üreticileri, satıcıları, tamircileri hem de ipekkiler gibi farklı gruplarla görüşebildim.

Araştırma sahası Kapalıçarşı'da başladı. Kapalıçarşı Yönetim Kurulu benim pek çok halı satıcısına erişmemi sağladı. Başlangıç için Kapalıçarşı'yı derli toplu bir saha sunmasının ötesinde, tarihsel ilişkilere baktığımızda hem halı satışı için hem de Hereke-İstanbul arasındaki halı trafiği için kilit noktalardan biri olması sebebiyle seçtim. Kapalıçarşı'da gelişen ağın peşinden saha, Çemberlitaş ve Bâb-ı Âli Çarşısı'na açıldı. Hereke sahası ise Hereke daha sınırlı bir coğrafya sunduğundan aracısız bir şekilde, doğrudan esnafla irtibat kurularak gerçekleşti.

Meta ve Mekân Olarak Halının Dönüşümü

Araştırma hem Hereke'deki sanayinin kurulması, özelleşmesi ve İstanbul'la ilişkinin kurulmasına dair hikâyeleri toplamayı hem de Benjaminci bir hayalet yapı okumasıyla değişen ekonominin eski simgelerini yeni ekonominin ilke ve aktörleriyle karşılaştırarak devamlılık ve çelişkileri elde etmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda kentsel emek ilişkilerinin verimli incelenmesi için halıyı iki türlü tartışmak gerektiğine inanıyorum. İlki halının değişen coğrafi ve ticari ilişkiler içindeki çelişkili konumu. Bu konum ikinci tartışmayı da beraberinde getiriyor. Halı sadece mekâna ve mekânın değişimlerine tabi bir meta olmanın ötesinde kendisi bir mekân olarak üretilmiş bir meta. Değişimler dünya piyasasındaki varoluşunu etkilediği kadar, onun bir mekân olarak varoluşunu da tüketiyor.

Lefebvre mekânı görünür nesnelere ve görünmez ihtiyaçların mekândaki ikameti üzerinden tanımlar. Toplumun mekânsal bedeni ve ihtiyacın toplumsal bedeni birbirleriyle üretim üzerinden buluşur (1991). Nesnelere bu dönüşen-dönüştüren toplumsal mekân içinde yok olmaya, aşırı tüketilmeye veya taklit edilmeye gidebilen farklı yollardan geçer. Bu çerçevede yitişi ve dönüşümü tartışırken kenti de, insan üretimi nesnelere de doğadan bağımsız varlıklar olarak ya da doğayı yenip yeni bir mekân kurmuş bir insanlık üzerinden

¹ Mekanda Adalet Derneği'nin bu araştırmaya sağladığı katkı, araştırmanın ilk adımlarının sağlam atılmasını, daha uzak kollara ayrılacak bir araştırmanın temelini oturtulmasını ve mekânsal ilişkilere odaklanan pek çok başka araştırmacıyla verimli tartışmalar yapabilmemi sağladı. Bu konudaki desteklerinden dolayı samimiyetle teşekkür ederim.

değil, onunla beraber tartışmak benim için önemli bir tartışma zemini. Lefebvre'in terimiyle *İkinci Doğa*, yani emek ve ürün olan, sıklıkla kent ortamında ifadesini bulan doğa, tarihsel ve mekânsal bağlamından soyutlanmadan tartışıldığında hem ekonomiyle uyumsuz taraflarının törpülenmesi hem de taklit üzerinden bu tüketim biçimi içinde uygulanması daha görünür olacaktır (1991, s. 409).

Marx metanın gizeminden bahsederken ürüne atfedilen değerini onu üreticisinden ayırdığı bir süreci tanımlar (1859, s. 47). Bu yabancılaşmanın gerçekleştirdiği üretim Lukács'ın deyimiyle şeyleşmeye varacaktır ve bilincin dönüştürülmesine doğru ilerleyecektir (1972, s. 25). Fakat Soja'nın belirttiği gibi mekân Lukács tarafından şeyleşme sürecine dahil edilen üretimlerden biridir. Kendisinin üretici olarak kapasitesinin tanınmaması bu anlamda tarihsel maddeciliği mekânsallıktan uzaklaştırır (2017, s. 121). Halbuki mekân hâkim toplumsal ilişkilerin haznesidir. Mekânın bedenden başlatılması bu ilişkiyi tükeniştiren çıkarıp insanın üretimindeki dönüşümler üzerinden sömürünün azaltılabileceği bir mekâna doğru ilerletebilecek bir potansiyel sağlar. Gündelik pratiğin ve insanların taktiklerinin doğal süreçlerle iktidarın ve ekonominin baskın karakterinden sıyrılabileceği bir nitelik kazandırdığı eşitsizlik karşıtı bir mekâna doğru yönelebilecek bir olasılığı bize sunar.

Mekâna Tutunma ve Mekândan Bağımsızlaşma

Türkiye'nin dünya halı pazarındaki adımın en önemli temsilcisi ipek Hereke halısı 1843 senesinde İstanbul'daki saraya halı dokunması için Hereke Fabrika-i Hümayûnu'nda üretime geçer. Öncesinde Hereke ve civarında halı dokuması bilgisi yoktur; İstanbul'a yakın ve su kaynağının kenarında olduğu için fabrika burada açılmıştır. İran'dan gelen bir usta tarafından İran motifleri ve halı geleneği Osmanlı halısına aktarılır. Sonradan kültürün milleştirilmesi çalışmaları kapsamında Anadolu'nun halı tarihi içinde yer alır. Fabrikanın kurulması Kocaeli ve İstanbul arasında Kocaeli'nin üretim alanında uydulaşmasını başlatır.

Fabrika-i Hümayûn 1933'ten itibaren Cumhuriyet döneminde ilk iki halı fabrikasından biri olarak Sümerbank adı altında işletilir. Bu dönemde dokunan halılar üzerinde Sümerbank ibaresi ek bir motif olarak yer alır. Sümerbank fabrikası Kapalıçarşı'da bir satış ofisi açacak kadar İstanbul'a bağlıdır. Fabrika 1995'te Özelleştirme Yasası kapsamında Milli Saraylar İdaresi Başkanlığı'na bağlanır. 2018'den itibaren ise Milli Saraylar'ın Cumhurbaşkanlığı'na bağlanmasıyla saraylar için halı ve perde üretmeye devam eder.

Hereke'de Sümerbank'tan bağımsız olarak çoğu fabrika çıkışlı pek çok atölye 1990'lara kadar işler. Tezgâhlar yakın köylere dağılmıştır. Mülakatlarda 10.000 kadar tezgâhın işlediğinden bahsedilmektedir. Kapalıçarşı ve Eminönü bu dönemde satışların ana merkezi hâlinedir ve halıların neredeyse tümü yurtdışına satılmaktadır.

Hereke hem fabrika ve tezgâhlar hem de liman sayesinde istihdam sorunu olmayan ve ekonomik olarak, İstanbul'a bağlı bir semt hâline gelir. Bu uydulaşmayı sadece bağımlılık üzerinden değil, gelişim açısından da okumak mümkün. Fabrikalar kapanana kadar, bağımsız tezgâhlar da eklenince Hereke kendini geçindiren bir semt olarak yaşar. Fakat kadın emekçilerin bu semtteki durumu tartışıldığında, ev eksenli emek tartışmalarının temelindeki mesele olan görünürlük ve edinilen iş deneyiminin emekçiyi haneden dış dünyaya ne kadar taşıdığı tartışmalı olarak kalır.

1990'lar Hereke tarihine yeni boyutlar kazandırır. O tarihe kadar ekonomik göçlerle sorun yaşanmazken, 1990'larda başlayan göçle birlikte satıcılar fazlalaşır, bu gelişmeyle

beraber kalite düşer. 1990'ların asıl vurucu etkisi 1990 Körfez Savaşı'nın artçı etkileriyle olur. Türkiye'nin dış ticareti zarar görür ve üretim azalır. Yurtdışına satışların düşmesi tezgâhların, atölyelerin ve mağazaların kapanmasıyla sonuçlanır.

Bu dönemi ise sadece satışın değil, metanın ve emeğin niteliğinin değiştiği bir ekonominin etkileri takip eder. Bu etkiler maliyeti düşürmek adına doğadan alınan malzemenin neredeyse düz bir hatla işlenip halıya dönüşmesini sağlayan halı dokuma sürecini sentetikleşmeye, tektipleşmeye ve kendi kendisinin muadili olmaya götürecektir. 1990'ları takip eden yıllarda önce Çin, sonra Hindistan ve Pakistan Hereke halısı üretimine başlar. Çin'de Hereke adında bir köy kurulduğu bile iddia edilir. Aynı senelerde sentetik ipler ve sahte ipek (Çin ipeği / floş) piyasaya hâkim olur. Maliyet yükseldiği için Türkiye'de üretim ciddi anlamda düşer. Çin, Hereke halısı üretimini maliyetten dolayı düşürür ve emek yoğun üretim içeren, ucuz emek üzerinden devamlılığını sağlayan Hereke halısı Pakistan ve Hindistan'da üretilmeye başlar. Benzer sebeplerle ipek Hereke halısının tarihsel kökeni sayılabilecek halılar dokuyan İran, çift düğümde tek düğüm ve makine tıraşlamasına geçerek daha hızlı ve daha ucuz halıları piyasaya sürer.

Buraya kadarki süreci gözden geçirdiğimizde ucuz halının ve ucuz emeğin formunu bozmaya başladığı bir halı tipiyle karşılaşırız. Aynı zamanda sentetik halı için yaratılan yerel talepler el dokuması halıların satılıp veya kaldırılıp yerine sentetiklerinin yerleştiği bir hane modelini pek çok pazara yerleştirir. Yeni yaşam koşullarının giderek daha fazla yapboz hâline getirdiği daha az nüfuslu ve mekânsal hareketliliği daha yüksek olan haneler için el dokuması halı fazla uzun ömürlü kalmıştır. Değişen evlerin ve pazar taleplerinin —örneğin eşyanın renginin halının rengini belirlemesinin— bir başka yüzü, halı pazarının müstakil büyük evlerin olduğu Amerika ve İsrail'e yönlendirilmesini beraberinde getirir.

Daha geçici ve sıklıkla değiştirilen, mobilyaya uygunluğu kolay sağlanabilen makine halıları Hereke halısının ikinci el dolaşımını başlatır ve değerini düşürürken daha büyük halı ihtiyacı da Türkiye'de dokunan Hereke halısını işlevsiz kılmaktadır. Türkiye'de en büyük Hereke halısı 6 m2 iken, Çin 20 m2'ye varan halılar dokumaktadır. Tüm mülakatlar artık çok az halının dokunduğunu, piyasada satışta olan Hereke halılarının ikinci el olduğunu belirtmektedir. Yukarıda da bahsedildiği gibi Hereke'nin ilk halı fabrikası ise bugün satış yapmak için üretimden bir anlamda prestij üretimine, Cumhurbaşkanlığı'na bağlı saraylar için halı ve perde dokumaya yönelmiştir. Zaman içinde uydulaşma ilişkisine yeni bir boyut kazandıran bu durum, ipek Hereke halısının Türkiye'nin temsilcisi konumunu pekiştirirken, halı piyasasının canlanmasını beraberinde getirmez.

Yeniden Üretim Olarak *Vintagelaşma*

Halı satıcıları, tamircileri ve ipekçiler ile hem Kapalıçarşı, Çemberlitaş, Bâb-ı Âli Çarşısı'nda hem de Hereke'de gerçekleştirilen mülakatlardaki kişiler, bir yandan halının kayboluşuna dair bir üzüntüyü dile getirirken, bir yandan da halının dönüşümünde pay sahibi olarak konuşurlar. Bulduğumuz noktada hem yün hem de ipek halı üzerinden iki kritik dönüşüm gerçekleşmektedir. Bunlardan ilki tüketiciliği körükleyen bir piyasa için fazla uzun ömürlü olan el dokuması halının ikinci el yaşamıdır. Bu yaşam içinde yün halı ve ipek halının geçirdiği süreçler birbirinden farklıdır.

Yün halı *vintagelaşma* denen tıraşlama işlemine tabi tutularak ve *patchwork* denen şekilde kesilip başka halılarla birleştirilip müşterinin istediği renge boyanarak ya da minder ve yastık yapılarak yeniden değerlendirilmektedir. Bir diğer kullanımı ise sökülüp halı tamirinde veya antika halı motiflerinin taklit edilmesinde kullanılarak yeniden değerlendirilmesidir.

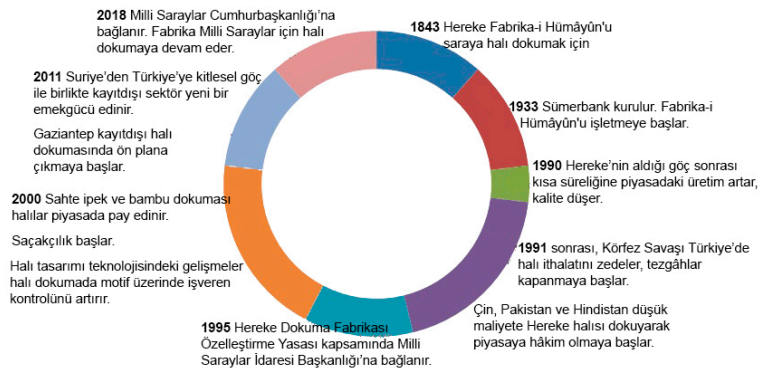
Dokuma bilgisi de kalmıyor, eski halı da kalmaz. Eskiye bulan *patchwork* yaptı, ağarttılar; perdeye uydurmak için boyaya bastı, kesti. Isparta halısı kıymetli değil, onu metrekaresi 4.000'den alıp tıraşlayıp, boyayıp, *vintage* yapıp 20.000'e, 3 kez ilaç yemiş zehirli, yıpranacak halıyı satıyor. Bir gün insanlar doğal bir şey istese... Eski halı arayan orijinal halı bulamayacak (B.S., halı tamircisi, İstanbul, kişisel görüşme, 24 Eylül 2019).

İpek Hereke halısı ise yün halılara kıyasla daha korunmuş bir halı formudur. Yün halı sektöründe satıcı ve üreticilerle yapılan bütün mülakatlar ipek el dokuması halının ikinci el olarak tekrar değerlendirilmek durumunda olduğundan bahseder. Bu anlamdaki ikinci el kullanım bir yandan halının piyasada bahsedilen çelişkili varlığıyla alakalıdır. Halı hem uzun ömürlü, kolay tüketilemeyecek bir ürün olduğundan hem de temel ihtiyaç olmadığından sıklıkla alımı gerekmeyen bir üründür. Ailelerin yeni evlerinde istemedikleri halılar sırtçılar tarafından toplanıp tekrar pazara sunulur, vaktiyle yurtdışına satılmış halılar, artık moda olmaması sebebiyle Türkiye'ye geri döner, ile tekrar satışa çıkarılıp çoğunlukla tekrar yurtdışına satılır. İkinci el olduğu için metrekaresi başına fiyat biçilerek satılmaz. Yün halıya oranla, daha çok duvara asıldığı ve daha kıymetli olduğu için daha fazla korunmuştur.

Yeni Bir Form Olarak Sahteleşme

Bu araştırma açısından asıl kritik olan ikinci dönüşüm ise bahsedilen süreçleri takip eden sahteleşme sürecidir. Bu emek ve ürün arasındaki ilişkiyi tartışmak için bize zor bir zemin sunar. Bir yandan halı dokumacılığı her zaman görünmez olmuş ve dokuyanın değil, satışı yapanın payın büyük kısmını aldığı bir meslektir. Erken yaşta —çoğunlukla çocuk işçi olarak— mesleğe başlanır ve bedenin deforme olmasıyla emekçiyi tüketir. Öte yandan bu hâliyle üretimin tümünü dahil ederek ve halıyı mekân olarak okuduğumuzda bir mekânın yaratılmasında söz sahibi olma ve potansiyel dayanışma zeminleri yakalamaya imkân sağlayacak bir ustalık sürecinden bahsedebiliriz. Fakat günümüzde sahteleşme adını verdiğimiz süreç bu payı da ortadan kaldırmaktadır. Bu anlamda ipek halıdaki asıl dönüşüm, floş (Çin ipeği / sahte ipek) ve bambu ile makine halılarının dokunması, el dokuması olarak piyasada yer bulabilmesi için el emeğiyle ipek saçak dikilerek piyasaya sunulmasıdır. 2000'li yıllar Hereke halısının sahte ipek ve bambu ipele makinede dokunmuş, fakat el halısı diye satılan sahtelerinin pazarda pay edinmesinin yıllarıdır. Bu dönüşümleri zaman çizelgesine yerleştirdiğimizde aşağıdaki tabloyla karşılaşıyoruz:

Makine halılarını el dokuması olarak satmak için *saçakçılık* bir işkolu hâline gelir; dokumacı kadınlar makine halılarına ipek saçak dikmeye başlarlar. Kadın ve genç erkekler saçakları dikerek yevmiye kazanır.

Tablo 1.
İpek Hereke halısı açısından önemli tarihler.

Türkiye, 2011'de Suriye'den gerçekleşen kitlesel göç sonrasında yeni bir kayıtdışı emek gücüne sahip olur; özellikle Gaziantep ve İstanbul'da saçakçılık mültecilerin de işkolu hâline gelmeye başlar: "Çin diyorlar bahane! Antep halısı çıktı, Çin'i batırdı. Bakalım Antep'i hangisi batıracak?" (İ.A., halı üreticisi, Hereke, 2 Kasım 2019).

Son gelişmelerden önce emekçinin halı işindeki konumuna bakıldığında, üretilen ürünü kontrol edebileceği ve halı örneğinde tezgâha gerilmesinden kesilmesine kadar —kısmen motifler konusunda da— söz sahibi olabildiği bir süreç görülmektedir. Motifler işveren tarafından sipariş edilirler, fakat bir yandan da kadınların her hareketi kontrol edilemeyeceği için isterlerse adlarını bile yazabilecekleri, desenden her sapmanın kontrol edilemeyeceği ifade edilmiştir (Han Halı temsilcisi, Hereke, 2 Kasım 2019). Dolayısıyla potansiyel olarak emek süreçlerindeki konumunu güçlendirebileceği bir emek ilişkisinden daha da görünmez, tamamen kayıtdışı bir konuma indirilmiştir. Bu sürecin sebebi sorgulandığında doğal ürünlerin maliyet sebebiyle ve üretimin azlığından ötürü tercih edilmediği ortaya çıkar:

Yün çok, yünleri toplamıyorlar; yakıyorlar, atıyorlar; kimse almıyor, kırkmaya adam bulamıyorlar. Eskiden yün alacak adam kendi keserdi. Bu sene 25 kuruşa vermişler. Kırk, çuvala koy, taşı. Bir ton yüne 250 TL verecek, 1 tonu 250 liraya taşıyamazsın. Adamlar gözümün önünde yaktı yünleri (B.S., halı tamircisi, İstanbul, 24 Eylül 2019).

Doğa başta öngörüldüğü şekliyle tükenmiş olmasa da, doğanın da üretimine katkı koyduğu halı gibi değersizleşmiş olması, emek süreçlerindeki yabancılaşmayı artırıcı etkenlerdendir. Maliyeti düşüren Çin ve Pakistan gibi emeğin yüksek yevmiye ile çalıştırılmadığı ülkelerde sentetik malzemeyle yapılan üretim maliyet ve hız bakımından bulunduğu piyasayı öne geçirmektedir. Fakat tüm değişikliği sadece yasadışı bir süreçle açıklamak mümkün değildir. Aynı zamanda değişen teknoloji ve değişen emekçilik üzerinden de değerlendirmemiz gereken yenilikler de vardır.

Yeni teknolojiler üzerinden bugün dokunan Hereke halılarında desen geliştirmek, renk hâkimiyeti ve desen/renk geçişlerini dokuyucuya aktarmak daha kolay bir hâle gelmiştir. Bu bir anlamda da özgünlük paylarının, emekçinin halıya müdahale payının da aza indirilmesi anlamına gelmektedir. Yeni ipek işleme teknikleriyle daha ince halılar dokunabilmektedir. Çin örneği verilerek 300 kişinin aynı ekrana bakarak düğüm numarasını öğrendiği ve aynı düğümü attığı, yanlış düğümde ceza sisteminin olduğu bir sanayi işçiliği sistemine geçildiği aktarılmıştır (V.D., halı satıcısı, İstanbul, 5 Kasım 2019).

Üretimi ve Mekân İlişkilerini Yeniden Düşünmek

Harvey (2010) yeni teknolojilerin ürünler açısından geldiği noktayı Benjamin'in (1999) önde gelen metinlerinden "Tekniğin Olanaklarıyla Yeniden Üretilbildiği Çağda Sanat Yapıtı" makalesine referansla yeniden değerlendirirken Benjamin'in endişe ettiği geçicilik ve kolay tüketim kavramlarının teknolojik olarak kendilerini daha kuvvetli olarak var ettiği ifade eder. Bu, üretilmiş ürünün zaman ve mekândan kopuşunun, benzersizlik ve kalıcılık kavramlarının değersizleşmesinin artışı anlamına gelmektedir (2010, s. 24).

Halının günümüz piyasasındaki çelişkili varlığının önemli faktörlerinden biri tüketim ilişkilerinin beklentisinden daha kalıcı olmasıdır. Aynı zamanda halı tek seferlik bir üretilimdir. Her dokunan halı aynı motifleri taşısa bile yegânedir. Bu süreç hem saçakçılıkla hem de teknolojik gelişimin halıyı daha ince detaylarına kadar hesaplanabilir ve kontrol edilebilir hâle getirmesi ile beraber ciddi bir gerileme yaşamaktadır.

Yeni gelinen dönemde ise saçakçılığın ortaya çıkması ise halının üretimini ve halı üzerinden geçim sağlayan mekânları daha büyük bir sorunla karşılaştırıyor. Bu durum bir yandan makine dokuması olan, fakat el dokuması olarak satılan halıyı orijinal bir varlıktan standart bir hâle dönüştürürken üretim sürecini de tamamen görünmez enformal sektöre itiyor. Buna ek olarak mültecilerin de kayıtdışı sektörde saçakçı olarak çalıştırılması sürece yeni bir yasadışı boyut daha ekliyor. Saçakçılığın eklediği fazladan görünmezlikle kentte üretim üzerinden iddia edilebilecek hak da görünmezleşmektedir. Kentlerin birbiri ile ilişkisi üzerinden Hereke-İstanbul arası ilişkilere bakıldığında öncelikle 1843'te başlayan uydulaşmanın bugün sadece saraylara halı ve perde dokuma ve kısmi Hereke halısı satışı üzerinden devam ettiği görülür.

Hereke'nin uydulaşmasını ilk saray hizmetinden bu zamana takip edersek benzer bir noktaya gelindiğini görürüz. Kasım 2019'un büyük haberlerinden biri yabancı bir heyete Cumhurbaşkanı tarafından Cumhurbaşkanlığı Sarayı için dokutulan Hereke halısının tanıtılmasıydı. 33 personelin günde 3 vardiyayla 295 günde dokuduğu 108 m2 halı, yabancı heyete “yerli ve milli” olarak tanıtıldı (*Habertürk*, 23 Kasım 2019). Bu bir anlamda Hereke halısının başlangıç tarihini andıran ve fabrikanın Cumhurbaşkanlığı'na bağlanması ile başlayan bir yeniden bağlanma-uydulaşma sürecinin medyada görünür kılınmasının haberidir.

Benjamin'in ürüne bakışında iki yüzü olan bir hayalet vardır. Bu hayalet hem geçiciliği, tüketimi ve nihayetinde insanın kendini tüketmesini de beraberinde getirebilir, hem de yüzünün diğer yanını dönerse yok olmaya yüz tutan ürün üzerinden de direnebilir. Yapılan bütün mülakatlar halı ile ilgili şimdiki durumu —sürecin içinde yer alsalar da— olumlamayan ve eski halıya özlemi dile getiren mülakatlardır. Bir anlamda Benjamin hayalet yapı (fantazmagori) kavramını artık var olmayan veya toplumsal etkisini yitirmiş mekânların kitlenin bilincinin üretim üzerinden saptırılmasına karşı direnişçi etkisini göstermek için kullanır (1999, s. 8). El dokuması halının hafızadaki özlenen ve sevilen yeri hâlâ bu üretim sistemi içinde yok olmamasını sağlayan etkilerden biri olabilir. Hereke'nin uydulaşma sürecinde kendi kent hakkını savunabilmesi de bu üretimin *vintagelaşma* gibi süreçlerden ve sahte üretimden korunması, dolayısıyla hayaletin canlandırılması üzerinden gerçekleşebilir. Halının hayaleti, aynı zamanda doğala dönüşün konuşulduğu bugünlerde daha doğal, sağlıklı ve doğanın tüketilmemesi üzerinden kendini kuran bir hane yaşamı talebini beraberinde getirebilir. B.S. ile daha önce de alıntılanan mülakat bunun bir örneğidir: “Bir gün insanlar doğal bir şey istese... Eski halı arayan orijinal halı bulamayacak” (B.S., halı tamircisi, İstanbul, 24 Eylül 2019). Fakat yaşamın tümüyle dönüştürülmesi açısından bu direnişçi gücü ortaya çıkarmak üretimin hem halı hem de süreç içindeki konumunu tartışmayı, dolayısıyla mekân ve ürün ilişkisini çelişkileriyle ele almayı zorunlu kılar. Hereke'nin kendi mekânını dönüştürebilmesi, dolayısıyla kent hakkını bu mekân içinde var edebilmesi ancak görünür ve savunulabilir bir üretimi kendi karar mekanizmalarıyla harekete geçirdiğinde mümkün olacak gibi görünüyor. Üretim ilişkilerinin tartışılması atlandığı noktada sadece tüketim anlamında ürünün devamlılığını tartışmak halıya bir güzelleme yapmaktan öte zor olacaktır, çünkü daha önce de belirtildiği gibi halı tam anlamıyla varoluşuna ihtiyaç duyulan temel bir ürün değildir. Halı ancak onu üretenlerin görünür emek süreçlerinde, yani bir yandan mekânsal ilişkilerin içinde görünür şekilde var edilmesiyle kıymetlenebilir.

Bu yeniden bağlanma sürecinde Hereke'nin bir uydu olmadan öte bağımsız bir üretim alanı olması, yeni teknolojiler ve eğilimlerle beraber eski süreçlerdeki tüketici pratiklerin tekrarlanmaması ile birlikte gerçekleşebilir. Bunun da ötesinde doğal malzemenin

devamlılığına ve bunu geliştirecek yeni kolların geliştirilmesine ve halı üretilen mekânların, emekçileriyle beraber kendi üretimlerinde söz sahibi olmasına dair farkındalık içeren bir emek sürecinin oturması doğa-insan-ürün döngüsünde hızlı tüketimin aşındırdığı süreçleri onarabilir. ■

Kaynakça

- Benjamin, W. (1999). *The arcades project*. The Belknap Press of Harvard University Press.
- Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'ne 188 metrekare Hereke halısı. (2019, 23 Kasım). *Habertürk*. <https://www.haberturk.com/cumhurbaskanligi-kulliyesi-ne-108-metrekare-hereke-halisi-2542763>
- Faugier, J. ve Sargeant, M. (1997). Sampling hard to reach populations. *Journal of Advanced Nursing*, 26(4), 790-797. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2648.1997.00371.x>
- Harvey, D. (2010) *Postmodernliğin Durumu*. İstanbul:Metis
- Lefebvre, H. (1991). *The production of space*. Blackwell.
- Lukács, G (1972). *History and class consciousness: Studies in Marxist dialectics*. MIT Press.
- Marx, K. (1859). *Capital: A critique of political economy*. Moscow Progress Publishers.
- Marx, K. (2003). 1844 *El yazmaları, ekonomi, politik ve felsefe*. Eriş.
- Soja, E. W. (2017). *Postmodern coğrafyalar: Eleştirel toplumsal teoride mekânın yeniden ileri sürülmesi* (Çev. Yunus Çetin). Sel.

Mülakatlar

- B.S. (24 Eylül 2019). Halı tamircisi. İstanbul.
- V.D. (5 Kasım 2019). Halı satıcısı. İstanbul.
- Han Halı temsilcisi (2 Kasım 2019). Hereke.
- İ.A. (2 Kasım 2019). Hereke.

MADjournal'ın ikinci sayısında makale biçimindeki üretimlerin yanı sıra araştırmacı gazetecilik dosyası, kitapçık, video belgesel, harita gibi farklı biçimlerdeki çalışmalara da yer veriyoruz. Derginin bu bölümünde makale dışında üretimleri olan araştırmacıların ürünlerini göreceksiniz.

Burak Taşdizen “İnsandan Öte Bir İstanbul Düşlemek: Sakat Şehrin Kedi Evleri” isimli çalışmasında İstanbul'daki sokak hayvanlarının iyi oluşu için yapılmış vatandaş güdümlü geçici birleştirmeler üzerinden yerelde sokak hayvanları için ne tür gıda ve barınak ağları inşa edildiğine odaklanıyor, tasarım aktivizmiyle nasıl ilişkilenebileceğini irdeliyor, bir “gelecekler arkeolojisi” sunuyor.

Araştırmasını hareketli kitap ve çevrimiçi harita platformu ile sunmayı tercih eden Elif Sena Karahan, “Karaköy İskelesi ve Yakın Çevresi: Ses Haritası” ile akustik çevrenin ve kent deneyiminin toplumsal bellek ve mekân çalışmaları bağlamında değerlendirilebileceği interaktif bir arşiv ve arayüz oluşturmayı hedefliyor.

Bekir Avcı, hazırladığı araştırmacı gazetecilik dosyasıyla Muş'un Kale Mahallesi'nde kentsel dönüşüm ve definicilik faaliyetleri nedeniyle yok olan Ermeni yapıları üzerinden kent hafızasının izini sürüyor.

Nilüfer Karanfil Büyükyıldırım, “Duvarları Olmayan Bir İç Kent Olarak Erdemir Lojmanları'nda Toplumsal Mekân” başlıklı araştırmasında, Türkiye'de “lojmanlar” pratiğini, bir dönemin konut politikaları ekseninde üretilmiş bir hafıza mekânı olan Ereğli Demir Çelik Fabrikaları Lojmanları'nın güncel durumunu kayıt altına alarak sözlü tarih çalışmasıyla derliyor, video-belgesel formatında sunuyor.

Erdil Onur Kocatürk, “Ailem Sahakyan: Samatya Sahakyan Korosu” başlıklı araştırmasında 1703'te kurulan, Türkiye'nin en eski kilise korosu olan Samatya Surp Kevork Kilisesi Sahakyan Korosu'nun kültürel, sanatsal birikimi ile güncel durumunu, koro üyelerinin ve atalarının hikâyelerini belgesel formatında aktarıyor.

Imagining a More-Than-Human Istanbul: Cat Houses of the Crip City

Şekil 1a,1b,1c,1d.
(soldan sağa ve yukarıdan aşağı sırayla).
Kedi evleri farklı ilk kullanıma sahip nesnelere veya taş, ağaç gibi şeylerden oluşabiliyor.

İnsandan Öte Bir İstanbul Düşlemek: Sakat Şehrin Kedi Evleri¹

Kitapçığa
QR kodu
okutarak
ulaşabilirsiniz.

Burak Taşdizen*

* Orient-Institut Istanbul, Araştırmacı, burak.tasdizen@ozu.edu.tr

¹ Bu makale, "İnsanın Dışında, Tasarımın Ötesinde: Sokak Hayvanları, Geçici Birleştirmeler ve Tasarım Aktivizmi" başlığıyla 2019 MADaraştırma Programı kapsamında desteklenmiştir. Makale, Özyeğin Üniversitesi Tasarım, Teknoloji, Toplum Programı'nda sürdürdüğüm doktora araştırmamın bir parçasıdır. Makalenin önceki bir versiyonu *Türkiye'de STS: Bilim ve Teknoloji Çalışmalarına Giriş* kaynak kitabında yayımlanmıştır.

Şehir ne doğadır, ne de doğanın zıttı: Şehir, doğa ve toplum ikiliğini aşan melez, siborg bir oluşum (Swyngedouw, 1996, 2006; Swyngedouw ve Kaika, 1999), bir asambrajdır (McFarlane, 2011); daimi bir akıştadır (Kaika, 2012). Haraway'in (2003) tabiriyle bir doğakültürdür, denebilir. Böylesi bir bakış, şehri merkezden almakla kalmaz, aynı zamanda izole bir kategori olarak ele alınan modern şehri çözer/çözümler; onu eşzamanlı ancak farklı izleklere sahip birçok hareketin olduğu bir dolanıklık hâli olarak görmemizi sağlar. Dolayısıyla şehrin sınırlarını tarif etmek de zorlaşır. Zira şehir, uzantılarıyla etrafını mütemediyen yoklayan, doğal veya değil tanımları gütmeyen tüm şeyleri² kaynağa çeviren, atığı dolaşıma sokan, öğüten, hareket eden, büyüyen, yaşayan, geneli³ bir türdür. Tıpkı sokak kedisi⁴ gibi (Pearre, 1998). Ancak sokak kedisi, şehir için bir kaynak teşkil etmez. Bilakis, işlevsiz ve atıldır (Atauz, 2002, s. 149; Zeybek, 2014, s. 267). Varlığı/meşruiyeti çoğunlukla merhamete tabi olur. *İnsandan Öte Bir İstanbul Düşlemek*, vatandaşların İstanbul'un sokak kedilerine şehirde nasıl alan açtığı, onlara sağlanan bakımın nasıl materyalize olduğunun ve bunun tasarım aktivizmi potansiyellerinin izini sürer. Bakımı sağlayan vatandaşların nevi şahsına münhasır bir müdahalesi olan kedi evlerine ve bu evleri çevreleyen su ve mama kaplarına odaklanır.

Yönteme Dair

Kedi evleri görece yeni bir olgu; hızlıca yapılan bir internet araması fikrin izini 2010'a dek sürüyor, ötesine değil. Çoğunlukla vatandaşlar tarafından atığın geri dönüştürülmesiyle kamusal alanda oluşturulan bu olgu üzerine kapsamlı bir araştırma yapılmış değil. Dolayısıyla bu araştırma Temellendirilmiş Kuram (*Grounded Theory*) yaklaşımını benimser, bu yerel olguyu açıklayan alanyazının eksikliğini sahadan beliren bulgular ışığında kavramsallaştırmaya çalışır. Araştırma, Nisan 2019 ve Aralık 2019 tarihleri arasında topladığım verilerin bir sunumu niteliğindedir. Araştırmanın sahası mevcut örneklerin gözlemlenmesine ve belgelenmesine dayanmaktadır; gözlemler vatandaşlarla gerçekleştirdiğim yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış mülakatlarla desteklenmiştir.

Kedi evi şehrin akışından ve farklı sosyo-teknik muhayyelerden (Jasanoff ve Kim, 2009) muaf olmayan bir tür oyun alanıdır. Bir inşaat atığı olan kaldırım taşıyla çatısı itinayla sabitlenmiş bir kedi evinde uyuyan sokak kedisine denk gelmek ve sonrasında bu kedi evini bir daha aynı yerde görmemek işten bile değil. Mevzubahis taşın nereden geldiğini veya kedi evinin yerinden edilmesi durumunda bu taşın nereye gideceğini kestirmek zor. Bu sebepten bu araştırma İstanbul'u

Şekil 2a ve 2b.
(yukarıdan aşağı
sırayla)
Rüzgâr sonrası
dağılan bir kedi
evi.

2 Burada Tim Ingold'un (2012) maddi kültür eleştirisini izleyerek insan yapımı nesnelere (*artefact*) yaşayan organizmaları da kapsayan şeylere (*things*) doğru bir geçişi tarif ediyorum.

3 Genelci türler, özeli türler nazaran diyetlerinde seçici değildir. Bu durum onlara uyum yeteneği kazandırır; değişen çevre koşulları karşısında adapte olma ihtimalleri yüksektir. Kedi, geneli bir türdür.

4 Şehirlerde insanlara yakın yaşayan kediler Türkçeye sokak kedisi olarak yerleştiği için bu şekilde kullanıyorum. Ancak şehirlerde yaşayan kedilerin yaşam alanları saha araştırmasının da gösterdiği gibi sokaklarla sınırlı değil; sokak kedileri parklar, apartman bahçeleri, pencere pervazları gibi çeşitli yerlerde yaşamlarını sürdürüyor.

titiz bir kartezyen gride yerleştirmeyiz, aksine İstanbul'a kuramsal örneklem yoluyla yaklaşır (Strauss ve Corbin, 1990); ilgili alanyazın ve saha çalışmasının bulguları ışığında şehrin sokak kedilerine bakım veren hâllerine ilgilenir. Zira araştırma kapsamında sınırları cetvelle çizilmiş bir coğrafi odak belirlemek, şehrin, etrafını yokladığı, sayesinde atık için yeni yollar ördüğü uzantılarını vahşice kesmeye benzer. Zaten hiçbir zaman şehrin tam anlamıyla dışına çıkmamız mümkün değildir; Sloterdijk'in tabiriyle bir katmandan daha büyük bir katmana geçeriz yalnızca (aktaran Latour, 2008). Dolayısıyla şehrin akışıyla iç içe geçmiş olan kedi evlerinin nerede olduğundan ziyade zaman içerisinde nasıl olageldiği, yani zamansal boyutu bu araştırmanın odak noktasını oluşturuyor. İstanbul'a dair katı bir coğrafi tercihten imtina etse de, araştırma şehrin spesifik bir hayvan nüfusu olan kedilere odaklanır. Mevcut örneklerin boyutu ve açıklıkları gibi tasarım kararları bir kedi bedenini tahayyül ve davet ettiğinden ve bu tasarımlara "kedi evi" dendiğinden dolayı, İstanbul'un bir başka sokak hayvanı nüfusu olan sokak köpekleri araştırmanın öncelikli öznesi değildir; zira sahadan beliren örnekler materyalize olan bakımın daha çok sokak kedilerine odaklandığını göstermiştir. Bu durum, şehirdeki köpeklerin yasadışı yerinden etmeler sonucu eksilen varlığıyla açıklanabilir olmakla birlikte (Yıldırım, 2019), bakımın bakım verenlerin sosyo-teknik muhayyelerinden bağımsız olmadığı, materyalize olan bakımın her ne kadar geçici, esnek, akışkan olsa da belirli bir tür kullanıcı grubunu davet ettiği şeklinde yorumlanabilir. Tam da bu noktada, kedi evlerinin İstanbul'a dair insandan öte sosyo-teknik muhayyelerden yalnızca birinin ürünü olduğunu belirtmekte yarar var. Mevzubahis insandan öte muhayyelin sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiği, hangi türlerin şehre katılımının teşvik edildiği, "kedi evi" başta olmak üzere birçok materyal aktörün meşruiyet kazanma sürecindeki rolü bu araştırmanın irdelediği sorular arasında yer alır.

Geçici (Olmayan) Birleş(tir)meler ve Tasarım Aktivizmi

Vatandaşlar, kedi evleri inşa ederken birbirinden farklı maddi nitelikteki nesnelere / şeylere,⁵ bu nesnelere / şeylerin tekil sağlanmalarına⁶ göre birbirlerine eklemiyor, birleş(tir)meler⁷ oluşturuyor. Bu birleş(tir)melerin bazı parçaları geri / ileri dönüştürülmüş nesnelere olurken (Şekil 1a, 1c, 1d), bazıları ise hiçbir ilk kullanımı olmayan taş, ağaç vb. gibi şeyler oluyor (Şekil 1b, 1c, 1d). Burada maddi nitelikten kastım, maddelerin özelliklerinin sıralandığı pozitivist bir materyal indeks olarak algılanmamalı. Aksine, nesnelere / şeylerin nitelikleri dolayısıyla neyi mümkün kıldığı ve neyi sağladığıyla ilgileniyorum. Böylesi bir yaklaşım, ambalaj atıklarından bir ağaç kutüğüne, yalıtım malzemelerinden evlerde yaşayan hayvanlar için tasarlanan ürünlere uzanan geniş bir skaladaki envai çeşit nesnenin / şeyin birbirine eklenip nasıl kedi evi olageldiğini anlamamızı sağlayabilir.

5 Kedi evleri, tasarlanmamış nesnelere sağlanabilirliği (*affordance*) sayesinde yeniden işlevlendirildiği bileşenler gibi tasarlanmayan, ancak halihazırda mevcut olan ve tasarım sürecine dahil edilen şeyleri (*thing*) de içeriyor. Dolayısıyla, kedi evlerindeki mevcut bileşenleri tanımlarken hem nesne hem şey kelimelerini tercih ediyorum. Kavramlara dair ayrıntılı tartışma için bkz. Ingold, 2012.

6 Sağlanabilirlik kavramına dair ayrıntılı tartışma için bkz. Gibson, 1977, 1979.

7 Burada birleş(tir)me kelimesiyle insan odaklı tasarım paradigmasına olan mesafemin altını çiziyorum. Kedi evleri, insanların atığı bir araya getirmesiyle yaşamlarına başlasa da hem insan hem de insan dışı materyal aktörlerin etkisiyle dönüşüyorlar. Dolayısıyla, insan tarafından birleştirildikleri ve yok edildikleri gibi, insanın olmadığı durumlarda da birleşiyor ve dağılıyorlar.

Sokak kedilerinin iyi oluşu için yapılan kedi evleri bir kent mobilyasında görmeye alışkın olduğumuz kent mobilyasında belli bir yerde sabitleyen ankrajlama işleminden mahrum ve bu durum onları yerinden edilme tehdidi altında bırakıyor. Bunun önüne geçmek amacıyla alınan maddesel, mekânsal, söylemsel ve görsel tasarım kararları, birleş(tir)melerin hava koşulları veya vatandaş müdahaleleri yoluyla yerinden edilme tehlikesi karşısında daimi olmayan varlıklarını kalıcı kılmaya yönelik (Şekil 2a, 2b).

Bunlardan ilki, kedi evlerini strafor gibi yalıtım malzemelerinden inşa etmek (Şekil 3a, 3b). Yalıtım malzemesinin olmadığı durumlarda, birleş(tir)melerde kullanılan atık malzemenin hava koşulları karşısında zarar göreceği maddeselliğini (Şekil 3a) yalıtım malzemeleriyle kaplayarak (Şekil 3a, 3b, 3c) veya yerden belirli bir yükseklik kazandırarak (Şekil 3b, 3c ve 3d) bertaraf etmek ve dolayısıyla sokak kedisine kuytu, konforlu bir ortam sunmak hedefleniyor. Yerden yükseltme bazen kedi evinin yerleştirildiği mekânın mimari öğeleri (Şekil 3c, 3d) ve altyapılarıyla (Şekil 1b), bazen de bir diğer kedi eviyle (Şekil 3a) gerçekleştiriliyor.

Bir diğer tasarım kararı, kedi evlerini belirli bir lokasyonda sabitlemeye ve kedi evine ve sokak kedisine daha uzun soluklu bir yaşam temin etmeye yönelik. Birden çok sokak kedisini barındıracak daha kapsamlı müdahaleler (Şekil 4a, 4c), pencere parmaklıkları, bahçe çitleri gibi altyapılara ip, bant vb. ile bağlanan (Şekil 4b, 4d) veya apartman bahçesi ve pencere pervazlarında apartman sakinleri tarafından yapılan kedi evleri (Şekil 4c, 4d) bunlara örnek verilebilir.

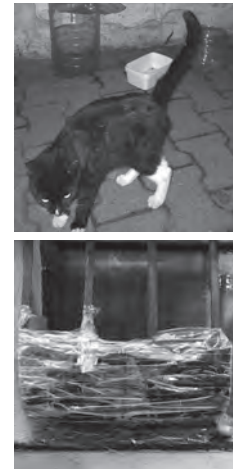
Kedi evlerinin mekânla ilişkisini yeniden kuran bu örneklerin yanı sıra, birtakım kedi evleri kedi evlerinin ve sokak kedisinin yaşam hakkını diğer paydaşlarla (komşu, yaya, karar vericiler) müzakere eden söylemsel müdahaleleri içeriyor. “Kedi evi” ve “*home sweet home*” benzeri antropomorfik isimlendirmelerle başlayan bu söylemsel tasarım kararları (Şekil 5a, 5b), kedi evini sevimli ve kabul edilebilir kılan çeşitli soyutlamalarla (Şekil 5a, 5c) veya sokak kedisine sağlanması gereken “uygun” bakımın tarifleriyle (Şekil 5d) veya kedi evinin yerinden edilmemesi gerektiğine dair uyarılarla (Şekil 5e) devam ediyor. Tüm bunlar, sokak kedilerinin ve kedi evlerinin pislik ürettiği argümanı (Görüşme 20190513-Cit001-Fel) sebebiyle yerinden edilmelerini (20190601-SahaNotları) bertaraf etmeye, kedi evlerini şehirde kalıcı kılmaya, geçici olmayan birleş(tir)meler tasarlamaya yönelik girişimler. Bir diğer mühim nokta, tekrar eden bu tasarım kararları şehirde kedi evleri üzerinden gerçekleşen kümülatif bir tasarım bilgisine işaret ediyor; bir kedi evi tipolojisi yaratıyor.

Kedi evlerini bir araya getiren veya dağıtan tek aktör insan değil; insan olmayan bir kullanıcı olan kedi veya birleş(tir)melerin açık alanlarda konuşlanmasından dolayı maruz kaldığı hava koşulları gibi materyal aktörler de birleş(tir)melerin yaşamlarında belirleyici rol oynuyor. Tam da bu sebeplerden tasarıma dair tasarlayan insan ve şekil alan malzeme gibi hilomorfik bir monologdan özenle kaçınıyorum. Hoffmann, tasarım müdahalelerini “tamamen kontrol edilemeyen ya da yön verilemeyen, ancak temelde karşı koymalara maruz açık uçlu envanterler” (aktaran Bieling, 2019, yazarın çevirisi; Hoffmann, 2014) olarak tarif eder. Kedi evi gibi kamusal alanda gördüğümüz

Şekil 3a, 3b, 3c, 3d (soldan sağa ve yukarıdan aşağı sırayla).

Yalıtım ve uzun ömürlülük amaçlanan kedi evleri yalıtım malzemelerinden inşa ediliyor, plastik poşet gibi su geçirmez malzemelerle kaplanıyor ve mimari öğeler, altyapılar veya bir diğer kedi evi yardımıyla yerden yükseltiliyor.

Şekil 4a, 4b (önceki sayfa yukarıdan aşağı sırasıyla), 4c, 4d (yukarıdan aşağı sırayla). Kedi evleri uzun ömürlü olmaları için buldukları yerlerdeki mimari öğelere, altyapılara bağlanıyor, zaman zaman birden çok kediyi barındırabilecek şekilde bir arada konuşlandırılıyor.

Şekil 5a, 5b, 5c, 5d, 5e (soldan sağa ve yukarıdan aşağı sırayla). Bazı kedi evleri söylemsel müdahaleler üzerinden kedi evinin varlığını meşru kılmayı, kedinin sağlığını olması gereken bakımı aktararak güvence altına almayı hedefliyor.

müdahaleleri, tasarlayanın tahayyülündeki yalnızca belirli bir tür senaryoyu mümkün kılan bir karakutudan çok farklı materyal aktörlerin müdahaleleriyle şekil alan, yaşayan, dönüşen, hasımsız olmayan “prototip” olarak yorumlamak mümkün (Varga, 2018). Sokağa taşan ve birçok materyal aktörün dahil olduğu bu tasarım konuşmasının ne yöne evrileceğinde her bir tekil kedi evine içkin bileşenlerin aralarında beliren ilişki, maddesellikler ve sağlıklar belirleyici oluyor. Dolayısıyla araştırma, kedi evlerinin yaşamlarını onları oluşturan ve yok eden her bir şeyin, insan eli ve becerisinin, kedi bedeninin, hava koşullarının, kısacası tüm materyal aktörlerin ilişkisel bir ağda yer aldığı, birbirine şekil verdiği, daimi, gürültülü, çekişmeli bir konuşma olarak ele alır (Taşdizen, 2020c). Bu çoksesli konuşma kedi evlerini geçici kılsa da, birtakım tekrar eden tasarım kararlarının ve tasarım bilgisi üretiminin önüne geçmiyor. Bilakis, tetikleyicisi oluyor: Hava koşulları muşamba ve poşet gibi suya dayanıklı malzemeleri çağırırken, kedi evlerini yerinden eden vatandaşlar bakım veren vatandaşları daha kalıcı çözümler üretmeye sevk ediyor. Kedi evleri yalnızca kendi biricikliği içerisinde anlaşılabilir tekil, anlık çözümler olmaktan çıkıyor; tasarım kararlarının tekrar ettiği, hava koşulları, kedi ve kedi evi istemeyen komşu gibi ortak kaygılar dolayısıyla gerçekleşen bir şehirde tasarım bilgisi üretiminden ve “tasarım aktivizmi”nden (Fuad-Luke, 2013) bahsetmemizi mümkün kılan bir olguya dönüşüyor, aktivizm için izlek sunuyor (Taşdizen, 2020b).

8 Sahipli ve sahipsiz/sokakta yaşayan hayvan tanımlarını Hayvanları Koruma Kanunu'nda (Hayvanları Koruma Kanunu, 2004) yer alan hukuki tanımlar olduğu için kullanıyorum.

İnsandan Öte Bir İstanbul Düşlemek: Sakat Şehrin Kedi Evleri

Sokağın hayvan nezdindeki öngörülemez hava koşulları, av konusundaki yoksulluğu ve süregelen insan şiddeti, hayvan için tekinsiz, belirsiz, güvencesiz bir resim çiziyor. Konutla kurduğumuz güven ilişkisi, sokak hayvanlarını da bu güvenli bildiğimiz ortama çekmek konusundaki argümanı güçlendiriyor. Ancak konutla kurulan ve hayvanlara da uzanan bu güven ilişkisinin altüst olması için bir deprem yeterli olabiliyor. Bunun en yakın örneği 30 Ekim 2020'de gerçekleşen, İzmir ve çevresini etkileyen Ege Denizi Depremi. Deprem sonucu birçok konut yıkılmış, zarar gören binalarda sahipli⁹ birçok hayvan ya enkaz altında kalmış ya da kaybolmuştu (*Türlerin Yaşam Hakkı*, 2020). Sosyal medya evlerde aileleriyle yaşayan hayvanların kurtarıma ve ailelerine kavuşma görüntüleriyle teselli bulsa da, Türkiye gibi konut sağlamlığı karnesi zayıf, afetin doğal değil, toplumsal olduğu (O'Keefe, Westgate ve Wisner, 1976) bir coğrafyada, konutların sokak hayvanlarına sahiplenme yoluyla güvenli bir yaşam sunabileceği düşüncesi yanıtı muğlak bir soru olarak beliriyor. Zira evlerde yaşayan kedilerin pencereden veya balkondan atlamamaları için çoğunlukla türlü materyal önlemler alınıyor, en iyi ihtimalle kaybolabilecek kedinin yaşam alanının sınırları daha belirgin çiziliyor. Kedinin iyi oluşunu güvence altına alan bir yaşam alanı alternatifini olan konut,⁹ kedinin hareket alanını sınırlayan bir mekân oluyor; kedi eve hapsolüyor, en nihayetinde enkaz altında kalıyor.

İşte bu noktada İstanbul, yalnızca ciddi bir sokak hayvanı nüfusu barındırmasıyla değil, şehrin kendine has kırılgenliğiyle alışlagelen sokak hayvanlarını sahiplenmek ve onlarla konutlarda bir arada yaşamak çözümünü de sorguluyor. Benzer şekilde, COVID-19 pandemisi ve beraberinde getirdiği sokağa çıkma yasakları gibi kamusal yaşama katılımın kısıtlandığı durumlar, vatandaşlar tarafından beslenen, bakılan sokak hayvanlarını yalnızlaştırdı ve onların alıştıkları bakımı kısa süreliğine de olsa sekteye uğrattı.¹⁰ Deprem ve salgın gibi konutun veya sokağın güvencesizliğine işaret eden ve öngöremediğimiz, hayvanlarla iletişemediğimiz için daha da karmaşıklaşan durumlar, şehrin genel anlamıyla kırılgenliğinin, belirsizliğinin altını çiziyor. Bu anlamda İstanbul'u bir sakat şehir, sokak kedilerini de tıpkı insanlar gibi bu sakat şehri mesken tutmuş, insanla karşılıklı bağlılığı olan (Taylor, 2014), onla bu kırılgen şehirde aynı kaderi paylaşan bir yoldaş tür (Haraway, 2003) olarak tarif etmek mümkün. Ancak, burada sakat kavramını açmakta yarar görüyorum. Engellere işaret etmek her ne kadar mühimse de (Bezmez ve Yardımcı, 2013), burada formüle ettiğim sakat şehir, engelli değil. Bilakis, adapte olan, dönüştüren, dünya kuran güçlendirici ve politik bir figür; yani *crip* (Hamraie ve Fritsch, 2019). Kırılgenliklerin kısıtlayıcı olmadığını, aksine dünya kurmaya dair bilgi üretimi ve maddi-semiyotik egzersizin bir parçası olduğunun altını çizmek isterim. Sakat şehir, yaşayanlarının beliren durumlar karşısındaki doğaçlama becerileriyle (Ridington, 1982) şehrin atığını, teknik altyapılarını, konutlarının

cephelerini kullanarak işlev rejimlerinin ötesine geçtiği (Taşdizen, 2020c) sokak kedileri için aşına duraklar, yuvalar yarattığı bir şehir. Şehrin kendine has kırılgen hâllerinin yaşayanlarını sokak kedisi meselesi üzerine düşünmeye, hareket etmeye ittiği, dönüştürücü potansiyeli olan, politize bir figür burada tarifettiğim.

Şehrin ve onu mesken tutanların biriktirdiği, beslendiği tüm bu “şeyler” ve beliren durumlar karşısında gelişen doğaçlama becerileri cismini değiştirir (Ridington, 1982) ve farklı şehir hâlleri oluşur. Bu beceri seti sayesinde adapte olur, dirayet gösterir. Bu farklı şehir hâlleri, modernist programın steril ve sokak hayvansız bir şehir arzusu gibi yukarıdan aşağı da olabilir veya İstanbul örneğinde olduğu gibi vatandaşların sokak kedilerine alan açmaya çalıştığı şekilde aşağıdan yukarı da. Tam da bu sebepten şehir, şehrin neye dönüşebileceğine dair değişen sosyo-teknik muhayyellerin birbiriyle çarpıştığı hasımsız olmayan bir oyun alanıdır; türlü olasılıklara gebe. Yalnızca dünyalar kurma değil, kurduğu bu dünyalar üzerinden mevcut dünyaların yapısal sorunlarını ve beraberindeki adaletsizlikleri bozma potansiyeli taşır (Hamraie ve Fritsch, 2019). Bu anlamda kedi evleri sokak kedisi için şehirdeki ideal yaşam alanına (*niche*), optimum materyal şablona ve insandan öte bir şimdi ve gelecek ihtimalleri şekillendirmeye dair bir maddi-semiyotik egzersiz ve bilgi üretimi yapar (Taşdizen, 2020a, 2020b). Ancak bu geleceklerin kimler tarafından kimler için inşa edildiği, hangi sosyo-teknik muhayyelin ürünleri olduğu, hangi bedenleri dahil edip hangilerini dışarıda bıraktığı soruları baki. Bu soruları yanıtlamaya tahayyül edilen kullanıcı gruplarını, tasarlayan / bakım sağlayan vatandaşları, kullanılan malzemenin nereden geldiği ve nereye gittiğini irdeleyerek başlayabiliriz. Şehrin kendi akışı içerisinde ortaya çıkan ve yağmur gibi hava koşulları dahil türlü materyal aktörlerin etkisiyle zaman içerisinde şekil alan, yeri değişen, yok olan, İstanbul'un kendisi gibi kırılgen kedi evleri, şehrin sokak hayvanı meselesine sunduğu —şimdilik— en makul çözüm olarak beliriyor. *İnsandan Öte Bir İstanbul Düşlemek*, şehrin insan olmayan paydaşlarına şehirde nasıl alan açılabilirdiğini ve onlarla ne tür bir aradalıklar kurulabileceğini belgelediğim bir “gelecekler arkeolojisi” (Drazin ve Roberts, 2009) sunuyor, bizleri arzuladığımız şehirleri kurmak konusunda cesaretlendiriyor. ■

9 Burada konuttan kastım Türkiye Deprem Bina Yönetmeliği'ne (T.C. Resmi Gazete, 2018) uygun inşa edilmeyen veya deprem testi yapılmamış binalar. Konutun salt konut olma önkoşulunu yerine getirmekle kedi açısından şehirden daha sağlıklı bir alternatif olamayacağına altını çiziyorum.

10 Türkiye'deki ilk resmi COVID-19 vakasının 11 Mart 2020 tarihinde duyurulmasını (Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı, 2020) takiben 18 Mart 2020'de başlayan “Evde Kal” çağırısı (Türk Tabipleri Birliği, 2020) sokakları tenhalaştırdı, sokak kedilerine sağlanan bakımı sekteye uğrattı. “Evde Kal” çağırısından 18 gün sonra, ilk ulusal sokağa çıkma yasağından (Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı, 2020a) bir hafta evvel İçişleri Bakanlığı sokak hayvanlarının pandemi sürecindeki bakımına dair bir genelge yayımladı (Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı, 2020b).

- Atauz, A. (2002). Kent ve hayvan. *Cogito*, (32), 140-163.
- Bezmez, D. ve Yardımcı, S. (2013). "Muhtaç" ile "vatandaş" arasında: Türkiye'de sakat öznelliği üzerine bir tartışma. *Toplum ve Bilim*, (126), 98-119.
- Bieling, T. (2019). Designing activism - an introduction. T. Bieling (Der.), *Design (&) activism: Perspectives on design as activism and activism as design* içinde. Mimesis International.
- Drazin, A. ve Roberts, S. (2009). Exploring design dialogues for ageing in place. *Anthropology in Action*, 16(1), 72-88. <https://doi.org/10.3167/aia.2009.160107>
- Fuad-Luke, A. (2013). *Design activism: Beautiful strangeness for a sustainable world*. Routledge.
- Gibson, J. J. (1977). The theory of affordances. R. Shaw ve J. Bransford (Der.), *Perceiving, acting and knowing: Toward an ecological psychology* içinde (s. 67-82). Lawrence Erlbaum.
- Gibson, J. J. (1979). *The ecological approach to visual perception*. Psychology Press.
- Hamraie, A. ve Fritsch, K. (2019). Crip technoscience manifesto. *Catalyst: feminism, theory, technoscience*, 5(1), 1-33. <https://doi.org/10.28968/cftt.v5i1.29607>
- Haraway, D. (2003). *The companion species manifesto: Dogs, people, and significant otherness* (1. cilt). Prickly Paradigm.
- Hayvanları Koruma Kanunu, (2004, 24 Haziran). *Resmî Gazete*. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/05/20060512-7.htm>
- Hoffmann, A. (2014). Tactics of appropriating reality. D. Landwehr (Der.), *Political interventions* içinde. Christoph Merian Verlag.
- Ingold, T. (2012). Toward an ecology of materials. *Annual review of anthropology*, 41(1), 427-442. <https://doi.org/10.1146/annurev-anthro-081309-145920>
- Jasanoff, S. ve Kim, S. H. (2009). Containing the atom: Sociotechnical imaginaries and nuclear power in the United States and South Korea. *Minerva*, 47(2), 119-146. <https://doi.org/10.1007/s11024-009-9124-4>
- Kaika, M. (2012). *City of flows: Modernity, nature, and the city*. Routledge.
- Latour, B. (2008, 3 Eylül). *A cautious Prometheus? A few steps toward a philosophy of design (with special attention to Peter Sloterdijk)* [Makale sunumu]. Tasarım Tarihi Topluluğu 2008 Yılı Uluslararası Konferansı. <http://www.bruno-latour.fr/sites/default/files/112-DESIGN-CORNWALL-GB.pdf>
- McFarlane, C. (2011). The city as assemblage: Dwelling and urban space. *Environment and Planning D: Society and Space*, 29(4), 649-671. <https://doi.org/10.1068%2Fd4710>
- O'Keefe, P., Westgate, K. ve Wisner, B. (1976). Taking the naturalness out of natural disasters. *Nature*, 260(5552), 566-567. <https://doi.org/10.1038/260566a0>
- Pearre, M. (1998). Trends in the prey size-based trophic niches of feral and house cats (*felis catus*). *Mammal Review*, 28(3), 125-139. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2907.1998.00030.x>
- Ridington, R. (1982). Technology, world view, and adaptive strategy in a northern hunting society. *Canadian Review of Sociology*, 19(4), 469-481. <https://doi.org/10.1111/j.1755-618X.1982.tb00875.x>

- Strauss, A. ve Corbin, J. (1990). *Basics of qualitative research*. Sage.
- Swyngedouw, E. (1996). The city as a hybrid: On nature, society and cyborg urbanization. *Capitalism Nature Socialism*, 7(2), 65-80. <https://doi.org/10.1080/10455759609358679>
- Swyngedouw, E. (2006). Circulations and metabolisms: (Hybrid) natures and (cyborg) cities. *Science as Culture*, 15(2), 105-121. <https://doi.org/10.1080/09505430600707970>
- Swyngedouw, E. ve Kaika, M. (1999). Hybrid worlds; on nature, society and cyborgs. C. Chivallon, P. Ragout, ve M. Samers (Der.), *Discours scientifiques et contextes culturels; Geographies Britaniques et Françaises-l'épreuve postmoderne* içinde. Maison des Sciences de l'Homme d'Aquitaine.
- Taşdizen, B. (2020a). İnsandan öte bir İstanbul düşlemek [Imagining a more-than-human İstanbul]. [Çalıştay sunumu]. MADaraştırma Çalıştayı, İstanbul, Türkiye.
- Taşdizen, B. (2020b). İnsanın dışında, tasarımın ötesinde: Sokak kedileri, geçici birleştirmeler ve tasarım aktivizmi. A. Turanlı, M. Şahinol ve A. Aydınoglu (Der.), *Türkiye'de STS: Bilim ve teknoloji çalışmalarına giriş* içinde. İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Taşdizen, B. (2020c). Knitting unruly kinships through design, a world-making assemblage. *EASST Review*, 39(2). <https://easst.net/article/knitting-unruly-kinships-through-design-a-world-making-assemblage/>
- Taylor, S. (2014). Interdependent animals: a feminist disability ethic-of-care. C. J. Adams ve L. Gruen (Der.), *Ecofeminism: feminist intersections with other animals & the earth* içinde. Bloomsbury.
- Türk Tabipleri Birliği. (2020). *Türk Tabipleri Birliği COVID-19 pandemisi iyi aylık değerlendirme raporu*. <https://www.ttb.org.tr/userfiles/files/covid19-rapor.pdf>
- Türkiye Bina Deprem Yönetmeliği. (2018). Resmî Gazete. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/03/20180318M1-2.htm>
- Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı. (2020a). *2 gün sokağa çıkma yasağı*. <https://www.icisleri.gov.tr/2-gun-sokaga-cikma-yasagi>
- Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı. (2020b). *Koronavirüs tedbirleri kapsamında 81 il valiliğine sokak hayvanları genelgesi*. <https://www.icisleri.gov.tr/81-il-valiligine-sokak-hayvanlari-genelgesi?fbclid=IwARoLTZ5zUjv1Ck9Z3kQeThSbKODVgYefGuSjchmROP ha5GaOX9SKgH9E8LU>
- Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı. (2020). *Genel koronavirüs tablosu*. <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66935/genel-koronavirus-tablosu.html>
- Türlerin Yaşam Hakkı (2020). *İzmir Depremi: Hayvanları kim kurtaracak?* <https://acikradyo.com.tr/program/217860/kayit-arsivi>
- Varga, H. M. (2018). On design and making with STS. *Diseña*, (12), 30-51. <https://doi.org/10.7764/disen.12.30-51>
- Yıldırım, M. (2019). Sürgün edilmiş köpeklerin izinde: İstanbul'un çeperlerinde değişen emek ve adalet ilişkileri. *MADJournal*, 1(1), 40-75.
- Zeybek, S. O. (2014). İstanbul'un yuttukları ve kustukları: Köpekler ve nesnelere üzerinden İstanbul tahlili. A. Bartu Candan ve C. Özbay (Der.) *Yeni İstanbul çalışmaları: Sınırlar, mücadeleler, açılımlar* içinde (s. 263-282). Metis.

Sound Map of Karakoy Pier and Its Surroundings

Şekil 1.
Ses
kartpostallarının
arka ve ön
yüzleri.

Karaköy İskelesi ve Yakın Çevresi Ses Haritası

Sena Karahan*

* Mimar, araştırmacı, şehircilik doktora öğrencisi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, sena.karavan@gmail.com

Çevrimiçi
harita
platformuna
QR kodu
okutarak
ulaşabilirsiniz.

Mimari sabit bir olgu değildir; aksine sesle, bedenler ve şeyler arasında hareket eder, yankılanır. Fiziksel davranışı nedeniyle, mekânın dinamik bir unsuru olan ses, nesnelere ve canlılar arasında sürekli bir etkileşim yaratır ve onları hem mekânın öznesi hem de nesnesi hâline getirir.

Ses çevre (*soundscape*) kavramı ise bir konumdaki seslerin tamamıyla ilgilidir; sesle kurulan mekânın, birey veya toplumun/topluluğun (*soundscape* çalışmaları, insan merkezli araştırmalarla sınırlı değildir) algısıyla ilişkisini inceler (Payne, Davies ve Adams, 2009).

Bu alanda gerçekleştirilmiş öncü ve önemli çalışmalardan *Acoustic Communication*'da, Barry Truax (1984) üçlü bir şema sunar. Bu şemada ses, çevre ve birey arasında süreklilik arz eden bir ilişki vardır ve birey bu alanda iki türlü rol alır, hem dinleyici hem de bir ses kaynağı olarak. Öte yandan sesin hareketi, birey ve topluluk arasındaki sınırları muğlaklaştırır, kaynağından hedefine ulaşana kadar bağlamından kopmadan farklı deneyimler üretir. LaBelle (2010), *Acoustic Territories: Sound Culture and Everyday Life*'ta, sesi, kültürün derin ve yayılmış bir ifadesi olarak ele alır; tek bir seste bir tarih ve kültürün bulunabileceğinden bahseder. Bir enerji olarak var olup sürekli olarak dönüşmekte olan ses, çokluğa imkân veren, paylaşımın alanına, “boşluğa” yayılır; ilişkisel bir alan, dağınmış, yönelimsiz bir buluşma noktası, bedenler ve şeyler arasında bir mekân, girişimin, gürültünün, sınır aşımının samimiyet coğrafyasını yaratır (s. xvii). Çokyönlü ses, anda mekânsallığın kapsayıcı boyutunu oluşturur; işitilir, temas eder, etkileşir, dönüşür ve kaybolur. Bu bağlamda beden / birey ve toplum arasındaki görünmez bağların tekrar tekrar ve kaçınılmaz olarak her seferinde bir öncekinden farklı bir şekilde kurulmasını sağlar (Karahan, 2019).

Lefebvre gündelik hayatı nasıl tanımlayabileceğimizi sorar ve bizi çevrelediğinden, kuşattığından, hem içeride hem de dışarıda bıraktığından bahseder (1991). Gündelik hayatın ritminin oluşumunda ise, Lefebvre'e göre (toplumsal) mekân, şeyler arasında bir şey, ürünler arasında herhangi bir ürün değildir. Onların ortak-varlıkları ve eşzamanlılıkları içindeki ilişkilerini, yani (nispi) düzeni ve/veya (nispi) düzensizliği kapsar (s. 99). Toplumsal mekân bir kurallar bütünüdür ürün olarak gerçekleşmez, yaşamın kendisi tarafından oluşturulur. Birey ve toplum arasındaki ilişkide bir enerji olarak ses, iç-dış ayrımını bulanıklaştırır ve bedenün ötesini, tanımlayıcı çeperin basitçe dışını değil, “içerisi” ile “dışarı” arasındaki bir ilişkiyi keşfetmeye (Stavrides, 2016) yardımcı olur. Toplumsal mekânın olası kurgularını anda bozguna uğratan ve bir eşik mekân olarak kurulmakta olan ses çevreleri, görünmez içinde buluşan bedenlere (Lefebvre 2014, s. 180) yakınlığı, ayırmayı ve ritmi sunar. Ayrım gözetmeyen ses ve nüfuz ettiği toplumsal mekân, kültürel bir ses çevre sunar. Kentin coğrafi yapısı, faunası, florası, yapı çevresi, ekonomik dinamikleri, teknolojisi, nüfusu, inanç ve yönetim sistemleri kentin kültürel ses çevresini kuran kaynaklardır.

Bu bağlamda kentsel ses çevre (*urban soundscape*) tanımlı, geniş ve çokyönlü bir inceleme alanı sunar. Bilhassa 21. yüzyılda yükselişe geçen kavram, *soundscape* / ses çevre (Kang ve Aletta, 2018; Aletta ve Xiao, 2018), kentsel mekân çalışmalarında, sesin gündelik hayattaki rolünün değerlendirilmesi, hatırı sayılır bir tartışma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır (Augoyard ve Torgue, 2005; LaBelle, 2010; Lacey, 2014; Raddichi, 2013, 2017, 2018; Thibaud, 2011, 2015; Wunderlich, 2013).

Bu çalışmada ise ses çevreleri, bir karşılaşma ve mücadele alanı, eşik mekânlar olarak değerlendirilmiş, alan araştırması İstanbul'un endüstri ve elektrik devrimini karşıladığı,

Türkiye'nin ekonomi politisinin kent morfolojisinde derin izler bıraktığı, demografik yapısında ciddi değişimlerin yaşandığı Galata kıyılarında, fiziksel ve kültürel bir eşik mekân olan Karaköy'de gerçekleştirilmiştir. Günümüzde de soylulaştırma, mega projeler, “yenileme” süreçleriyle karşı karşıya olan bölgenin gündelik hayatının ritimleri yeniden kurulmakta ya da bertaraf edilmekteyken, kamusal mekânda mekân deneyiminin, tanıklıkların, değişimin sorunsallaştırılması, ses ve sesle kurulan toplumsal mekân tartışmasının önemini artırmaktadır.

Mekanda Adalet Derneği'nin araştırma bursuyla geliştirilen devam niteliğindeki bu proje, 2019 yılında tamamlanan “Social Reproduction of Space and Soundscapes” adlı yüksek lisans tezinin son ürünlerinden olan ses haritasının çevrimiçi platforma aktarılması sürecinde oluşturulmuştur. Araştırmada ses yürüyüşleri (tez çalışması, Mart 2017–Aralık 2018; MADaraştırma, Ekim 2019–Aralık 2019), ses çevre analizleri gibi alanda kabul görmüş yöntemler uygulanarak, bölgenin gündelik hayatından ses çevre örnekleri Zoom H6 Handy Recorder (X / Y 120°) ile kaydedilmiş ve değerlendirilmiştir.

Kentsel mekânda toplumsal mekân tartışmasını, fiziksel ve sosyal ortaklıklar kuran “ses” üzerinden ele alan bu çalışma, araştırmaya farklı aktörleri dahil etmek üzere kurgulanmış, bu amaçla oluşturulan ses haritasını sanal ortama taşımıştır.

Katılımın çevrimiçi platformla¹ olan ilişkisini pekiştirmek için, gündelik hayat pratiklerine eklenilebilecek “kartpostal” konsepti çalışılmış, süreç içinde gerçekleştirilen ses yürüyüşlerinden biri *flipbook* / hareketli kitap (Şekil 1 ve Şekil 2) olarak tasarlanmıştır.

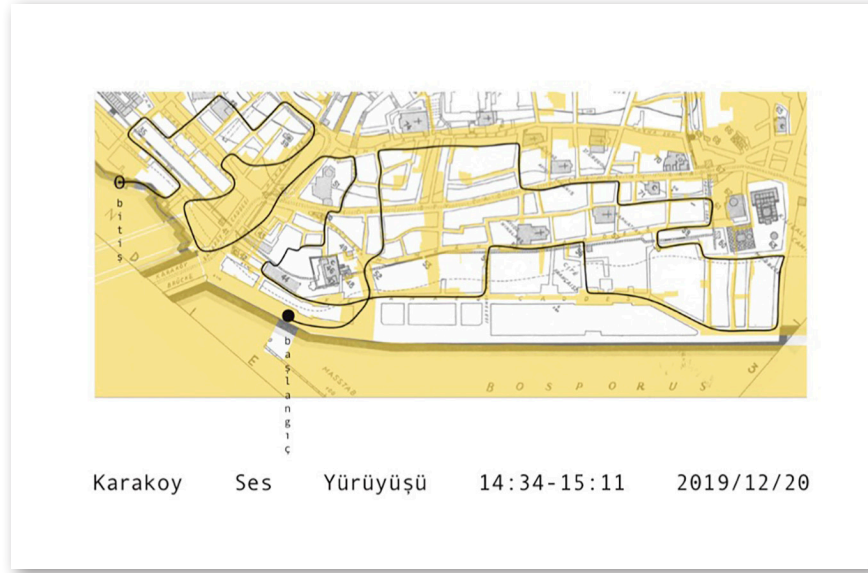
Şekil 2.
Ses haritası-
hareketli kitap
(*Flip-soundmap-
book*).

Ses yürüyüşünün başlangıç noktası, bölgenin ve hatta şehrin kültürel, endüstriyel mirasları, gündelik hayatın vazgeçilmez unsurları olan vapurlara referansla seçilmiştir. Ses çevre analizlerinde kullanılan *soundmark* terimi, bir topluluk için öneme ve / veya benzersiz niteliklere sahip ses anlamına gelmektedir. Bunlar İstanbul için ezan, kilise çanı gibi coğrafyaya yüzyıllardır hâkim sesler olabileceği gibi Galata kıyılarında vapur düdüğüdür. Bu bağlamda yürüyüşün, hareketin, haritalamanın çıkış noktası Karaköy Vapur İskelesi olarak belirlenmiştir.

Vapur iskelesi ve Motor iskelesi arasında, 14.34–15.11 saatleri arasında, 20 Aralık 2019'da gerçekleştirilen rotasız yürüyüş (Şekil 2), bu kitapçıkta ses posta kartlarından oluşan bir manuel animasyona dönüştürülmüştür.

Kitapçıkta yer alan ayrılabilir kartlar, kullanıcının ilişkiselliğini kuvvetlendirmek, paylaşım ve etkileşim alanını genişletmek, dijital arayüze erişimi kolaylaştırmak amacıyla araçsallaştırılmıştır. Kartların arka yüzlerinde yer alan QR kodlar, kart üzerinde temsil edilen lokasyonda (Şekil 3) araştırmacının kaydettiği sesleri dinlemeyi sağlarken, bu durum mekân deneyiminde zamansal bir katmanlaşmaya imkân tanımaktadır.

Şekil 3.
Kitapçıkta son sayfada yer alan yürüyüş rotası gösterimi.

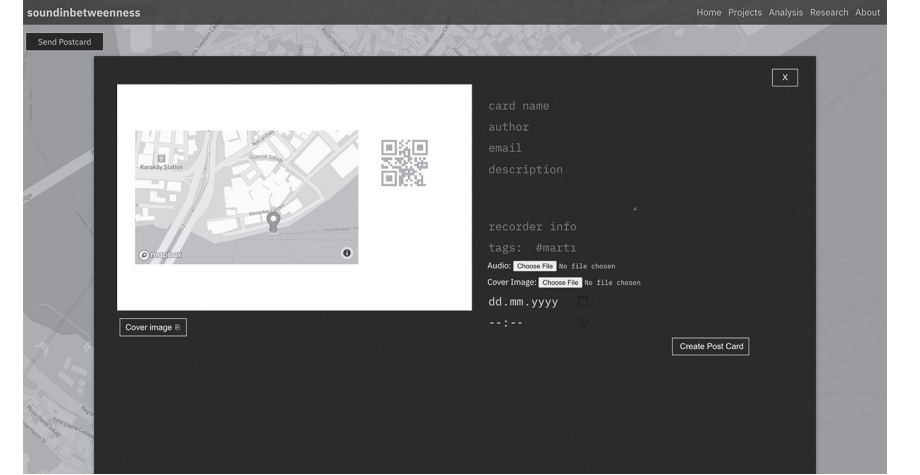
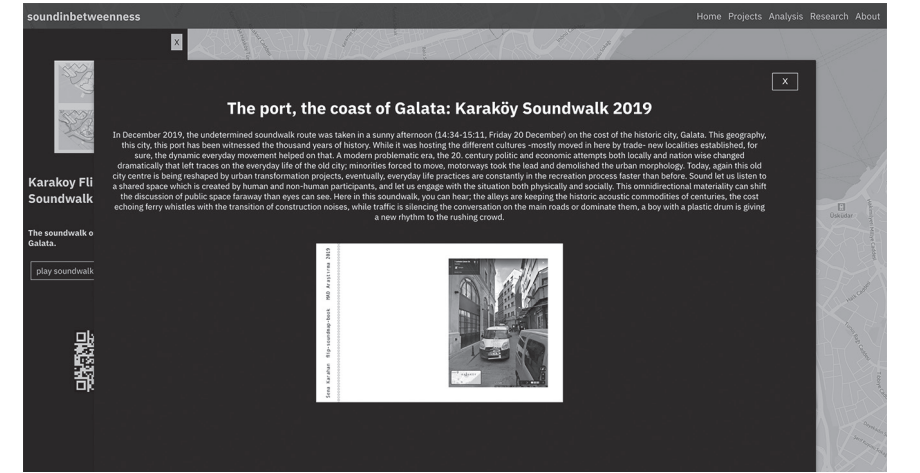
Haritalamada kodlanan sarı alan, Nolli Map² referansıyla sesle kurulan toplumsal - ortak mekân, sesin hareket alanını temsil etmektedir. Bu iki boyutlu temsilde (Şekil 3), mevcut kent dokusu 1944 yılında üretilen Galata'nın topografik ve arkeolojik haritasıyla (SALT Arşivi) katmanlaştırılmış, kentin farklı dönemler ve farklı ritimlerinin³ karşılaştırılması yapılmıştır. Kullanılan Google sokak görüntüleri ise, farklı zamansallıkları barındırdığı, rasgeleliğe imkân tanıdığı ve ulaşılabilir bir kaynak olması nedeniyle tercih edilmiştir.

Şekil 4a ve 4b'deki ekran görüntüleri ise soundinbetweenness.org adlı web sayfasına ait olup araştırmanın derinleştirileceği esas platformdur. Kodlamasını Ahmet Liva Cengiz'in üstlendiği web sayfasında katılımcının rolü ön plandadır. Ses kartlarıyla ulaşılabilen site, mevcut alan kayıtlarının dinlenmesinin yanı sıra kullanıcıların kendi alan kayıtlarını haritalamalarına ve ses kartları oluşturmalarına imkân tanımaktadır (haritalama küresel ölçekte gerçekleştirilebilmektedir). Ses haritasına katkıda bulunanlara yönelik hazırlanan anket arayüzü ile deneyim haritalaması oluşturulması planlanmaktadır. Zenginleşen arşivle beraber kentsel mekân analizleri ve verilerin farklı konseptlerde işlenebileceği bir süreç kurgulanmıştır. Elde edilen verilerle AI (artificial intelligence / yapay zekâ) teknolojisi kullanılarak ses çevre kompozisyonları oluşturulması hedeflenmektedir. Amaçlanan bir diğer unsur ise kolektif yapının pekiştirilerek, mekân ve kent odaklı çalışmaların ve projelerin ses çevrelerinin değerlendirildiği çokyönlü tartışmalara alan sağlamaktır.⁴ ■

2 İtalyan mimar, araştırmacı Giambattista Nolli'nin 18. yüzyılda Roma'da yaptığı haritalama çalışması. Haritalamada mimar, yürünebilir alanları, kamusal mekânları (kiliseler, katedraller), kütle ve boşluklar üzerinden göstermiştir.

3 Galata'nın morfolojisi görece en radikal değişimini 1950'lerin ikinci yarısındaki müdahalelerde yaşamıştır. Kentin sokakları ve yapılı çevresi, planlanan motorlu araç trafiği akslarında açılan geniş caddelere parçalanmıştır (Gül, M., 2009; Kafesçioğlu, F., 2016).

4 Daha fazla bilgi için: www.soundinbetweenness.org.

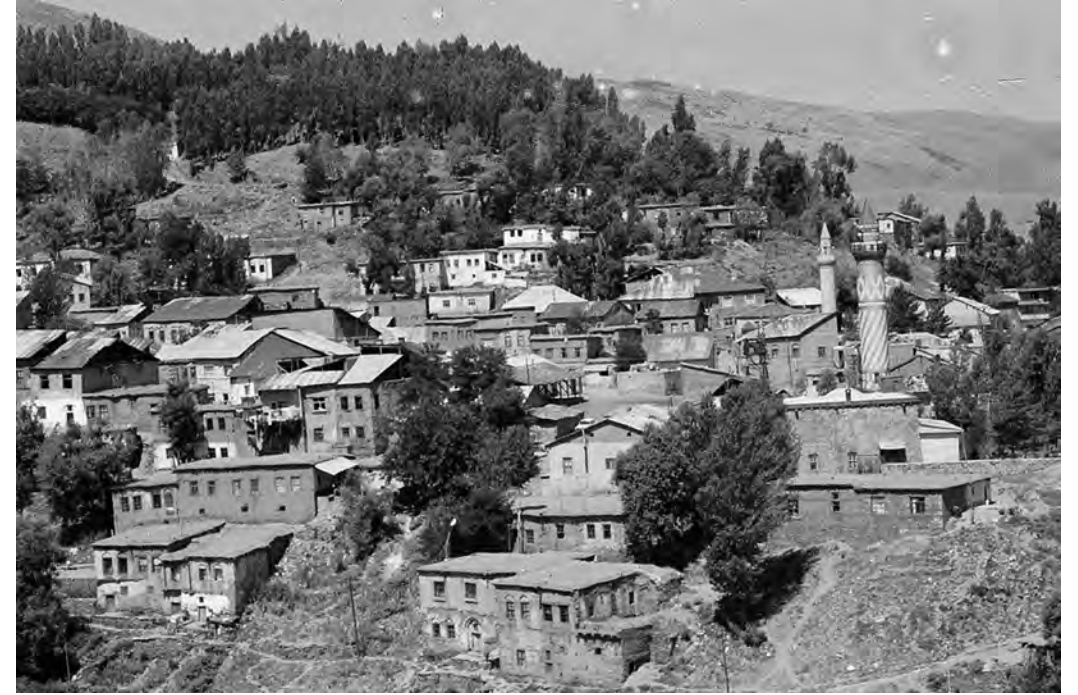
Şekil 4a v 4b
(yukarıdan aşağı).
Kitapçıkta son sayfada yer alan yürüyüş rotası gösterimi.

- Aletta, F., ve Xiao, J. (2018). What are the current priorities and challenges for (urban) soundscape research? *Challenges*, 9(1), 16.
- Augoyard, J.F. ve Torgue, H. (2005). *Sonic experience: A guide to everyday sounds*. McGill-Queen's Press.
- Gül, M. (2009). *The emergence of modern Istanbul: Transformation and modernisation of a city* (83. Cilt). I.B. Tauris.
- Kang, J., ve Aletta, F. (2018). The impact and outreach of soundscape research. *Environments*, 5(5), 58.
- Kafesçioğlu, F. O. (2016). 19. yüzyılın ikinci yarısından günümüze Galata/Karaköy'de kent morfolojisi ve yapı türlerinin incelenmesi. *İdeal Kent*, 7(18), 174-203.
- Karahan, S. (2019). *Social reproduction of space and soundscapes*. (Yüksek lisans tezi). Bilgi Üniversitesi.
- LaBelle, B. (2010). *Acoustic territories: Sound culture and everyday life*. Bloomsbury Publishing.
- Lacey, J. (2014). *Rupturing urban sound(scape)s: Spatial sound design*. (Doktora tezi). RMIT University.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın üretimi* (Işık Ergüden, Çev.). Sel.
- Lefebvre, H. (1991). *Critique of everyday life: Foundations for a sociology of the everyday* (2. Cilt). Verso.
- Payne, S. R., Davies, W., ve Adams, M. (2009). *Research into the practical and policy applications of soundscape concepts and techniques in urban areas* (NANR 200). <http://randd.defra.gov.uk/Default.aspx?Menu=Menu&Module=More&Location=None&ProjectID=16391&FromSearch=Y&Publisher=1&SearchText=NO0217&SortString=ProjectCode&SortOrder=Asc&Paging=10>
- Radicchi, A. (2012). Introduction. *On the sonic image of the city: Mapping and designing soundscapes in contemporary cities* içinde. <https://www.researchgate.net/publication/324151594>.
- Radicchi, A. (2013). Emotional geography and soundscape studies: beyond the cognitive approach in (sound) mapping urban spaces. *Eaea-11 konferans sunumları*, 267- 272.
- Radicchi, A. (2018). The notion of soundscape in the realm of sensuous urbanism: An historical perspective. Wilson, A., (Der.), *Listen! Sounds Worlds from Body to Cities* içinde. Cambridge Scholars Publ.
- SALT Araştırma (1944). Galata'nın topografik ve arkeolojik planı [Harita]. Söylemezoğlu ailesi arşivi. <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/102336>
- Stavrides, S. (2016). *Kentsel heterotopya: özgürleşme mekânı olarak eşikler kentine doğru* (A. Karatay, Çev.). Sel.
- Thibaud, J.P. (2011). A sonic paradigm of urban ambiances. *Journal of Sonic Studies*, 1(1).
- Thibaud, J. (2015). The backstage of urban ambiances: When atmospheres pervade everyday experience. *Emotion, Space and Society*, 15, 39-46.

Truax, B. (1984). *Acoustic communication*. Ablex Publishing.

Wunderlich, F. M. (2013). Place-temporality and urban place-rhythms in urban analysis and design: An aesthetic akin to music. *Journal of Urban Design*, 18(3), 383-408.

From Architecture to Memory – Tracing the Armenian Buildings in Muş

Şekil 1.
1985'te Dere
ve Kale
Mahallesi'nden
bir görünüm
(Kaynak: Cezmi
Yentürk).

Mimariden Hafızaya, Muş'ta Ermeni Yapıların İzini Sürmek

Bekir Avcı*

* Gazeteci, 1+1 Forum, Express, jirbekir@gmail.com

Çocukluğumun da geçtiği Muş'un Kale Mahallesi, eski bir Ermeni mahallesiydi. Kentin çoğu yoksul kesimine yakın tarihe dek ev sahipliği yapan bu mahallede Ermeni hafızasını canlı tutan kimi yapılar mevcuttu. Ta ki 2012 senesine kadar. O yıl mahallenin kentsel dönüşüm alanı ilan edilmesiyle Ermeni mimarisinin son izleri de silindi.

İki yüzyılı aşkın zamandır ayakta kalmayı başarmış Ermeni yapıları tescilli olmadığı gerekçesiyle kısa süre içinde yıkıldı. O evlerin yerinde artık TOKİ'ler var.

Dönemin Muş Belediye Başkanı Necmettin Dede, "Ermeniler 1917'deki Rus işgaliyle Muş'a geldi, evleri ve bağları Türklerden aldı" iddiasında bulunup "Taş ve topraktan yapılmış evler, tescil edecek ne var?" (Ertani, 2013, 12 Temmuz) dese de, yıkılan yapıların hemen hepsi tarihiydi, tarihin aktışı da iddia ettiği gibi değildi.

Kale Mahallesi'nin hikâyesi, erken Cumhuriyet döneminin mekân politikalarından günümüz neoliberal politikalarının mekânsal tezahürlerine bir hat çekmeyi mümkün kılıyor.

Daron'dan Muş'a

Tıvniç, Vartenis, Til, Nor Şen, Garni, Arinçvank, Orgnost...¹ Adı geçen bu yerler bugünkü Bitlis ve Muş sınırları içinde kalan ilçe ve köylerden bazıları. Kürtçe ve Türkçe isimleri olsa da bu yerler yöre halkı tarafından hâlâ Ermenice adlarıyla anılıyor. Bu dahi bölgenin Ermeni tarihine, o tarihin bugüne uzanan izlerine dair çok şey söylüyor.

19. yüzyıl ile 20. yüzyıl başlarında dönemin Bitlis Vilayeti'ne bağlı sancaklardan biri olan Muş, beş kazaya bölünmüştü. Sancağın kazalarından biri kentle aynı adı taşıyan, bugünkü kent merkezini de kapsayan Muş'tu.

Ermeni gazeteci ve yazar Pakrat Estukyan Muş'un çok eski bir yerleşim yeri olduğunu belirtirken, kentin Ermeni tarihinde her zaman önemli bir merkez olduğunu söylüyor. Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında hep müzakere edilen Ermeni vilayetleri (Vilâyat-ı Sitte) tanımının içine Muş'un girdiğini hatırlatıyor.²

Raymond H. Kévorkian ve Paul B. Paboudjian'dan Muş Sancağı'nda 299 kilise ile 94 manastırın, 135 de okulun olduğunu, 1914'te Muş Kazası'nda 103 köy ve kasabaya dağılmış 75 bin 623 Ermeninin yaşadığını öğreniyoruz. (Kévorkian ve Paboudjian, 2012)

Yani bugün TOKİ yapılarıyla donatılan Kale Mahallesi'nin de olduğu bölge, antik bir Ermeni şehri olan Muş'un, orijinal adıyla Daron'un önemli merkezlerinden biriymiş.

Kadim Ermeni kenti Daron, Anadolu'da erken dönem Hıristiyanlığın merkeziydi. Tarihçi Richard G. Hovannisian, *Tarihi Kentler ve Ermeniler* dizisinin ilk kitabı olan *Bitlis ve Muş'ta* (2016), Daron'un antik dönemden beri Ermeni yaşamı için bir kaynak niteliğinde olduğunu söylüyor.

1915'te Sasun ve Bitlis'tekilerle beraber Muş Ermenilerinin hiçbir kaçış yolları olmadığı için "kapana kısıldığını" vurgulayan Hovannisian, o tarihten itibaren Ermeni nüfusunun yanı sıra Ermeni varlığının kanıtlarının da sistematik olarak yok edildiğini belirtiyor. Hiç kuşkusuz bu "kanıtların" başında kentteki Ermeni mimarisi geliyordu.

Şekil 2. Kale Mahallesi'nin son görünümü, TOKİ.

¹ Tıvniç: Durugöze, Vartenis: Altınova, Til: Korkut, Nor Şen: Sungu, Garni: Ağaçlık, Ardonk: Konakdüzü, Orgnost: Çukurbağ.

² Yazıda kaynağı belirtilmeyen tüm görüşmeler Bekir Avcı'nın Muş'un Kale Mahallesi'nde 2019 sonbaharında gerçekleştirdiği saha gezisi sırasında gerçekleştirilmiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarının gerçekleştirdiği 1915 soykırımı ile kentteki Ermeni nüfusun yok edilmesinin ardından, kentin mimarisi de kıymdan nasiplendi; Ermeni mal ve mülkleri dağıtıldı, okul, kilise ve manastırları yıkıldı ya da farklı amaçlarla kullanıldı.

1915'ten sonra bu yapıların uzun vadede nasıl yok edildiğini Estukyan şöyle anlatıyor:

Muş gibi birçok yerde önce araziler özelleştirildi. Böylece eskiden kamuya ait yapılar şahıs malı oldu. Düşünsenize, adamın arazisinde kilise var, okul var.

Bunun dışında kalan yerlerde de o yapının taşları başka yerlerde kullanıldı. Devlet yeni bir yapı inşa edeceği zaman o yapıların taşlarından yararlanmak istedi. Bir kısmını fonksiyonel olarak kullanıp dönüştürdüler. Mesela bir kilise şehir içindeyse ya da bir yerleşim biriminin içindeyse onu camiye çevirdiler. "Hazır çevrilmiş bir yapı var, bunu kendi ihtiyacımıza göre kullanalım" dediler. Bu da bir yöntemdi.

Bir diğer yöntem de yapıların taşlarını çalmaktı. Mesela Muş'ta en önemli yapılardan biri, Çengilli diye bilinen bölgedeki manastırdı. Çok büyük bir manastırdı. Ermenilerin orada yaşadığı dönemde son derece işlevsel bir hac mekânıydı. Çevre illerden insanlar törenlere katılmak üzere oraya gelirlerdi.

O civardaki köylerin tüm evleri o manastırdan yapılmıştır mesela. Şu anda o manastırdan eser yok. Halbuki fotoğrafları var. Yani 90-100 sene önce ayakta olan bir yapıdan bahsediyoruz. Bunlar depremde ya da doğal afetle yıkılmadı. İnsan eliyle yıkıldı.

Estukyan'ın dediği gibi, bu yapılardan günümüzde ayakta kalabilen neredeyse yok.

Kale, Dere ve Minare Mahallelerinde içerisinde hâlâ insanların yaşadığı son Ermeni evleri vardı. Çoğunluğu moloz taşı ve kerpiçten yapılan bu evlerden bazıları taş duvarlar örülerek inşa edilmişti. Birçoğunda ahşap oymalı balkonlar bulunuyordu ve bölgedeki yapıların aksine bu evler iki ya da üç katlıydı. Şimdi bu evlerin de yerinde TOKİ yapıları var.

Muş Ovası'nda Yer mi Yoktu?

Yıkımın başladığı 2012 yılında, Ermenice ve Türkçe yayın yapan *Agos* gazetesinin gündemleştirmesi, yine bazı mimar ve hak savunucularının desteğiyle kimi evler kurtarılabilirdi.

Dönemin *Agos* muhabiri Uygur Gültekin, haber takibi için gittiği Muş'ta o an karşılaştığı manzarayı savaş sonrası bir kente benzetiyor.

Gültekin, "Belediye, kenti korumakla ilgili hiçbir sorumluluğunu yerine getirmemişti. Mahallenin bütünlüklü olarak korunması gerektiğine dair uzman görüşlerine kulak asmamıştı. Haberlerin ardından koruma kurulları harekete geçti ama çok geç kalınmıştı" diyor.

Yıkımla beraber mahalledeki tarihi Ermeni evleri yok edilirken onlardan biri kurtarılabildi. Muşlu Ercan Çete'nin evi hâlâ ayakta, ancak o da oradan çıksın diye bin bir uğraş veriliyor; suyu kesiliyor, evinin dibindeki rögar kapağı beş yıldır kapatılmıyor, her gün evinin bir köşesine kazma vuruluyor, tescillendiği hâlde evinin restorasyonu engelleniyor...

Çete'nin o dönem evini tescilleyerek kurtarabilmesi sembolik ve hukuki bir önem arz ediyor. Çünkü Çete örneği, diğer evlerin de tescillenebileceğinin kanıtı. Ancak mahallede

Şekil 3.
1915 öncesinde Surp Garabed Manastırı'nın bir görünümü (Kaynak: Ermeni Soykırımı Müze Enstitüsü arşivi).

Şekil 4.
Muş'un Çengilli mezarında bulunan Surp Garabed Manastırı.

artık tescillenebilecek bir yapı yok. Çünkü o dönem evlerinden çıkmak istemeyenler zorla çıkarıldı, evler birkaç hafta içinde yerle bir edildi.

Muş Mimarlar Odası'ndan Ali Erol, "Mülk sahibi evini vermeyince kepçe gitti evin bahçesini, duvarını yıktı, yan tarafını kazdı. O da mecbur kaldı evini boşalttı" diyor.

Çete'nin evinin tescillemesinde ve "şimdilik" kurtarılmasında rol oynayan Erol, "Aslında TOKİ'yi buraya sokmayabilirlerdi. TOKİ için çok farklı alanlar vardı Muş'ta" diye belirtiyor.

Şekil 5.
Muş Mimarlar Odası'ndan Ali Erol.

Şekil 6.
Ercan Çete
evinin önünde.

Şekil 7.
Daron Muş
Ermenileri
Derneği yöneticisi
Hayrettin Arslan.

Erol, kentte yeni genişleme alanları olsa da şehrin en köklü ve tarihi yerinden başlayıp, özellikle Ermenilerin izlerinin çok net görüldüğü evlerin yıkılarak yerlerine TOKİ yapıldığını vurguluyor.

Ermeni ustaların elinden çıkmış 200 yıllık tarihi evini zor bela kurtarmayı başaran Çete ise, “Neden Kale? Muş Ovası’nda yer mi yoktu?” diye soruyor. Gerçekten de yok muydu?

“Buradaki Ermeni Tarihini Tamamen Yok Etmek İstiyorlar”

Daron Muş Ermenileri Derneği yöneticisi Hayrettin Arslan, “Burası ruhani bir yerdi. Burada yetişen papazlar farklı şehirlere gönderiliyordu” diyerek Muş’un Ermeni tarihindeki önemine vurgu yapıyor.

1915 sonrasında Ermenilerden kalan birçok yapının yok edildiğini hatırlatan Arslan, geride kalanların ise özellikle devlet ile PKK arasındaki savaşın şiddetlendiği 90’larda ya tahrip edildiğini ya yok edildiğini söylüyor.

Bugün TOKİ’yle gelen yıkımda belediyenin büyük payı olduğunu belirten Arslan, “Sanki Muş Ovası yok olmuştu! Gittiler ve Ermeni mahallesini yok ettiler” diyor ve ekliyor:

“Eğer biraz onur olsaydı o mahalleye karışmazlardı, en azından birkaç ev bırakılırdı, ama onu bile yapmadılar. Bilerek yıktılar. Altını çiziyorum, bilerek. Bu bir gerçek: Buradaki Ermeni tarihini tamamen yok etmek istiyorlar.”

Arslan’ın sözleri, Muş’taki yıkımın aynı zamanda Ermeni hafızasına mekânsal bir müdahale olduğuna işaret. 1915 sonrasında bir şekilde varlığını sürdüren Ermeni yapıların 2000’lere gelinceye dek yıkıma terk edilmesi, bugün ise TOKİ’leştirilmesi bu işaretin güçlü bir kanıtı.

Akademisyen Adnan Çelik, 2015’te başlayan sokağa çıkma yasakları ve yıkımın ardından Diyarbakır Sur’da yaşanan süreci örnek vererek, mekânı insansızlaştırmanın

yanında hafızasızlaştırmayı da tarif etmek için “hafıza-kırım” kavramını kullanıyor (2017, 23 Haziran). Kale Mahallesi özelinde Muş’ta yapılanı da böyle kavramsallaştırmak mümkün.

Estukyan da bunu doğruluyor: “1915 sonrasında ulus devleti inşa ederken yapılan şey, bu ülkenin Ermeni, Rum ve Süryanilerini kovduktan, onları yok ettikten sonra bir yandan da yeni bir hafıza inşa etmekte.”

Özetle Kale örneği, mimari ile hafıza arasındaki ilişkinin egemen sınıf tarafından kullanımını örnekliyor.

Peki, soykırımın ardından bir asrı aşkın bir döneme yayılan kentsel kıyımın TOKİ’lerle nihayete vardırılması nasıl bir *hafıza-kırım’a* işaret?

Mahalleliler Anlatıyor

Kale ve civar mahallelerde yaşayan, buralardan yolu geçen, oradaki evleri gören ya da bilenlerin hafızasında canlanan ilk şey kentteki Ermeni varlığı. Konuştuğumuz Muşlıların anlatılarında da bu tanıklığı görmek mümkün.

Mahalleliler bir zamanlar oturdukları evlerin eskiden kime ait olduğunu farkında ve mahallenin Ermeni geçmişinin de bilincinde.

Eski mahallelilerden Meryem K., “Ben Ermenilerle maalesef komşu olamadım ama

Şekil 8.
Meryem K. evinin
balkonundan eski
mahallesi Kale’yi
işaret ederken.

yaptıkları evlerde yaşadım” diyor, artık Kale’ye uzak olan yeni mahallesinde oturduğu evin balkonundan.

1966’daki Varto depreminin ardından mahalleye yerleşmiş Meryem K., 80’lerin başına dek orada kalmış. Yani Kale’yi geç bir dönemde, uzunca bir süre tecrübe etmiş bir isim.

Yaşadığı dönemdeki evlere baktığında o mimarının kendisine Ermenileri çağrıştırdığını belirten Meryem K., “O evlerin yapısı, o mimari bizde yoktu” diyor.

“Biz Ermenileri görmedik, maalesef komşuluk edemedik onlarla. Ama iki Ermeni evi vardı bana komşu olan. Onlardan biri iki katlıydı, diğeri tek katlıydı. İki katlı olanın balkonu ahşaptandı. Evler mezarlığa doğru bakardı. Hepsini yıktılar o evlerin. Kilise bir şekilde hâlâ ayakta.”

Meryem K.’nin “Bir şekilde hâlâ ayakta” dediği kilise, Meryem Ana Kilisesi. Muş İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü’nün internet sitesinde kilise “sit alanı” olarak geçiyor (2019). Ancak kentteki tarihi birçok yer gibi o da definecilerin hedefinde (2019). Uzun yıllardır yıkıma terk edilmiş kilise harabe hâlde.

Evinin yıkımdan kurtarmayı başaran Ercan Çete’nin devasa TOKİ yapılarının ortasında kalan tarihi evinin arka penceresi, bu kiliseye bakıyor.

Çete, 47 yaşında. Kale’de doğmuş. Ailesi 1960’larda mahalleye yerleşmiş. Evinin Ermeni ustaların elinden çıktığını belirtip ayırt edici mimari özelliklerini sıralıyor: “Taş, kerpiç tavan ve yerler ahşap, gömmeli pencereler var, yatak yerleri için dahi gömmeler var.”

“Bu evin içine girdiğinizde çıkmak istemezsiniz. Buradaki evlerin hepsi böyleydi, ama hepsini yok ettiler” diyen Çete, sözü geçen kiliseyi de hedef alan defineciliğin Muş’ta eski bir gelenek olsa da devlet eliyle teşvik edildiğini söylüyor.

Mahallelerde yıkım kararıyla birlikte zaten işsiz, güçsüz ve parasız olan insanların evlerinden çıkması için yapılan teklifi hatırlatan Çete, bu teklif sonrasında tarihi yapılarda defineciliğin geldiği boyutu şöyle anlatıyor:

Bana evim için 37 bin lira para teklif ettiler. Ben, “Buradan çıkmam, bu evi yıkamazsınız, hiçbir evi de yıktırmam size, burası tarihi bölge” dedim. Tarihi bölge dediğimde, onlar bir ifadeyi değiştirdi ellerindeki belgelerde ve insanlara evlerin altında altın olabileceğini ve bunu arayabileceklerini söylediler. “14 gün içinde evlerden alabileceğiniz her şeyi alın, kapı pencerede iş görür ne varsa sökebilirsiniz” dediler. İnsanlar 14 gün içinde evlere girdiler ve satılacak ne varsa aldılar.

Çete’nin bu anlatımını gazeteci Uygur Gültekin de doğruluyor. Gültekin, “Sokakların başlarında hurdacılar vardı. Evlerden kalan pencere, kapı ve diğer hurdaları söküyorlardı” diyor ve ekliyor:

“Enkazlara az daha yaklaştığımızda temellerdeki çukur görünüyordu. Bazı çukurların makinelerle kazıldığı belliydi. Makineler enkazı kaldırmamış ama çukur kazmışlardı. Kendilerinden olanları almışlardı, kendilerinden önce gidenlerin bıraktıklarının peşindeydiler. Mahallenin dört duvarı ayakta, çatısı çökmüş, sahipsiz kalan kilisesi de aynı durumdaydı.”

Celal Başaran da Kale Mahallesi’nde büyümüş bir Muşlu. Çocukluğunun geçtiği

Şekil 9.
Meryem Ana Kilisesi’nin bir görünümü.

Şekil 10.
Meryem Ana Kilisesi’nin bir görünümü.

mahallelerin artık TOKİ’leşmesinin kent hafızasında yarattığı ve yaratacağı tahribata, “Şu anda o bölgede bir şey bırakmadılar. Ben gördüm, bana anlatıldı, bu yüzden biliyorum ki orada Ermeniler vardı. Bizden sonraki nesil artık bundan bihaber yaşayacak” sözleriyle dikkat çekiyor.

“Maalesef biz de gençlik dönemimizde Ermeni kalıntılarında altın aramaya gittik. Altın için define avcılığı yaptık. Yazık ettik” diyor, pişmanlığını da dile getirerek.

Ermeni yapıların ne kadar sağlam olduğunu anlatmak için ise “Kazma ve kürekle bu kalıntıları kazamazdık. O kadar sağlamdı ki” ifadesini kullanıyor.

Muşlular arasında dilden dile dolaşan “Buranın zemini sağlam diye TOKİ’leri buraya yapmış olabilirler” iddiasını Başaran da dile getiriyor, ama bir de şerh düşünüyor: “Yalan da olabilir. Eğer neden bu değilse onları Allah’a havale ediyorum. Bir de şu var; eski evler iki üç katlıydı, sağlamdı, şimdi artık bu koca binalar var. Bir deprem hâlinde ne olur Allah bilir!”

Mimar Ali Erol ise “depreme dayanıklı olduğu için tercih edildi” şeklindeki iddiaların aksine Kale ve diğer mahallelerin hedef olmasının altındaki nedenin “rant” olduğunun altını çiziyor; kentsel dönüşümün define bulma amacıyla yapıldığını belirtiyor: “Buranın TOKİ’ye verilmesindeki amaç, ‘acaba burada yeraltı hazineleri var mıdır yok mudur’ idi. Buradaki gömülere yönelikti yani.”

1915’in Hayaleti

Muş’ta definecilik neredeyse profesyonel bir “meslek” hâline gelmiş. Zaten define avcılarının kazıları da Ermeni mimarisinin tahribatında büyük paya sahip.

1915 sonrasında Anadolu’da işlevsizleştirme ve kimliksizleştirme siyasetinin sistematik olarak sürdürüldüğünü söyleyen Estukyan, “Bu siyasete çok büyük katkı getirenlerden biri de define avcılığıdır” diyor.

“Çünkü define avcıları bütün eskiden kalma mezarlık, kilise ne yapı varsa temellerine kadar kazdılar. Altın olduğunu düşündüler temellerde. Bundan ötürü bir sürü yapı da kendi kendine yıkıldı definecilerin tahribatı sonucunda.”

Bu konu hakkında kente giderek incelemelerde bulunan antropolog Alice von Bieberstein da “Yerel yönetim halkı serbest bırakıyor, göz yumuyor çünkü çıkarılan mallardan pay alıyor” diyor (Dink, 2015, 17 Nisan).

Bieberstein, Muş’ta yapısal yoksulluk ve iç savaş gibi birçok nedenin define arayışının sebebi olabileceğine işaret ederken, “İnşa etmeye, yaratmaya yönelik bir gelenek yok. Bu aynı zamanda, 1915’in hayaletinin bölgede dolaştığını gösteriyor; soykırımın şiddeti bu şekilde geri dönüyor” değerlendirmesinde bulunuyor.

Yıkıntılar İçinde Ağıt

Mahallede kalan son evlerden Çete’ninkini ziyaretim esnasında Ermeni bir kafileyle karşılaştım. Muşlular kente gelen Ermeniler için “turist” dese de onlar Daronlulardı, yani kentin yerlileri.

Artık harabeye dönmüş kilise ile Çete’nin evi arasında duraklamış, yıkım karşısındaki hüznelerini gizlemiyorlardı. Karşı tepedeki Ermeni mezarlarına bakarken, normalde kiliselerde yapılan bir ayini gerçekleştiriyorlardı.

“Khunk”, kiliselerde ayin esnasında papazlar tarafından yakılan ve yayılan bir tür tütsü. Mezar ziyaretlerinde de bu ritüel yerine getiriliyor. Ölümlere saygının sembolü ve

kilise ortamını temizlemek için icra ediliyor. O gün eski topraklarına gelen Ermenilerin yaptığı da buydu.

Yaktıkları “Khunk” ile yıkıntılar arasında artık bir “pusula” işlevi gören harabe hâldeki kilise, kalan tek Ermeni evi ve karşıdaki yıkık Ermeni mezarlarına bakarak dualar ediyorlardı.

Kafiledekilerle konuşmak istediğimde tedirginliklerini saklamadan, konuşma isteğimi reddettiler. Sadece aralarından yaşlı bir kadın ağlayarak şunları söyleyebildi: “Atalarım burada yaşadı, burada öldürüldü. Biz buradaydık...”

Son bakış

Bugün Muş'un Kale Mahallesi'nde devasa TOKİ yapılarının arasında üç tarihi cami göze çarpıyor: Alaeddin Bey, Hacı Şeref ve Ulu Camii. Daron Derneği'nden Arslan, bu camilerden Hacı Şeref ve Ulu Camii'nin kiliseden dönme olduğunu altını çiziyor.

Müslümanlığı temsil eden bu yapıların gölgesinde ve TOKİ'lerin arasında Ermeni yapıların yıkıntıları uzanıyor. Ercan Çete'nin hâlâ yıkım tehdidi altındaki evi ise bir anıt gibi duruyor mahallede.

Manzara başlıbaşına çok şey anlatıyor. Ancak bu manzaranın ortasında Ermenilerin yıkıntılar arasındaki ayini, hâlâ direnen bir şeyi fısıldıyor: Muş'un Ermeni hafızasını. ■

Şekil 11.
Celal Başaran.

Şekil 12.
Kale'de "Khunk"
yakarak
ayın yapan
Ermeniler.

Şekil 13.
Kale'de "Khunk"
yakarak
ayin yapan
Ermeniler.

Kaynakça

- Çelik, A. (2017, 23 Haziran) Can-kırımdan hafıza-kırırma: Sur'da yeni-den rejim inşası. *gazetekarınca.com*. <https://gazetekarınca.com/2017/06/can-kirimdan-hafiza-kirima-surda-yeni-den-rejim-insasi-adnan-celik/>
- Dink, M. (2015, 17 Nisan). Muş'ta Ermeni kelimesinin karşılığı define altını. *Agos*. <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/11306/musta-ermeni-kelimesinin-karsiligi-define-altini>
- Ertani, E. (2013, 12 Temmuz) Başkan Dede'den Muş'lu geçmiş zaman. *Agos*. <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/5265/baskan-dede-den-mus-lu-gecmis-zaman>
- Hovannisian, Richard G. (2016). *Tarihi kentler ve Ermeniler: Bitlis ve Muş* (Zühal Kılıç (Çev.). Aras.
- Kévorkian, R. H. ve Paboudjian, P. B. (2012). *1915 öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler* (Mayda Saris, Çev.). Aras.
- Muş İl Kültür Turizm Müdürlüğü (2019). *Sit alanları*. <https://mus.ktb.gov.tr/TR-56180/sit-alanlari.html>

Social Space in Erdemir Lodgings as an Inner City Without Walls

Lojmanlar (Film). 1964-1965 yılları arasında yapımı tamamlanan Türkiye'nin ilk prefabrik sosyal konutları olarak Ereğli Demir Çelik Fabrikası (Erdemir) Lojmanları, bir sahil kasabasının ağır sanayi ve işçi kentine dönüşürken değişen gündelik hayat pratiklerini kolaylıkla okumamızı sağlar. Barınmanın çalışmaya eşlenik olarak karşılandığı bir döneme işaret eden işçi yerleşkeleri olarak lojmanlarda, mekânsal özelliklerinin yanı sıra, yaşayanların deneyimleriyle birlikte kurulan toplumsal mekândaki karmaşık ilişkileri araştırılmaktadır. Film, yarı yapılandırılmış mülakatlarda kişilerin profilleri lojmanda oturup oturmadığı, oturduysa hangi lojmanlarda ve ne kadar süre ikamet ettiği, lojmanla olan ilişkisinin ve ikametinin hangi yıllar arasında gerçekleştiği üzerinden katılımcıların öznel deneyimlerini, lojmanda geçirdikleri / geçirmedikleri dönemi anlattıkları bir sözlü tarih çalışması olarak değerlendirilmiştir. Filmde katılımcılar anonim bırakılmış, isim, yaş, cinsiyet gibi profil bilgileri verilmemiştir. Mülakatlarda katılımcıların, lojman mekânlarında kurulan toplumsallık, kurumsal aidiyet, hiyerarşi ve sınır kavramları çerçevesinde bakışları irdelenmiştir. Öznel deneyimler ve görüşler genel geçerlilikler olarak ele alınmış olmasa da, bu deneyimlerin ve söylemlerin ortaklıkları, Türkiye'de lojmanlar olgusunun kurduğu toplumsallığı betimler.

Duvarları Olmayan Bir İç Kent Olarak Erdemir Lojmanları'nda Toplumsal Mekân¹

Belgele
QR kodu
okutarak
ulaşabilirsiniz.

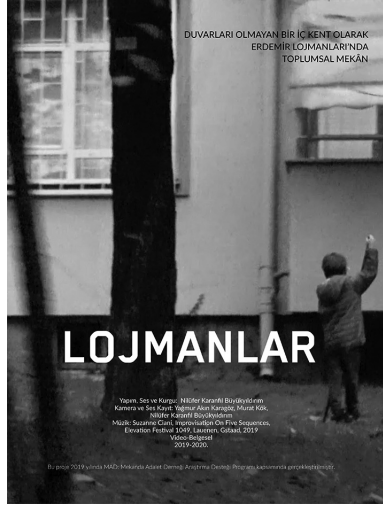
Nilüfer Karanfil Büyükyıldırım*

* Mimar / doktora öğrencisi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi,
niluferkaranfil@outlook.com

Yapım ve Kurgu	Nilüfer Karanfil Büyükyıldırım
Kamera ve Ses Kayıt	Yağmur Akın Karagöz, Murat Kök, Nilüfer Karanfil Büyükyıldırım
Müzik	Suzanne Ciani, Improvisation On Five Sequences, Elevation Festival 1049, Lauenen, Gstaad, 2019 Koji Kondo, The Wind Waker, Nintendo Games, 2011
Tür	Video-Belgesel
Yapım ve yayın yılı	2019-2020

¹ Büyükyıldırım'ın hazırladığı, 17 Ocak 2020'de kabul edilen, *Türkiye'de Konut Sunumunda Unutulmuş Bir Pratik: Erdemir Lojmanları Deneyimi* başlıklı yüksek lisans tezinden derlenmiştir.

Şekil 2.
Film afişi.

kendi iç yörgüngelerini kurmaktadır. Fabrika döngüsü, okul-yemekhane-lojman döngüsü, lokal ve kulüplerde haftasonları; bütün bu mekânsal örüntüyü sağlamanın gereğidir. Lojmanlar, Erdemir örneğinde bir kamu hizmeti ve sosyal konutlar olarak mülkiyeti devlete ait, “seçilmiş kiracılarına” (devlet memuru, ücretli çalışan) dönüşümlü olarak sunulan konutlardır.²

... Fabrikanın kendi lojmanlarının büyük kısmı, kasabanın yoğun mahallelerinden uzakta, tepelerin arkasında yapılacaktır. Bunlar bittiği zaman, buralarda oturacak olanlar, hayat seviyeleri kasabanın ortalama hayat seviyesinden daha yukarıda, ayrı bir koloni meydana getirecek ve bunların gündelik hayatları kasabalarınınkinden müstakil olacaktır. Eğer kurulacak site, kasaba ile birleşmezse, birbirine hiç dokunmadan yaşayan iki şehir ortaya çıkabilir. (Kıray, 1964, s. 192)

“Lojmanlar”da, gündelik hayat (Lefebvre, 2016), fabrikanın döngülerine tabidir. Fabrikanın sosyal donatıları *artık-zaman*'ı da örgütler; yüzme havuzu, tenis kortu, koşu sahası, futbol ve basketbol sahaları ile bir nevi (kapalı sistem) mini bir ütopya kurar: Bu mekânlar aynı zamanda kenti sosyal olarak kutuplaştırdığı gibi toplumsal olarak

Kentsel ölçekli bir planlama yaklaşımı ve kiralık sosyal konutlar olarak sunulan “lojmanlar” pratiği, Türkiye'nin konut sunum biçimleri çerçevesinde “devletin toplumsal politikaları ekseninde, kent içi ya da kent dışında, bir çalışma yerindeki teknik ve idari çalışanlara, işçi ve memurlara parasız ya da az bir ücret karşılığı belirli bir süre için verilen konut” olarak nitelendirilmektedir (Akpınar ve Uz, 2016). Piyasanın konut değerlemelerinden etkilenmeyen ve vergi muafiyetleri ile hizmetlerden indirimli olarak faydalanılan “kiralık sosyal konut modeli” olarak lojman pratikleri, çalışma ve barınmanın bir arada değerlendirildiği bir döneme işaret eder. 1930'lerden 1960'lara kadar devlet-sermaye-birey ilişkisi içinde gelişen lojmanlar, “özerklik sağlamak için bağımlılık kuran” bir sistemdir (Sennett, 2014, s. 169-179). Konutun yanında sosyal alanları ve merkezietçi tüketim - yeniden üretim mekanizmalarıyla, bir nevi

sınıflaşmaya ve dönüşüme de zorlar. Kent içinde kent olan lojmanlar, mevcut kenti toplumsal olarak dönüştüren yaşam döngüleri sunmuştur. İşletmenin başlamasıyla vardiyalı çalışma saatleri, toplu işe gidiş ve işten çıkış, Ereğli'yi kısa sürede, servislerle evlerine dağıtılan, vakti geldiğinde tekrar fabrikaya toplanan işçilerin kentine dönüştürmüştür. Bu yeni yaşam, kentin diline de eklenir. Durak isimleri daha önce bilinmeyen Amerikan firması Foster Wheeler'ın adıyla anılır, ilk olarak inşa edilen 48'ler, 52'ler ve 72'ler konut adetlerini belirten sayılar olmaktan öte yaşayanların sınıfsal kimliklerine dönüşürler.

Robert Michels (akt. Sennett, 2014), bir kurumun katı gerçekliğine ancak “zaman”ın sürekliliğiyle alışmanın mümkün olduğunu söyler. Kurumsal yaşam anlatısı ve kurumsal aidiyet, yani *Lebensführung*, ancak o kurumun getirdiği döngüsel hayata, entrikalara, problemlere ve paylaşımlara ne kadar tabi olduğuyula kurulabilir. Bu durum aynı zamanda birey için anonim çözümüdür: Çünkü bu mekânlar kurdukları aidiyetler sayesinde “bireye dünyada sürekli yer verir”ler; kurumsal hizmet, bir tür yaşama biçimidir (s. 179). Böylesi “*bütüncül kurumlar*”ın kökenleri rekabetçi kapitalizmin bir adım öncesinde, Godin'in *Familistere*'sinde, *garden-city*'de, Ford'un üretim bandında aranmalıdır: Endüstri kentlerinde konut sorunu ve işçi meskenlerinin ortaya çıkışı, konut ihtiyacının karşılanması gerekliliğinin ötesinde, sermaye tarafından emek verimliliğini, dolayısıyla artı-değer üretimini artırmak için iyileştirilmesi gereken bir yaklaşım, emek gücünü ucuzlatmaya yarayan bir araç olarak da ele alınmıştır. Refah devletinin varlığı bu çelişkinin ortadan kaldırılmasını sağlayacak kurumların düzenleyiciliğine dayanır. Sennett, refah devletinde bu tür (bütüncül) kurumların modern toplum üzerinde yarattığı ekonomik etkinin gözden kaçırılmaması gerektiğini söylüyor. Giderleri az ama kazançları yüksek kasaba-kentliler, yani “fabrika mensupları / lojman sakinleri” kentin geri kalanından ayrışacaktır. Artan ekonomik birikim, tüketimi de artıracaktır (Harvey, 2014). Böylelikle kendi kapalı döngüleri içinde sınıf atlama, rekabet ve tüketimin mekânına dönüşen lojmanlar, kademeli bir toplumsal doku oluşturur. “... Erdemir'de şöyle bir olgu vardı: Yükselbilmek, ne için? Araba almak için, yükselbilmek, ne için? Lojmanını değiştirmek için” (*Lojmanlar* filmi için yapılan yarı yapılandırılmış mülakat, 2019).

Lojmanlar, mülkiyeti fabrikanın elinde (öncelikle devletin, günümüzde özelleştirilen işletmelerle birlikte sermayenin) olan ve çalışanlarıyla paylaşımlı, rütbelere ile tanımlı, medeni durum ile ilişkili, hiyerarşik ve kullanıcılarının değişken ve süreli olduğu bir sistem kurgular. Kurallar çekerek veya sıraya girerek konut ihtiyacının piyasasının oldukça altında bir kira bedeliyle çalışanlarına tahsis edilmesiyle kurulan bu sistemde, gerekli tüm sosyal donatı alanlarıyla çevrili bir uydu-kent kurulur. Ereğli gibi diğer örneklerde de benzer şekilde lojmanlar, mevcut kenti dönüştürerek kentin diline eklenir. Durak isimleri daha önce bilinmeyen Amerikan firması Foster Wheeler'ın adıyla anılır, fabrika devasa hacmiyle kentin yarısına hâkimdir; kütleli bir çekim yaratır. Kent merkezinde sapsular yaratarak bu ara bağlantıda yeni çekim alanları oluşturmuştur. Çeperlerinde gecekondu alanları ürettiği gibi, sınıflararası farkları da görünür kılar; lojmanlar bu anlamda bir nevi devlet burjuvazisi üretir (Ümit, 2014). Çevresel dokusu, sinema ve kantinleriyle lojmanlar, kentli için bir merak konusu olmuştur. Kentin daha önce maden işletmeleriyle beraber görece alışık olduğu yeni bir yaşam kurulmaktadır. Toplumsal olarak lojmanda bütünleşen çalışma ve barınma döngüsü, çalışanlar arasında ortak paydalar yaratır. Kentin döngüsünden ayrı olarak Erdemir mensupları, hep birlikte aynı yerde çalışıp, aynı yerlerde yaşarlar. Kentten kopuk bir biçimde bu uydu-kentte tüm ihtiyaçlarını piyasadan daha ucuza giderebilirler. Dolayısıyla kente ihtiyaç duymadan lojmanlarda sürdürebilecekleri bir yaşam sunulmuştur. Bu bir nevi bağımlı özerklik tanımıdır: Özgürleştirilmiş refahın kıskacıdır.

2 Lojmandan faydalanamayacaklar hususunda Madde 11:42; *Resmî Gazete*. 28 Nisan 1983. Sayı: 18031

• Lojmanın bulunduğu yerde kendisine, eşine veya birlikte oturanlara ait konutu bulunanlar,
• Devamlı yevmiye alanlar ile geçici görevde bulunanlar,
• Bakmakla yükümlü olduğu kimsesi olmayan bekâr ve dullar,
• Bu yönetmelik hükümlerine aykırı davranışlardan dolayı Kuruma ait lojmanlardan cezalı olarak çıkarılmış bulunanlar,
• Kurum personeli dışında ve adına çalıştığı müessesese lojman tahsis edilen biriyle evli olanlar. Ancak, 1 sayılı cetvele göre lojman tahsisi yapılacak personele, bu maddenin a,b,c fıkralarında yer alan hükümler uygulanmaz. Kurumda görevli aynı aileye mensup kimselerden, sadece birisi lojman isteğinde bulunabilir.

Fabrikalar fordist çalışma düzenleriyle neredeyse “herhangi bir anda her çalışanın o anda ne yapıyor olduğunun bilindiği” bir sistem kurgular. Bu sebeple konut dağıtım kuralarıyla³ birlikte lojmanda yer değiştirmek, sürpriz ekonomisini beslediği gibi “yeni”nin de icadıdır; bir nevi fabrikaya tabi *gündelik hayat* döngüsünün mekânsal olarak yeni sinapslar kurmasıdır. Kuradan sonra 60’larda mı oturulacağı, 80’ler ile 72’lerin arasındaki sokakta mı konuturulacağı, yoksa 120’lerden mi okula gidileceği, balkonun ne yöne bakacağı ve kimlerle (hangi ailelerle) prefabrik konutların ince duvarlarının paylaşılacağı bilinmezliğin konusu hâline gelir.

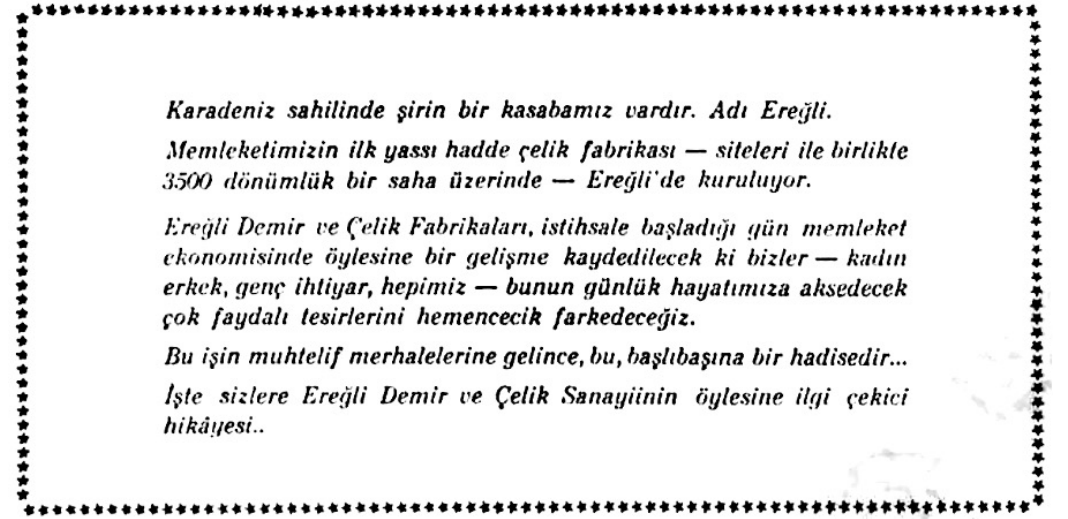
Lojman, insanı hem mekânsal olarak hem sosyal olarak böyle bir fanus gibi bi şeyin içine alıyor, okula birlikte gidiyorsun, sokakta basketi beraber oynuyorsun, akşam toplanmalarında birliktesin; sürekli bir beraberlik durumu var. Bu tabii bireysel alanında farklılıklar yaratıyor. Bu küçük yerlerde genelde olan bir şey, burada bireysel alanlar birbirinin içine çok geçmiş, herkes herkesin her şeyini biliyor (Lojmanlar filmi için yapılan yarı yapılandırılmış mülakat, 2019).

Lojman kültürü paylaşımlı mülkiyetle birlikte, dönüşümlü el değiştiren konut mekânlarında, Türkiye’deki diğer lojmanlarda da görülebilen kolektif bir hafızaya dönüşür. Aynı mekânsallıkta yaşanan çocukluk ve gençlik anıları ortaklaşır, hikâyeler anonimleşir, mitleşir. Lojmanların kapsayıcılığı tüm çevresel donatıları ve kullanıcılarıyla birlikte genişler. Bu anlamda mekânın toplumsal ilişkilerde süreklilik sağlayan yeri tartışmaya açılabilir. Planlama biçimlerinin ürettiği yeni kimlikler ve bu kimliklerin inşasının toplumsal yapı içinde mekânla özdeşleşmesi, kendini “lojman çocukları” olarak niteleyen kuşaklararası bir olguyu yaratır. “Çocukluğumun dünyası bürokratik piramit tarafından şekillendirilmiş bir dünyaydı” (Sennett, 2014, s. 183). Lojmanda çocuk olmak bir anlamda planlı kentleşmenin içinde sosyal donatıları ve doğa-yapılaşma dengesinin dengeli kurulmuş olduğu bir yaşam alanını geçici süreli paylaşmayı, birbirine benzeyen evler arasında hiyerarşik katmanlar çerçevesinde yer değiştirmeyi kapsar. Çoğunluğu başka kentlerden istihdam ve yaşam koşullarının iyileşmesi adına göçmüş proleter ailelerin barındığı mikro-kentler zamanla kentin burjuvazisine nasıl dönüşür acaba?

Tek bir küçü(cü)k gölde yüzen bi şeysin, yani koca bi deniz varken (sen) o gölün içindesin: Herkesin hayatının akışı birbirine çok benziyor... Sonuçta lojmanda yaşayanlar paralel hayatlar yaşıyorlar; o dizide, jenerikte, sabah herkes kalkıyor, tık tık arabalara biniyorlar. Burada da sabah babalar kalkıyor, 6.30-7’de, herkes çıkıyor, –hop hop hop– fabrikaya kart basmaya, sonra bir saat geliyor, anneler çıkıyor, anneler çıkmazsa çocuklar çıkıyor. Lojman hayatı daha homojen bu bakımdan, Erdemir’in mekânlarını kullanıyoruz; evlerinde yaşıyoruz. Para bile geçmiyor, rakamlar geçiyor: Küçük bir Erdemir devletinde yaşıyoruz gibi bir hissiyat var (Lojmanlar filmi için yapılan yarı yapılandırılmış mülakatlardan alıntı, 2019).

Ereğli kentinin bir sahil kasabasından bir ağır sanayi kentine evrilmesi, hem toplumsal olarak hem de ekolojik olarak dönüştürücü bir süreçtir. Fabrikanın ana tesislerinin

kurulduğu bölgenin fiziksel değişimi, kenti progresif bir şekilde yönlendirmiştir. Kentin Uzunkum adıyla bilinen sayfiye kıyısında, halkın plaj olarak kullandığı alanda, 1961 yılında, ilk önce şantiye çadırları konumlandırılmış, ardından denize kazıklar çakılarak doldurulacak fabrika sahası için çalışmalar başlamıştır. 3,5 km’lik bir alana yayılan fabrika, doğal kaynakların üzerine baraj yaparak kendi elektriğini sağlamış, uluslararası ithalat yapılan limanı ise diğer gümrüklerden farklı muafiyet ve koşullara tabi olarak özerkleştirmiştir. Kenti bir mknatis gibi kendine çeken fabrika yapısı, büyümeyi coğrafi öğelerden ve topoğrafyanın yönlendirmesinden koparmış, üst ölçekte planlamanın yönelimine tabi tutmuştur. Lojmanlar kompleksi, denize dolgu yapılarak genişletilmiş kıyı şeridinde kurulan fabrikanın uzantısında, çoğunlukla konut yerleşiminin seyrek olduğu, tarım faaliyetlerinin gerçekleştiği bölgelerin istimlak edilerek yapılaşmaya açılmasıyla hayata geçirilmiştir.

Şekil 3.
Milliyet
gazetesinde (1962,
25 Mart, s. 6)
Erdemir’in
kurulumu ile
ilgili çıkan,
“Okuyunuz
ve dostlarınıza
anlatınız” başlıklı
haber detayı.

Öte yandan Ereğli ve çevresinde uzun yıllardır süregelen madencilik faaliyetleri ve ona bağlı iş kollarının artması, kentin hızla göç almasına ve bir işçi kentine dönüşmesine yol açmıştır. Bu dönemde Ereğli’nin geçirdiği toplumsal dönüşüm, hafriyat çalışmaları ve fabrika inşaatının başladığı ilk yıllarda kendi göstermiştir. Fabrika kurulduğu yıllarda gerçekleşen yoğun göç öyle hazin bir tablo çizmektedir ki gazetelerde çıkan eleştirel karikatürler⁴ ve haberlerle devamlı gündeme getirilmektedir (Şafak, 2017, s. 19). Mezarlıklarda, parklarda içlerinde iş umuduyla gelen ve günlerce bekleyen sefil hâlde insanlar, yatacak yer, yiyecek yemek bulamamaktadır. Yoğun işgücü akınıyla her şeyin yetersiz ve karaborsa olduğu kentin “çeşmeleri dahi susuz” kalmıştır (*Şirin Ereğli Gazetesi*, 1962). Artan işçi yoğunluğu, işverenin tüm koşullarına razı olmayı getirmektedir. Yerli halk ise, fabrikanın kurulmasını bir istihdam umudu olarak görmekte, fakat kentin hızla dönüşümü, işgücünün yöreden sağlanmasının tercih edilmemesi ve tüm kaynakların hızla

3 “Konut dağıtımları lojmanda kalanların en heyecanlı günleriydi. Dağıtım olacağı zaman meraklıları Sosyal Hizmetler Müdürlüğü’ne gider, dağıtılacak lojmanların listesini alırlardı” (Lojmanlar filmi için yapılan yarı yapılandırılmış mülakatlardan alıntı, 2019).

4 Lojmanlar filminde bahsedilen söylenceler hatalıdır. Dönemin teknokratlarından Süleyman Demirel bu dönemde Morisson-Knudsen firmasının Türkiye temsilciliğini yapmış, fabrika inşaatı müteahhitliğini üstlenmiş, fakat lojmanlar bu firma tarafından inşa edilmemiştir.

tüketilmesinden dolayı durumdan pek de hoşnut değildir (Kıray, 1964; Şafak, 2017, s. 18-20). Bu ilk yıllardaki toplumsal gerilim, mekânda kendini işçi hareketleriyle göstermiş ve daha henüz işlemeye başlamayan fabrikanın inşaatı sırasında birçok yolsuzluk; yapı işçilerine sunulan yüz kızartıcı çalışma şartlarıyla gündeme oturmuştur. Yapı işçileri ABD'li Morrison Şirketi'nin güvencesiz ve kötü koşullarda çalıştırmasına karşı örgütlenerek toplu grevlere gitmişlerdir (Şafak, 2017, s. 21). Ereğli'de kuruluşunun daha ilk yıllarından başlayan bu huzursuzluk, kentliyle Erdemir arasına zamanla çözülmeye uğrayacak bir mesafe çekmiştir.

Demir Çelik Fabrikası'nın yapım sürecindeki yoğun inşaat faaliyetleri, henüz imar planı yapılmamış kentin iç pazarının ve konut piyasasının da hızla dönüşmesine neden olmuştur. Bu süreçteki konut açığı, kent sakinlerinin ve tüccarların kısa vadeli işgücü göçüne karşılık buldukları geçici / pratik çözümleriyle inşaat sektörünün hareketlenmesine yol açmıştır. 1960'ların tırmanan yap-satçı konut piyasasında, kentte mülkü olan herkes geçici çözümlerle konut sağlamanın yollarını aramaktadır. Bu ara dönemler göçün en derinden yaşandığı ve kente akın eden teknisyen, kalifiye işçi, tüccar ve mühendislere mevcut evlerin bodrum katlarının tadil edilerek yüksek fiyatlara kiralandığı dönemlerdir (Kıray, 1964). Fabrika sahasının inşası sırasında yaşanan yoğun göç, fabrika işçileri ve işletme mensupları için ekonomik konut üretiminin bir gereklilik olarak ele alınmasına yol açmıştır. Ereğli Demir Çelik Fabrikası'nın çalışanlarına sağlanacak işçi konutları ve yerleşkeleri olarak lojmanların yapılaşma çalışmaları ve projelendirme süreci 1961 yılında açılan bir ulusal mimari yarışmasıyla gerçekleşmiş ve ihale usulüyle 1962, 1964 ve 1965'te aşamalı olarak uygulanmıştır (Şirin Ereğli Gazetesi, 1961-1965; Memleket Gazetesi, 1964).⁶ Türkiye'deki ilk prefabrik kentsel ölçekli yapılaşma örneği, metrekare başına Danish Larsen-Nielsen şirketine ödediği tasarım telifi ve yapım tekniği⁷ açısından ayrıca önem taşır (Acar 2009, s. 50-60). Erdemir Lojmanları örneği bu anlamda bir dönemin konut politikalarının nasıl çözülmeye uğradığını incelemek için önemlidir.

Devletin kentleşme dinamiklerini 1960'lara kadar ağırlıklıla örgütleyen ve denetleyen konumu, konut üretimini önce kontrollü olarak apartmanlaşma ve kooperatiflere, ardından yap-satçı küçük sermayenin büyük sermayeye dönüşmesiyle ortaya çıkan dev konut projelerine terk etmesiyle sonuçlanmıştır. Bu süreç kentsel arazilerin toplu konut adaları tarafından işgaline (ve doğal havzaların talanına) yol açmış; formel - enformel arasında gidip gelen konut piyasası, kentin dönüşümünü devamlı kılmıştır. Konut sorunu ve sosyal konut olgusunu, Türkiye'de lojman deneyimi üzerinden yeniden düşünmek için

6 Bu dönemde kentin içinde baş gösteren yoğun konut açığı 1000 konutluk işçi meskenleri projesinin yapılmasını bir gereklilik olarak doğurmuştur. Kiralar neredeyse işçi maaşlarının üçte ikisi oranına ulaşmış, ev bulamayan ya da oldukça yüksek fiyatlara derme çatma konutlarda barınan kiracılar Kira Takdir Komisyonu'na müracaat ederek ev kiralarnı düşürme çabası içine girmişlerdir (Kıray, 1964). İlk etapta 48 daireden oluşan lojmanların yapımı Ağustos 1962'de başlamıştır. Öncelikle Amerikalı personel için Foster Wheeler Şirketi'nin Tekfen'e ihale ettiği konutlar personele dağıtılmaya başlamıştır. Ereğli'de konut sorununun çözümü için planlanan 1000 konutluk projenin 48 dairelik lojmanlarının tamamlanmasının ardından 52 dairenin ihalesi yapılmıştır. Ayrıca bekâr işçilerin kalabilecekleri 88 yataklı bekâr lojmanları inşa edilmiştir (Şirin Ereğli Gazetesi, 1961-1965).

7 Konut üretiminde beton prefabrikasyon, kısıtlı sektörel girişimcilik ve malzeme çeşitliliğindeki Türkiye'de, kitlesel barınma soruna yönelik ulusal ölçekte uygulanan bir yöntem olmak yerine, neredeyse tek seferlik bir özel üretim olarak ilk örneğini Ereğli'de, lokal ölçekte gerçekleşen nitelikli işçi konutları ve yerleşkeleri olarak 1964-1965'te vermiştir. Jürinin "... manzaraya açık yerleşimin etap etap üretilebilirliği, çevre bağlantılarının, yaya ve araç ulaşılabilirliğinin iyi çözülmesi, ekonomik eleman tipleşmesi, prefabrikasyona rağmen farklı yükseklikteki yapılarla monotonluğun önlenmesi" açısından başarılı bulduğu proje seçilmiştir (Arkitekt, 1962; Akpınar ve Uz., 2016).

konut üretimindeki aktörler ve ilişkilerini, ortaya çıktıkları koşullar ve tarihsel çelişkiler içinde değerlendirmek gerekir (Tekeli, 2009, s. 121-145). Türkiye'de konut üretimi politikalarının değişimini okuyabileceğimiz, 1930-1960, 1960-1980 ve 1980-2000'ler aralığında, sosyal konut sağlayıcılığında devletin değişen rolünün izlediği, önce yerel yönetimlere, sonra bakanlıklar aracılığıyla merkezi yönetime, ardından parçalı olarak sermaye reflekslerine devredilmiştir. Bu bağlamda düzenleyici bir kurum olarak devletin yasa ve mevzuatlarıyla konut sunumlarında enformelin formale, formelin enformale dönüşümünde ortaya çıkan ara zamanlara işaret etmek gerekir. Yap-satçılığın ölçek büyümesi, apartmanlaşmayla beraber konutun gitgide yatırım aracına nasıl dönüştüğü, zamanla büyüyen sermayenin yap-satçı reflekslerle konut adalarında yüzünü nasıl tekrar gösterdiği kentsel mekândaki değişimden kolaylıkla okunabilir. Türkiye'de sosyal konut, Toplu Konut İdaresi'nin (TOKİ) söylemleri ve uygulamalarıyla karşılaştırdığımızda, unutulmuş bir pratik olarak lojmanların ürettiği mekânsal kavrayış farkı, kurumsallığın çözümlenmesinin toplumsal ihtiyaçları karşılayacak mekanizmaları üretmediğini gösterir.

Lojmanların günümüz mülkiyet politikalarının ürettiği mekânlardan ayrıştığı en belirgin özellik nitelikli donatı ihtiyaçlarını hiçe saymayan yapı çevre kurgularıdır; rantı öncellemez. Erdemir örneğinde mekânsal donatı alanlarının yerleşim planı içindeki yeri, ulaşılabilirliğinin görece eşit dağılımı, merkezîyetçi bir planlama yaklaşımı yerine serpiştirilmiş ve topoğrafyanın imkânlarını kullanarak ara mekânlarla birbirine bağlanan farklı işlevlerle sosyal ilişkilerin kurulmasına imkân tanınması, mekânsal nitelikleri olarak sayılabilir. Dağınık yerleşimleri, mülkiyetsiz, kolektif paylaşımlı ve dönüşümlü konut biçiminin mekân kullanımında görülebilen etkileri yeni aidiyetlerin, kimliklerin inşası bakımından değerlendirilebilir.

Günümüzde konut üretiminde değişen ekonomi-politik iklim ve kentsel politikalar dahilinde önce içinde yaşayanlara, sonra da genel satışa açılacağı duyurulan lojmanlar, yatırımcılar için çoğunlukla tek parça arsalar olarak değer bulmuşlardır. Büyük parsellerin metropol kentlerde kapışıldığı günümüzde, yeşil alan ve konut yoğunluğunun dengeli dağıldığı lojman alanlarının yatırımcıların iştahını kabarttığını söyleyebiliriz. Günümüzde lojmanlar, rant temelli mülkiyet mekanizmaları tarafından güncel söylem diliyle "ihya edilecek" alanlar olarak, birer birer sermayenin eline bırakılacağı benziyor. ■

Şekil 4. Bağlık lojmanları.

- Acar, Ş. (Der.) (2009). Bir Don Kişot: Ereğli konutları, Semih Güneken ile söyleşi. *Türkiye’de beton prefabrikasyonun tarihçesi* içinde (s. 50-60). Türkiye Prefabrik Birliği.
- Akpınar, İ. ve Uz, F. (2016). *Türkiye tasarım kronolojisi: Konut*. 3. İstanbul Tasarım Bienali.
- Alkışer, Y. ve Yürekli, H. (2004). Türkiye’de “devlet konutu”nun dünü, bugünü, yarını. *İtüdergisi / a, Mimarlık, Planlama, Tasarım*, 3(1), 63-74. http://itudergi.itu.edu.tr/index.php/itudergisi_a/article/viewFile/1008/910
- Büyükyıldırım, N. K. (2019). Türkiye’de lojman modeli: LPS ile konut üretimi ve Ereğli Demir Çelik Lojmanları örneği. *Betonart*, (60), 46-53.
- Cengizkan, A. (Der.). (2009). *Fabrika’da barınmak, erken Cumhuriyet Dönemi’nde Türkiye işçi konutları: Yaşam, mekân ve kent*. Arkadaş.
- D. Ç. inşaat sahasındaki faaliyet. (1962, 20 Ağustos). *Şirin Ereğli Gazetesi*.
- Demir-çelik fabrikasında çalışan işçi sayısı artırılıyor. (1963, 4 Haziran). *Şirin Ereğli Gazetesi*.
- Emiroğlu, M. (1963). Zonguldak ve Batı Karadeniz bölümünde nüfus hareketleri. *Türk Coğrafya Dergisi*. (22-23). 149-168. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tcd/issue/21263/228270>
- Erdemir 48 lojmanları tamamlandı. (1962, 9 Nisan). *Şirin Ereğli Gazetesi*.
- Erdemir mesken davasını önemle ele aldı. (1963, 12 Nisan). *Şirin Ereğli Gazetesi*.
- Ereğli çelik fabrikasında dört bin işçi çalışacak. (1961, 6 Ocak). *Milliyet*.
- Ereğli d. çelik fabrikaları işçi yatakhaneleri törenle hizmete açıldı. (1963, 8 Nisan). *Şirin Ereğli Gazetesi*.
- Ereğli demir çelik fabrikaları sitesi proje müsabakaları. (1962). *Arkitekt Dergisi*. 1962(1). 14-25. <http://dergi.mo.org.tr/dergiler/2/247/3418.pdf>
- Ereğli demir çelik fabrikası anlaşması yarın imzalanıyor. (1961, 8 Ocak). *Milliyet*.
- Ereğli’de 4400 işçi dün greve başladı. (1969, 13 Ağustos). *Milliyet*.
- Ereğli’de mesken buhranının halli yolunda. (1962, 14 Temmuz). *Şirin Ereğli Gazetesi*.
- Ereğli’nin otel ve pansiyon ihtiyacı. (1962, 2 Temmuz). *Şirin Ereğli Gazetesi*.
- Fabrikada çalışacak personel için bin ev yapılacak. (1961, 9 Mart). *Şirin Ereğli Gazetesi*.
- Foster Wheeler’in lojmanları tamamlandı. (1962, 24 Mayıs). *Şirin Ereğli Gazetesi*.
- Harvey, D. (2014). *Postmodernliğin Durumu* (7. Basım)(S.Savran,Çev.). Metis.
- İlçemize gelen işçi sayısı her geçen gün artıyor. (1964, 13 Mart). *Ereğli Memleket Gazetesi*.
- Kıray, M. B. (1964). *Ereğli: Ağır sanayiden önce bir sahil kasabası*. Devlet Karayolları Matbaası.
- Lefebvre, H. (2016). *Modern dünyada gündelik hayat* (4. basım) (I. Gürbüz, Çev.). Metis.
- Okuyunuz ve dostlarınıza anlatınız. (1962, 25 Mart). *Milliyet*.
- Sennett, R. (2014). *Eşit olmayan bir dünyada saygı* (2. Basım) (Ü. Bardak, Çev.). Ayrıntı.
- Serdar, E. (1963, 17 Ağustos). Ev Kiraları. *Şirin Ereğli Gazetesi*.

Şafak, C. (2017). *Morrison’un yapı işçileri: Ereğli 1960-1965*. Sosyal Tarih Yayınları.

Tekeli, İ. (2009). *Konut sorununu konut sunum biçimleriyle düşünmek*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Ümit, D. (2014). Modernization project in Karabük, a newly urbanized village in early republican Turkey. *European Journal of Research on education*. 2(6). 95-104. <https://avesis.karabuk.edu.tr/yayin/b4e9b55e-545c-42a6-bd96-34e21ced47a1/modernization-project-in-karabuk-a-newly-urbanized-village-in-early-republican-turkey>

Sahakyan, My Family: Samatya Sahakyan Choir

Şekil 1.
Sahakyan Korosu.

Ailem Sahakyan: Samatya Sahakyan Korosu

Belgeselin
fragmanına
QR kodu
okutarak
ulaşabilirsiniz.

Erdil Onur Kocatürk*

* Yönetmen, bağımsız araştırmacı, onurkocaturk94@gmail.com

Yönetmen Director	Erdil Onur Kocatürk
Danışman Advisor	Selçuk Gürsoy
Proje Koordinatörü Project Coordinator	Deniz Çat
Görüntü Yönetmeni Director of Photography	Kenan Mezda
Kurgu Editing	Burak Dal
Ses Tasarımı ve Mix-Renk Sound Design&Mix-Color	PostBıyık
Hukuk Danışmanı Legal Advisor	Ekin Mukul
Yapım Production	Erdil Onur Kocatürk
Yapım Ülkesi Country	Türkiye/Turkey
Süre Length	53'
Yıl Year	2020

Ailem Sahakyan: Samatya Sahakyan Korosu, Samatya Surp Kevork Kilisesi Korosu / Sahakyan Korosu [Tbrats Tas] ile ilgili bir çalışmadır; mekân ve hafıza teması üzerine kurgulanan bir belgesel olma özelliğini taşımaktadır.

Belgesele konu Surp Kevork Ermeni Kilisesi, 11. yüzyıldan beri var olan bir kilisedir. İstanbul'un fethi sonrası 1461 yılında Bursa Ermenilerinin ruhani önderi Episkopos Hovagim'in, Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul'a getirilerek Ermeni Patriği olarak görevlendirilmesi sonrasında Surp Kevork Kilisesi, bir süreliğine İstanbul Ermeni Patrikhanesi olarak hizmet vermiştir. Bu görevlendirme sonrasında imparatorluğun çeşitli bölgelerinde yaşayan; özellikle zanaatkârlık yapan Ermenilerin Samatya bölgesine yerleşim süreci başlamıştır. Bu anlamı ile kilise, Ermeni toplumu açısından

tarihi bir önem taşımaktadır. Keza Sahakyan-Nunyan Okulu da başta gelen Ermeni eğitim kurumlarından biridir. Kilise ve okul, yüzlerce yıl önce yazılan seyahatnamelere konu olduğu gibi çağdaş roman ve hikâyelerde de yerlerini almıştır. Samatya Surp Kevork Kilisesi Muganni Heyeti'nin ilk yazılı tüzüğü 1703 yılında oluşturulmuş ve akabinde heyet resmîyet kazanmıştır.

Geleneksel tek sesli kilise müziği, 19. yüzyıl sonlarında çoksesli müziğe dönüşmeye başlayınca, muganni heyetleri de korolar kurmaya başlamış; bu çerçevede Surp Kevork Kilisesi Muganni Heyeti 1938 yılında Sahakyan Korosu'nu kurmuştur. Koro, ismini, kilisenin bitişiğinde bulunan Sahakyan-Nunyan Okulu'ndan almıştır. Zamanla çoksesli Ermeni halk şarkılarını da seslendirmeye başlayan koro, Muganni Heyeti'nin resmîyet kazandığı tarihi esas alacak olursak 300 yıl, Sahakyan Korosu'nun kuruluş tarihini esas alacak olursak da 80 yıllık geçmişe sahiptir. Dolayısıyla, sadece dini müzikle sınırlı kalmayıp İstanbul'un seçkin salonlarında verdiği konserlerle Ermeni müziğini başarıyla temsil eden koro İstanbul'un en eski korolarındandır.

Şekil 2.
Film afişi.

Şekil 3. Ringo
Celal.

Şekil 4. Varujan
Abinin Çay Ocağı.

Şekil 5.
Gülsema ve Peruz
Teyze.

Belgeselin temel amacı Sahakyan Korosu'nun tarihsel ve sanatsal birikiminin bir bölümünü, bir dönemini belgelemek, gelecek nesillere aktarmak, Türkiye'ye ve dünyaya duyurmak olacaktır. Bu sayede belgesel, farklı inanç ve kültürlerin birbirlerini daha iyi tanımalarına ve birbirleriyle daha sağlam ilişki kurabilmelerine de vesile olacaktır.

Belgeselin ilhamı farklı inanç ve kültürlerin bir arada yaşadığı, mahalle kültürünün hâlâ ayakta kalmaya çalıştığı Samatya Mahallesi'dir. Samatya'da yaşayan farklı kültürlerden insanların anılarını, acılarını kayıt altına alarak toplumsal hafızayı diri tutmayı amaçladığım "Mahallem Samatya" isimli projem, *Ailem Sahakyan* belgeseli için bana ilham kaynağı olmuş ve cesaret vermiştir. Söz konusu proje, Samatya semt sakinlerinin semt yaşamına dair anılarını, acılarını ve sevinçlerini, gelecekte beklediklerini kayıt altına alarak aktaran bir "online belgesel serisi" denemesi olup projenin çekim sürecinde mahallede kurulan ilişkilerin bir sonucu olarak *Ailem Sahakyan: Samatya Sahakyan Korosu* belgeseli yapım ekibi oluşturulmuştur.

Mahallem Samatya Projesi ve akabinde *Ailem Sahakyan* belgeseli yapım süreçlerinde deneyimlediklerimiz, Sahakyan Korosu'nun yalnızca bir dönemini değil; koronun tüm tarihini, Ermeni müziği ve dinle ilişkisini işleyecek bir çalışmanın gerçek bir ihtiyaç olduğunu fark etmemizi sağladı. Belki de uzun versiyon bir Sahakyan Korosu belgeseli fikrinin tohumları atılıyordur şu anda, tıpkı Mahallem Samatya'nın *Ailem Sahakyan: Samatya Sahakyan Korosu* belgeseline ilham olması...

Ailem Sahakyan: Samatya Sahakyan Korosu belgeselinin çekim sürecinde, bir belgesel çalışmasının konusunun doğru seçilmesi kadar, çerçevesinin de doğru belirlenmesi gerektiğini öğrendim. Ön araştırma sonrası koro ile tanıştımda ve röportajlara başladığımda, planladığım süre ve kurgudan çok daha farklı bir ürünün ortaya çıkacağını fark ettim. Belgesel sinemanın diğer sinema alanlarından farkı, hayatın bu denli içinde oluşu ve bu sebeple de planlanandan çok daha zengin ve farklı bir sonuçla kurgu masasından kalkmamızı sağlaması sanırım.

Genç bir sinemacının ilk belgeselini çekme sürecinde karşılaşılabileceği güzellikleri başlangıç için fazlasıyla deneyimlediğimi düşünüyorum. Ön araştırma, prova ve koro çekimlerinde birlikte olduğum, belgelediğim güzel insanlar, Sahakyan ailesi, benim ilk belgeselimi çekme sürecim dışında, hayata dair bambaşka deneyimler yaşamamı sağladılar. Sahakyan Korosu'nun tüm üyeleri, dile getirilmese de, koroda tuttıkları pozisyonla kendilerini ve işlevlerini bilen insanlar. Korist oldukları kadar, Sahakyan ailesinin ve onları var eden Ermeni toplumunun da birer parçası hepsi. Sahakyan Korosu bana "Hayatta ne olursan ol, bulunduğun pozisyonun, kim olduğunun, ne olduğunun farkında ol" dedirtti ve bulunduğun pozisyon ne olursa olsun hayatla/konumunla barışık olmam gerektiğini öğretti.

İzleyicilerine, üyelerinin "ikinci ailemiz" dediği, toplumu bir arada tutan benzerlikleri yanında farklılıklarının da olduğunu gösteren Sahakyan ailesini anlatan belgeselimiz, Mekanda Adalet Derneği desteği ile çekimlerini tamamladı; 2021 yılında festival yolculuğuna başlayacak. ■

mekandaadalet.org

